

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عدالت

گاهنامه تخصصی (شرعی - حقوقی)، سال بیست و هفتم / شماره مسلسل ۲۲۴ / رمضان المبارک، ۱۴۴۷ هـ. ق

آدرس: ناحیه ششم، اقتدار دارالامان، وزارت عدلیه، ریاست نشرات و ارتباط عامه، مدیریت عمومی مجله عدالت

هیأت تحریر

- ♦ مفتی احمد (الفجر)
- ♦ مفتی نصیر احمد (احمدی)
- ♦ مفتی ضیاء الحق (ثاقب)
- ♦ مفتی عیدگل (ثاقب)
- ♦ مولوی محمد افضل (احمد)
- ♦ قانونیار عبدالرحمن (سلیمی)
- ♦ عبیدالرحمن (عاصم)

صاحب امتیاز

وزارت عدلیه امارت اسلامی افغانستان

مدیر مسئول

انصار الله (ابراهیم خیل)
(۰۷۴۴۶۶۲۸۲۸)

ویراستار

عبدالفتاح (اوریا)

دیزاین جلد و صفحه آرایی

انصار الله (ابراهیم خیل)

امور تایپ و حروف چینی

عبدالفتاح (اوریا)

تیراژ چاپ (۱۰۰۰) نسخه

قیمت این شماره (۲۰۰) افغانی

وب سایت: www.moj.gov.af

چاپ: مطبعة (بهیر)

یاد آوری به نویسندگان

- (۱) مقاله در محیط ورد تایپ و یا با خط کاملاً خوانا نوشته شود.
- (۲) مقاله ارسالی کمتر از ۱۰ صفحه و بیشتر از ۲۵ صفحه تایپ شده A۴ نباشد.
- (۳) اصل مقاله همراه با فایل تایپ شده آن، در صورت امکان، برای درج در مجله فرستاده شود نه کاپی آن.
- (۴) مقاله باید دارای خلاصه، کلمات کلیدی، مقدمه و نتیجه گیری نهایی باشد. خلاصه باید به گونه‌ای نوشته شود که محتوای مقاله را به اختصار بیان کند و نیز از نقل قول مستقیم و کاپی پیست از متن مقاله و نتیجه گیری جلوگیری شده باشد.
- (۵) خلاصه در ۱ یا بیشتر (حداکثر ۱۵۰ کلمه) و کلمات کلیدی بین سه تا هفت کلمه در اول مقاله آورده شود، مقدمه در برگزیده بیان مسئله، اهمیت تحقیق، ضرورت تحقیق، فرضیه، روش تحقیق، سوالات تحقیق و معرفی نوع تحقیق باشد.
- (۶) توضیحات و ارجاع به منابع در پایان مقاله به قرار ذیل آورده شود:
  - الف. کتاب: نام و نام خانوادگی نویسنده/ نویسندگان، نام کتاب داخل «مفصله»، نام مترجم، نوبت چاپ، محل نشر، نام ناشر، تاریخ نشر و شماره صفحه.
  - ب. مقاله: نام و نام خانوادگی نویسنده، «عنوان مقاله در داخل «مفصله»، نام نشریه، دوره/ سال، تاریخ نشر، شماره جلد و شماره صفحه.
  - ج. سایت اینترنتی: نام و نام خانوادگی نویسنده، تاریخ دریافت مطلب (از سایت)، «عنوان مطلب در داخل «مفصله»، نام سایت اینترنتی و بالاخره آدرس کامل سند در سایت مزبور.
  - د. هرگاه به منبع اشاره شود که قبلاً معرفی شده و تفاوتی حتا در صفحه مورد استفاده نداشته باشد، کلمه «همان» یا در زبان عربی (المصدر السابق) آورده شود.
  - ر. در صورتی که صفحه مورد استفاده تفاوت داشته باشد؛ کلمه «پیشین» در زبان عربی (المصدر السابق) و صفحه مورد استفاده آورده شود.
- (۷) هر گاه مقاله ارسالی ترجمه باشد، نام نویسنده و منبع مورد نظر ضروری است.
- (۸) نویسنده باید نام کامل، عنوان یا رتبه علمی را، همراه با نشانی دسترسی به وی، مثل شماره تلفن و یا ایمیل آدرس و غیره را با مقاله بفرستد.
- (۹) مجله در ویرایش مقاله آزاد است.
- (۱۰) مقالات ارسال شده پس فرستاده نمی‌شود.
- (۱۱) مقاله ارسالی نباید قبلاً در مجله؛ یا سایت اینترنتی دیگری نشر شده باشد.

لیکوالانو ته یادونه

- (۱) مقاله باید په ورد فایل کې تایپ شوې وي او یا مکمله واضحه لیکل شوې وي.
- (۲) وړاندې شوې مقاله باید له ۱۰ مخونو څخه کمه او له ۲۵ تایپ شویو A۴ مخونو څخه ډېره نه وي.
- (۳) د امکان په صورت کې اصلي مقاله (نه دهغې کاپي) د تایپ شوي فایل سره یوځای په مجله کې د درجولو لپاره ولېږل شي.
- (۴) مقاله باید لنډیز، کلیدي کلمې، مقدمه او وروستی پایله ولري. لنډیز باید په داسې ډول ولیکل شي، چې د مقالې محتوا په لنډه توګه پکې بیان شوې وي او له مستقیمو نقل قولونو او همدارنګه د مقالې د متن او پایلې له کاپي پیست څخه پکې ډډه وشي.
- (۵) د مقالې په پیل کې باید پښتو یا دري لنډیز حداقل (۱۵۰) کلمې وي او د درېو څخه تر اوو کلمو پورې کلیدي کلمې هم ولري، مقدمه کې باید د مسئلې بیان، د څېړنې اهمیت، د څېړنې اړتیا، فریضه، د څېړنې طریقه، د څېړنې پوښتنې او د څېړنې ډول معرفي شي.
- (۶) د ماخذونو توضیحات او حوالې باید د مقالې په پای کې په لاندې شکل ورکړل شي:
الف. کتاب: د لیکوال نوم او تخلص / لیکوالان، د کتاب نوم په داخل د «مفصله» کې، د ژباړونکي نوم، د خپرېدو وار، د خپرېدو ځای، د خپروونکي نوم، د خپرېدو نېټه او د پاڼې شمېره.
ب. مقاله: د لیکوال نوم او تخلص، «د مقالې سرلیک په داخل د «مفصله» کې د خپرونې نوم، دوره/ کال، د خپرولو نېټه، د توک شمېره او د پاڼې شمېره.
ج. ویب پاڼه: د لیکوال نوم او تخلص، دمطلب د ترلاسه کولو نېټه له ویب پاڼې څخه، (د مطلب سرلیک، باید په داخل د «مفصله» کې وي، د ویب پاڼې نوم او بالاخره د سند پوره پته په ذکر شوې ویب پاڼه کې.
د. هرکله چې یوې سرچینې ته اشاره کوی، چې مخکې معرفي شوې وي او حتی په کارول شوې پاڼه کې توپیر ونه لري، د «هاغه» یا په عربي ژبه کې د (المصدر السابق) کلمه راوړل شي.
ر. که کارول شوې پاڼه توپیر ولري؛ د "مخکینې" کلمه په عربي ژبه کې (المصدر السابق) او کارول شوې پاڼه راوړل شي.
- (۷) هرکله چې لېږل شوې مقاله ژباړه وي، د لیکوال نوم او د مطلوبې سرچینې ذکرکول اړین دي.
- (۸) لیکوال باید د مقالې سره خپل بشپړ نوم، سرلیک یا علمي رتبه، د هغه د لاسرسۍ پته، لکه د تلیفون شمېره یا برېښنالیک را ولېږي.
- (۹) مجله د مقالې په تصحیح کې خپلواکه ده.
- (۱۰) لېږل شوې مقالې بېرته نه لېږل کېږي.
- (۱۱) لېږل شوې مقاله باید مخکې په بله مجله یا ویب پاڼه کې نه وي خپره شوې.

فهرست

مقاله‌ها و فرمان

- ◀ فرمان شماره (۱۷) عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالى منتشره جریده شماره مسلسل ۱۴۶۷... ۵
- ◀ د دفاع وکالت مشروعیت او اهمیت. ❖ محمد اسلم صمیم ۲۸
- ◀ معاملات تجارتي با کفار و احکام آن در اسلام. ❖ پوهندوی عبدالمطلب بنوری ۵۹
- ◀ د اولوالأمر اطاعت د شریعت له نظره. ❖ نومانند پوهنیار مولوي نورالحق مظھري ۹۵
- ◀ حقوق مالی و غیر مالی همسر بر شوهر در شریعت اسلامی. ❖ پوهندوی ذکی الله ذکی ۱۳۱

فعالیت های مهم وزارت

- ❖ د عدلیې وزیر په کابل کې د اندونیزیا سفارت له شارژدافیر سره وکتل او خبرې وکړې. ۱۵۹
- ❖ وزیر عدلیه با شارژدافیر سفارت ناروی دیدار و گفنگو کرد. ۱۶۱
- ❖ د عدلیې محترم وزیر په روسیې کې له یو شمېر مېشتو سوداگرو او افغانانو سره وکتل. ۱۶۲
- ❖ وزیرمحترم عدلیه در روسیه گفت قوانین ما به اساس شریعت اسلامی... ۱۶۳
- ❖ د عدلیې وزیر د خصوصي روغتونونو له یو شمېر مسئولینو سره ناسته وکړه. ۱۶۴
- ❖ وزارت عدلیه سیستم آنلاین رهنای معاملات و عریضه نویسان را فعال و افتتاح کرد. ۱۶۶
- ❖ د هېواد د ۲۷ ولایتونو د عدلیې ریاستونو لپاره د لمریزې انرژۍ سیستم فعال شو. ۱۶۷
- ❖ وزیر عدلیه در مراسم فراغت فاضلان تخصص افتاء و قضاء جامعه عبد الله بن مسعود رضی الله عنه... ۱۶۸
- ❖ د عدلیې وزیر د کابل له والي، ولسوالانو او امنیتي مسؤولینو سره په یوې ناسته کې... ۱۶۹
- ❖ سفر هیئت رهبری کمیسیون جلوگیری از غصب زمین به ولایت غزنی. ۱۷۱
- ❖ د عدلیې وزارت د مدرسة العدالة د حدیثو له لویې دورې څخه د ۱۲ تنو فراغت. ۱۷۴
- ❖ برنامه پنج ساله وزارت عدلیه از سوی کمیته مؤظف مورد تأیید قرار گرفت. ۱۷۶
- ❖ د اسلامي امارت د حاکمیت له پیل راهیسې ۱۷۵ تقنیني سندونه توشیح او خپاره شوي دي. ۱۷۷
- ❖ ارائه مساعدت های حقوقی رایگان برای ۲۷۵۰ تن از مظنونین و متهمین. ۱۷۸
- ❖ د عدلیې وزارت لخوا د تېر یو کال په ترڅ کې ۲۲۷ خیریه بنسټونو او اتحادیو... ۱۷۹
- ❖ در یک سال گذشته ۲۶۳ دفتر رهنای معاملات به دلیل تخلفات مسدود شده است. ۱۸۱
- ❖ د تیرو اتو میاشتو په اوږدو کې د هېواد په کچه څه باندې ۸۳۶ زره جریبه ځمکه ... ۱۸۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله
و اصحابه اجمعين.

فرمان

عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی در مورد
جلوگیری از رواج‌های نادرست هنگام
خویشی، عروسی‌ها، مصیبت‌ها
و همچنان بازگشت از
حج و عمره

د خپښی، ودونو، مصیبتونو
او همداراز له حج او عمرې
څخه د راستنېدو پر مهال
د ناسمو رواجونو د مخنیوي
په هکله د عالیقدر امیرالمؤمنین
حفظه الله تعالی
فرمان

شماره: (۱۷)

تاریخ: ۱۴۲۶/۹/۱۶ ه.ق

دین الله تعالی که خاتم النبیین حضرت محمد
صلی الله علیه وسلم به انسانان رسانده و بیان
کرده است، هر نوع نیک‌بختی، آسایش و
خوشی دنیا و آخرت در آن نهفته است، که با
عملی کردن آن یقیناً تمام مشکلات انسانان
حل و در هر مرحله زندگی از سهولت‌های
بی‌نظیر بهره‌مند می‌باشند، الله تعالی دین خود
را دوست دارد و از روی مهربانی بندگان
خویش را به تفکر، تدبیر و عملی کردن آن
دعوت نموده است و جهت عملی کردن دین
در تمام عرصه‌های زندگی، حضرت محمد
صلی الله علیه وسلم را الگو قرار داده است و
هرآنچه که نبی صلی الله علیه وسلم
به امت عرضه کرده است،

گڼه: (۱۷)

نېټه: ۱۴۲۶/۹/۱۶ ه.ق

د الله تعالی دین چې خاتم النبیین حضرت
محمد صلی الله علیه وسلم انسانانو ته رسولی
او بیان کړی دی، د دنیا او آخرت هر ډول
نېکمرغي، ښېرازي او خوښي پکې نغښتې ده،
چې عملي کولو سره یې یقیناً د انسانانو ټولې
ستونزې حل او د ژوند په هره مرحله کې یې
له بې سارې اسانتیاوو څخه برخمن وي، الله
تعالی ته خپل دین خوښ دی او خپلو بندگانو
ته یې د مهربانۍ له مخې د فکر، تدبیر او عملي
کولو بلنه ورکړې ده او د ژوند په ټولو ساحو
کې د دین عملي کولو لپاره یې حضرت محمد
صلی الله علیه وسلم نمونه ګرځولی دی
اود هر هغه څه چې نبی صلی الله علیه وسلم
امت ته وړاندې کړي دي

د عملي کولو او له هر هغه څه څخه چې منع کړي يې دي د ځان ساتلو حکم يې کړی دی. لکه څنگه چې الله جل جلاله په لاندې آيتونو کې فرمايلي دي:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ (الأحزاب: ۲۱)

ژباړه: خامخا په تحقيق سره دی تاسو لره په (کار د) رسول الله کې اقتداء غوره نيکه (کابلي تفسير).

همداراز الله جل جلاله فرمايلي دي: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ (الحشر، آيت: ۷).

ژباړه: او هغه څه چې درکړي تاسې ته رسول (د الله)، نو واخلي هغه؛ او هغه څه چې منع کوي (رسول الله) تاسې له هغه څخه، نو بېرته څه شي (مه يې غواړئ) (کابلي تفسير).

بله دا؛ هر هغه څه چې په دين کې نه وي، رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه مردود او باطل ګرځولي. لکه څنگه چې له حضرت عائشې رضي الله تعالى عنها څخه روايت دی چې

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: **مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ.**^(۱)

به عملي کردن و هر آنچه که از آن منع کرده است به خودداری از آن، حکم نموده است. چنانچه الله جل جلاله در آیات ذیل فرموده اند:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ (الأحزاب: ۲۱)

ترجمه: هر آينه به تحقيق است برای شما در (کار) رسول الله اقتدای نیک بهتر.

همچنان الله جل جلاله فرموده اند: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ (الحشر، آيت: ۷).

ترجمه: و آنچه که داده به شما رسول (الله)، پس بگيريد آنرا؛ و آنچه که منع می کند شما را (رسول الله) از آن، پس بازايستيد (طلبش نکنيد).

ديگر اينکه؛ هر آنچه که در دين نباشد، رسول الله صلى الله عليه وسلم آنرا مردود و باطل ګردانيده است. چنانچه از حضرت عايشه رضي الله تعالى عنها روايت است که رسول الله صلى الله عليه وسلم فرموده اند:

مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ.^(۱)

(۱) رواه مسلم في صحيحه، د حديث شمېره (۳۲۴۳)، قال أهل اللغة: الرد هنا بمعنى المردود: أي فهو باطل غير معتد به وهذا الحديث قاعدة عظيمة من قواعد الدين وهو من جوامع الكلم التي أوتيتها المصطفى

ژباړه: چا چې داسې يو عمل وکړ چې زموږ په دين کې نه وي، هغه مردود او باطل دی.

له حضرت شعبي رحمه الله تعالى څخه روايت دی چې حضرت عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه وفرمايل: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ زُذُّوا الْجَهْلَاتِ إِلَهِي السَّنَةِ** (۲)

ژباړه: ای خلکو! جاهلانه (د سنتو خلاف) طريقې سمون کوشش یې وکړئ.

پورته آيتونو، حديث شريف او مبارک اثر ته په کتو، اسلامي امارت غواړي چې د ژوند په ټولو ساحو کې د سنت خلاف طريقې سنت ته واپروي، بناءً دا چې؛ نکاح (واده کول) سنت ده؛ خو متأسفانه زموږ په ټولنه کې له دغه شرعي او مسنون عمل سره ناسم او تاواني رواجونه تر دې حده گډ شوي چې خلک یې نه يوازې په دنيوي لحاظ له ملا ماتوونکو مالي زيانونو سره مخ کړي؛ بلکې په ديني لحاظ هم ډېر منکرات پکې ترسره کېږي چې د څو مواردو يې دلته د اصلاح او مخنيوي په موخه يادونه کېږي:

ترجمه: شخصي که عملي را انجام داد که در دين ما نباشد، آن مردود و باطل است.

از حضرت شعبي رحمه الله تعالى روايت است که حضرت عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه فرمود: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ زُذُّوا الْجَهْلَاتِ إِلَهِي السَّنَةِ** (۲)

ترجمه: ای مردم! طرق جاهلانه (خلاف سنت) را به سنت برگردانید (تلاش اصلاح آنرا کنید).

با توجه به آیات، حديث شريف و اثر مبارک فوق، امارت اسلامي می خواهد که طرق خلاف سنت را در تمام عرصه های زندگی به سنت برگرداند، بناءً اینکه؛ نکاح (ازدواج) سنت است؛ اما متأسفانه در جامعه ما رواج های نادرست و زيان آور با اين عمل شرعي و مسنون به حدی آميخته شده که مردم را نه تنها از لحاظ دنيوی با زيان های مالي کمرشکن مواجه کرده، بلکه از لحاظ ديني نیز منکرات زياد در آن انجام می شود که به هدف اصلاح و جلوگیری، چند مورد آن در اين جا ذکر می شود:

صلی الله علیه و سلم فإنه صریح في رد كل بدعة وكل مخترع، وهو صريحة في ترك كل محدثة سواء أحدثها فاعلها أو سبق إليها، وهذا الحديث مما ينبغي حفظه وإشاعته واستعماله في إبطال المنكرات فإنه يتناول ذلك كله. شرح النووي على صحيح مسلم (۴ / ۱۸)، ط: دار الكتاب العربي، بيروت لبنان. (۲) رواه البيهقي في السنن الكبرى، مسلسلته شمېره (۱۵۳۲۲).

په مهرونو کې زیاتوالی غوره کار نه دی:

شریعت، په ودونو کې د اسانتیا او له درنو مصارفو څخه د ډډې کولو ترغیب ورکوي.

له حضرت عائشې رضي الله تعالى عنها څخه روایت دی چې، رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي: «إِنَّ أَكْثَرَ النَّكَاحِ بَرَكَهٌ أَيْسَرُهُ مَوْئِنَةٌ»^(۳)

ژباړه: په تحقیق سره، ډېره برکتی نکاح هغه ده چې لگښت یې لږ وي.

په یو بل حدیث شریف کې راځي:

"تَيَاسَرُوا فِي الصَّدَاقِ، إِنَّ الرَّجُلَ يُعْطَى الْمَرْأَةَ حَتَّى يَبْقَى ذَلِكَ فِي نَفْسِهِ عَلَيْهَا حَسِيكَةً..."^(۴)

ژباړه: په مهر کې له یو بل سره اسانۍ کوي (یعنې لږ مهر ټاکي) ځکه کله نارینه، ښځې ته دومره مهر ورکړي چې له امله یې له هغې ښځې سره په زړه کې کینه (نفرت) پیدا شي.

حضرت عمر رضي الله عنه فرمایلي دي:

أَلَا لَا تُغَالُوا صَدَقَةَ النِّسَاءِ، فَإِنَّهَا لَوْ كَانَتْ مَكْرَمَةً فِي الدُّنْيَا، أَوْ تَقْوَى عِنْدَ اللَّهِ لَكَانَ أَوْلَاكُمْ بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.^(۵)

ژباړه: خبردار! د ښځو مهرونه ډېر مه زیاتوي؛ ځکه که

زیادت در مهرا کار شایسته نیست: شریعت، در عروسیها ترغیب آسانی و اجتناب از مصارف گزاف را می دهد.

از حضرت عایشه رضي الله تعالى عنها روایت است که رسول الله صلى الله عليه وسلم فرموده اند: «إِنَّ أَكْثَرَ النَّكَاحِ بَرَكَهٌ أَيْسَرُهُ مَوْئِنَةٌ»^(۳)

ترجمه: به تحقیق، با برکت ترین نکاح آنست که هزینه اش کم باشد.

در حدیث شریف دیگری می آید:

"تَيَاسَرُوا فِي الصَّدَاقِ، إِنَّ الرَّجُلَ يُعْطَى الْمَرْأَةَ حَتَّى يَبْقَى ذَلِكَ فِي نَفْسِهِ عَلَيْهَا حَسِيكَةً..."^(۴)

ترجمه: با یکدیگر در مهر آسانی کنید (یعنی مهر کم تعیین نمایید)؛ زیرا گاهی مرد به زن آنقدر مهر می دهد که به سبب آن در دلش با آن زن کینه (نفرت) پیدا می شود.

حضرت عمر رضي الله عنه فرموده است:

أَلَا لَا تُغَالُوا صَدَقَةَ النِّسَاءِ، فَإِنَّهَا لَوْ كَانَتْ مَكْرَمَةً فِي الدُّنْيَا، أَوْ تَقْوَى عِنْدَ اللَّهِ لَكَانَ أَوْلَاكُمْ بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.^(۵)

ترجمه: آگاه باشید! مهراى زنان را بسیار زیاد نکنید؛ زیرا اگر زیادت مهر، عزت دنیوی

(۳) مسند أحمد (۷۵/۴۱) رقم الحديث (۲۴۵۲۹)، مُسْنَدُ الصَّديقةِ عائِشةَ بنتِ الصَّديقِ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا.

(۴) مصنف عبد الرزاق الصنعاني (۱۷۴/۶)، رقم الحديث (۱۰۳۹۸).

(۵): (صحيح سنن أبي داود، باب الصداق، برقم: ۱۸۳۴).

د مهر زیاتوالی دنیوی عزت او یاد الله عزوجل په نزد تقوی وای، نو نبي صلی الله علیه وسلم یې تر تاسې زیات مستحق و. له یادو او ځینو نورو مبارکو حدیثونو څخه په استدلال سره، فقهاء کرامو رحمة الله تعالی علیهم په مهر کې تخفیف مسنون او مرغوب بللی دی.^(۶)

مهر، د منکوحې ښځې حق دی او بل هېچا ته یې خوړل صحیح نه دي.

مهر، د ښځې حق دی بل هېڅوک حق نه لري چې د هغې له خوښې پرته یې مصرف کړي، تر دې چې فقهاء رحمهم الله تعالی وایي: کوم پلرونه او نیکونه چې د لونیو یا لمسیو مهرونه خوري هغوی غاصب او د مهر ضامن دي؛ نو چې پلار او نیکه د مهر په خوړلو غاصب گڼل کېږي، ورور، تره او نورو خپلوانو ته خو بېخي هېڅ لاره نه شته چې د خویندو، ورېرونو او یاد نورو خپلوانو نجونو مهرونه

یا تقوی در نزد الله عزوجل می بود، پس نبي صلی الله علیه وسلم بیشتر از شما مستحق آن بود. با استدلال از احادیث مبارکه متذکره و برخی دیگر، فقهای کرام رحمة الله تعالی علیهم تخفیف در مهر را مسنون و مرغوب دانسته اند.^(۶)

مهر، حق زن منکوحه است و خوردن آن به هېچ شخص دیگری صحیح نیست.

مهر، حق زن است و هېچ شخص دیگری حق ندارد که آنرا بدون رضایت وی مصرف کند، حتی اینکه فقهاء رحمهم الله تعالی می گویند: پدران و پدرکلان هائی که مهر دختران یا نواسه ها را می خورند، آنان غاصب و ضامن مهر اند؛ در صورتی که پدر و پدرکلان با خوردن مهر غاصب شمرده می شوند، پس به برادر، کاکا و اقارب دیگر قطعاً هېچ راهی وجود ندارد که مهرهای خواهران، برادرزاده ها و یا دختران خویشاوند دیگری را

(۶) «ولكن یسن تخفیف الصداق وعدم المغالاة فی المهور، لقوله صلی الله علیه وسلم: «إن أعظم النکاح بركة أیسره مؤونة» وفي رواية «إن أعظم النساء بركة أیسرن صدقاً» وروی أبو داود وصححه الحاکم عن عقبه بن عامر حدیث: «خیر الصداق أیسره». والحکمة من منع المغالاة فی المهور واضحة وهي تیسیر الزواج للشباب، حتی لا ینصرفوا عنه، فتقع مفاسد خلقیة واجتماعیة متعددة، وقد ورد فی خطاب عمر السابق: «وإن الرجل لیغلي بصدقة امراته حتی یكون لها عداوة فی قلبه». الفقه الاسلامي وادلته (۶/۹۶۷) دار الفکر - سوریه - دمشق.

و خوري يا يې د هغوی له خوبسي پرته مصرف کړي. (۷)

پلرونه او خپلوان که د مهر له خوړلو راوگرځول شي، مهرونه خپله راکمپري؛ ځکه نن سبا ډېرې پيسې هغه دي چې د مهر په نوم اخیستل کېږي خو پلار يا نور خپلوان يې خوري او بنځو ته د مهر په نوم ډېرې کمې پيسې ورکوي.

بناءً هغه خو رواجونه چې پر شرعي منعې او اسراف سربېره په لوړه کچه د اقتصادي ستونزو او د اجتماعي او اخلاقي ناخوالو سبب گرځېدلي دي، چې د افغانستان اسلامي امارت د مرکزي دارالافتاء اړوند د فقهي مجالسو د علماء کرامو، د افغانستان د معتبرو شيوخ عظامو، د اقتصادي کمېسيون د محرمو غړو او د اړوندو وزارتونو او امارتي ادارو د گډ گمارل شوي هيئت د استازو له لوري

بخورند يا آنرا بدون رضایت آنان مصرف کنند. (۷)

پدران و اقارب اگر از خوردن مهر منع شوند، مهرها خودبه‌خود کاهش می‌یابد؛ زیرا امروزه پول زیاد آنست که به نام مهر گرفته می‌شود، اما پدر یا اقارب دیگر آنرا می‌خورند و پول بسیار کم را به نام مهر به زنان می‌دهند.

بناءً تعدادی از رواج‌هایی که علاوه بر منع شرعی و اسراف، باعث مشکلات اقتصادی و نابسامانی‌های اجتماعی و اخلاقی به سطح بلند شده است، از طرف هیئت مشترک گماشته شده، از علمای کرام مجالس فقهي مربوط دارالافتای مرکزی امارت اسلامی افغانستان، شيوخ عظام معتبر افغانستان، اعضای محترم کمیسیون اقتصادی و نمایندگان وزارت ها و ادارات ذی ربط امارتی تشخیص

(۷) فَحَاصِلُهُ: أَنَّ فِي الْمَهْرِ حُقُوقًا ثَلَاثَةً: أَحَدُهُمَا حَقُّ الشَّرْعِ وَهُوَ أَنْ لَا يَكُونَ أَقَلُّ مِنْ عَشْرَةِ دَرَاهِمٍ أَوْ مَا يُسَاوِيهَا. وَالثَّانِي حَقُّ الْأَوْلِيَاءِ وَهُوَ أَنْ لَا يَكُونَ أَقَلُّ مِنْ مَهْرِ الْمَثَلِ. وَالثَّلَاثُ حَقُّ الْمَرْأَةِ وَهُوَ كَوْنُهُ مَلَكَ لَهَا، ثُمَّ حَقُّ الشَّرْعِ، وَالْأَوْلِيَاءِ مُرَاعَى وَقَتِ الثَّبُوتِ فَقَطَّ فَلَا حَقَّ لَهَا حَالَةَ الْبَقَاءِ. البحر الرائق (۳/ ۱۴۴).

- (المادة ۹۷): لَا يَجُوزُ لِأَحَدٍ أَنْ يَأْخُذَ مَالَ أَحَدٍ بِلا سَبَبٍ شَرْعِيٍّ. مجلة الأحكام العدلية (ص: ۲۷).

نعم إن كان الأب يأكل مهور البنات كالفلاحين والاعراب فالقول بتضمينه إذا مات مجهلا ظاهر؛ لأنه غاصب من أول الأمر؛ لأنه إنما قبض المهر لنفسه لا لبنته فليكن التعويل على هذا التفصيل والله تعالى أعلم.. العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامدية (۲/ ۷۴).

إذا كان الأب ممن يأكل مهور البنات كالفلاحين والاعراب، فالقول بتضمينه إذا مات مجهلا ظاهر لأنه غاصب من أول الأمر، لأنه إنما قبض المهر لنفسه لا لبنته، فليكن التعويل على هذا التفصيل ومثله الجد كما مر اه. قره عين الأختيار لتكملة رد المحتار علي الدر المختار (۸/ ۴۸۲).

وَأَمَّا يَمْلِكُ الْأَبُ قَبْضَ الصَّدَاقِ بِرِضَاهَا دَلَالَةً فَيُبَيِّرُ الرُّوجَ بِالذَّفْعِ إِلَيْهِ وَلِهَذَا لَا يَمْلِكُ مَعَ نَهْيِهَا، وَالْجَدُّ كَالأَبِ كَمَا فِي الْخَائِنَةِ.... بِخِلَافِ سَائِرِ الْأَوْلِيَاءِ لَيْسَ لَهُمْ حَقُّ قَبْضِ مَهْرِهَا بِدُونِ أَمْرِهَا؛ لِأَنَّهُ مَعْبُرٌ الْبَحْرِ الرَّائِقِ (۳/ ۱۱۸).

تشخیص شول چي په هکله يې لاندې مراتب منظوروم:

د واده په اړوندو امورو کې د رعایت وړ ټکي لومړۍ ماده:

(۱) د بالغې نجلی ولي چې اکثره اوقاتو کې د هغې پلار يا ورور وي شرعاً مکلف دی، د هغې د شرعي حقوقو رعایت وکړي.

(۲) د بالغې نجلی ولي شرعاً مسئولیت لري، د هغې په کوزده کولو کې له هغې سره مشوره او د هغې مثبت نظر واخلي.

(۳) د بالغې نجلی ولي، شرعاً نه شي کولای د هغې له خوښې پرته په اجبار سره يې چاته په نکاح ورکړي.

(۴) که د بالغې نجلی ولي، ياده نجلی د هغې له خوښې پرته په اجبار سره چاته په نکاح ورکړه، هغه کولای شي محاکمو او اړوندو ادارو ته شکایت او عريضه وکړي، په دې صورت کې د عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی د (۲۷/۴/۱۴۴۳ هـ.ق) نېټې د (۸۳ج ۱) ګڼه د بنځو د حقونو فرمان رعایت ضروري دی.

(۵) بنځه، د اسلام له نظره د نکاح کولو په موضوع کې د نارینه په څېر خپلواکه ده، په هېڅ صورت د چا مال نه ګرځي او د خپل مېړه له مړینې او يا طلاق وروسته، د دې له خوښې او مشورې پرته يې خسروګنۍ او يا هم پلارګنۍ

شده که در مورد آن مراتب ذیل را منظور می‌نمایم:

نکات قابل رعایت در امور مربوط به عروسی ماده اول:

(۱) ولی دختر بالغ که اکثر اوقات پدر یا برادر وی می‌باشد، شرعاً مکلف است، حقوق شرعی وی را رعایت نماید.

(۲) ولی دختر بالغ شرعاً مسئولیت دارد، در نامزد کردنش با وی مشوره و نظر مثبت وی را اخذ نماید.

(۳) ولی دختر بالغ، شرعاً نمی‌تواند بدون رضایت وی، وی را جبراً به شخصی به نکاح بدهد.

(۴) هرگاه ولی دختر بالغ، دختر مذکور را بدون رضایت وی جبراً به شخصی به نکاح بدهد، وی می‌تواند به محاکم و ادارات مربوط شکایت و عريضه کند، در این صورت، رعایت فرمان شماره (۸۳ج ۱) مؤرخ (۲۷/۴/۱۴۴۳ هـ.ق) عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی در مورد حقوق زنان ضروری است.

(۵) زن از نظر اسلام در موضوع نکاح مانند مرد مستقل است، به هېچ صورت مال کسی نمی‌گردد و بعد از فوت شوهر خود يا طلاق، خانواده خسرو و يا هم خانواده پدر نمی‌تواند وی را بدون رضایت و مشوره وی، به زور به

په زوره بل چاته په نکاح نه شي ورکولای، په خپله خوبنه چېرته او چا سره چې وغواړي، له شرعي اصولو سره سم نکاح کولای شي.

(۶) کوم مهر چې په نکاح کې بنسټې ته ورکول کېږي، هغه د بنسټې حق دی او څوک یې نه شي ترې اخیستلی، په دې هکله د عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی د (۲۷/۴/۱۴۴۳ هـ. ق) نېټې د (۸۳ج ۱) ګڼه د بنسټو د حقونو فرمان رعایت ضروري دی.

(۷) که څوک په کومه نجلۍ یا بنسټه ډزې وکړي یا یې پیکې پرې کړي او یا خادر پرې واچوي، په دې او یا په بلې طریقي سره په جبري توګه هغه خپله بنسټه وګڼي، دا غیر شرعي عمل او جرم دی، داسې اشخاص دې د اسلامي امارت محاکمو ته معرفي کړل شي، ترڅو د خپل جرم په سزا ورسېږي.^(۸)

(۸) هغه کوزده چې د شاهدانو په مخ کې عقد (ایجاب او قبول) پکې نه وي شوی، شرعاً نکاح نه بلل کېږي.

(۹) په اسلامي شریعت کې د مهر کمه اندازه لس درهمه او زیاته اندازه یې حد نه لري، که

شخصی دیگری به نکاح بدهد، وی با رضایت خود در جایی و با هر شخصی که بخواهد، مطابق اصول شرعی نکاح کرده می تواند.

(۶) مهري که در نکاح به زن داده می شود حق زن است و شخصی نمی تواند آنرا از وی بگیری، در این باره، رعایت فرمان شماره (۸۳ج ۱) مؤرخ (۲۷/۴/۱۴۴۳ هـ. ق) عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی در مورد حقوق زنان ضروری است.

(۷) هرگاه شخصی بر دختر یا زنی فیر کند یا پیکې وی را قطع کند و یا بالای وی چادر بیندازد، با این و یا طریقه دیگری جبراً وی را خانم خود بیندازد، این عمل غیر شرعی و جرم است، چنین اشخاص به محاکم امارت اسلامی معرفی شوند، تا به سزای جرم خویش برسند.^(۸)

(۸) نامزدی که در آن عقد (ایجاب و قبول) در حضور شاهدان صورت نگرفته باشد، شرعاً نکاح محسوب نمی شود.

(۹) در شریعت اسلامی اندازه کم مهر، ده درهم و اندازه زیاد آن حد ندارد، اگر زن

(۸) قال الزيلعي: وليس في التعزير شيء مقدر. وإنما هو مفوض إلى رأي الإمام على ما تقتضي جنائيتهم الدر المختار وحاشية ابن عابدين (رد المحتار) (۴/ ۶۲) الناشر: دار الفكر-بيروت.

راضی باشد، با ده درهم یا با مال معادل آن نیز نکاح صورت می‌گیرد، اگر رضایت وی نباشد، پس به جز از پدر یا پدرکلان دلسوز و خیرخواه، اقارب دیگر و یا پدر و پدرکلان بد اختیار نمی‌توانند که به مهر کمتر از اندازه مهر مثل نکاح وی را عقد نمایند و اگر به اندازه کمتر از مهر مثل نکاح وی را عقد کرده باشند، چنین نکاح صحیح نیست؛ مهر حق زن است، اقارب برای خود هیچ پولی را نه طلب و نه اخذ کرده می‌توانند.^(۹)

(۱۰) شریعت اسلامی، به کم کردن مهر ترغیب کرده است؛ مردم سعی نمایند که رواج گرفتن مهر زیاد را پایان دهند و به مهر کم اکتفاء کنند.

(۱۱) علاوه بر مهر، اخذ پول به نام ولور، غذا، بابری (اضافه ستانی از مهر تعیین شده)، طویانه و خوبی (مصرف عروسی) از طرف خانواده خسرو یا به نام رواج‌های دیگر جایز نیست، فقهای کرام

مبومن راضی وی، به لس درهمه یا د هغی په معادل مال هم نکاح کبری، که د هغی خوبنه نه‌وی، بیا له زره سوانده او خیرخواه پلار یا نیکه پرته نور خپلوان او یا بد اختیاره پلار او نیکه نه‌شی کولای چې تر مهر مثل په کمه اندازه د هغی نکاح وتړي او که یې تر مهر مثل په کمه اندازه د هغی نکاح تړلې وي، داسې نکاح صحیح نه‌ده؛ مهر د مبمنې حق دی، خپلوان د خان لپاره یوه پیسه هم نه غوښتلی او نه اخیستلی شي.^(۹)

(۱۰) اسلامی شریعت د مهر د کموالي ترغیب کړی دی؛ خلک دې هڅه وکړي چې د زیات مهر اخیستلو رواج ختم او په کم مهر دې اکتفاء وکړي.

(۱۱) له مهر څخه علاوه د ولور، خوړې، بـابـری، طویانې او خوبسې په نامه د خسـرگنـی لـهـخـوا او یا د نورو رواجونو په نوم پیسې اخیستل

(۹) (وَإِنْ كَانَ الْمَرْوَجُ غَيْرَهُمَا) أَيِ غَيْرِ الْأَبِ وَأَبِيهِ وَلَوْ الْأُمُّ أَوْ الْقَاضِي .... (لَا يَصِحُّ) النِّكَاحُ (مِنْ غَيْرِ كَفَاءٍ أَوْ بَعْدِ فَاحِشٍ أَصْلًا) وَمَا فِي صَدْرِ الشَّرِيعَةِ صَحَّ وَلَهُمَا فَسْخُوهُ وَهُمْ (وَإِنْ كَانَ مِنْ كَفَاءٍ وَبِمَهْرِ الْمُثَلِّ صَحَّ وَ) لَكِنْ (لَهُمَا) أَيِ لِصَغِيرَةٍ وَمُلْحَقٍ بِهِمَا (خِيَارُ الْفَسْخِ) وَلَوْ بَعْدَ الدُّخُولِ (بِالْبُلُوغِ أَوْ الْعِلْمِ بِالنِّكَاحِ بَعْدَهُ) لِفُضُولِ السَّقْفَةِ الدَّرِ الْمُخْتَارِ (رد المحتار ۱۷/۳).

- لَكِنَّ الْمُفْتَى بِهِ الْآنَ بَطْلَانُهُ كَالصَّغِيرَةِ الَّتِي رَوَّجَهَا غَيْرُ الْأَبِ وَالْجَدِّ غَيْرِ كَفَاءٍ أَوْ بِدُونِ مَهْرِ الْمُثَلِّ . (رد المحتار) (۳/۶۰۹).

وَلَوْ أَكْرَهَتْ عَلَى أَنْ تَزَوَّجَتْهُ بِأَلْفٍ، وَمَهْرُ مِثْلِهَا عَشْرَةُ آلَافٍ رَوَّجَهَا أَوْلِيَاؤُهَا مُكْرَهِينَ فَالنِّكَاحُ جَائِزٌ وَيَقُولُ الْقَاضِي لِلرَّوَجِ: إِنَّ شَيْئًا أَثْمَمَ لَهَا مَهْرٌ مِثْلِهَا وَهِيَ امْرَأَتُكَ إِنْ كَانَ كَفْوًا لَهَا، وَإِلَّا فَرَّقَ بَيْنَهُمَا وَلَا شَيْءَ لَهَا الْإِخْفَاءُ. الدَّرِ الْمُخْتَارِ وَحَاشِيَةُ ابْنِ عَابِدِينَ (رد المحتار) (۳/۲۱).

- نَعَمْ إِذَا كَانَ مُتَهَيِّئًا لَا يَنْفَعُ تَزْوِجُهُ إِيَّاهَا بِنَقْصِ عَنْ مَهْرِ الْمُثَلِّ وَمِنْ غَيْرِ كَفَاءٍ . (رد المحتار) (۳/۵۴).

جائز نه دي، فقهاء کرام رحمهم الله يې رشوت گڼي. (۱۰)

رحمهم الله آنرا رشوت محسوب می نمایند. (۱۰)

(۱۲) له کوزدې وروسته د پښه خلاصې يا پښه ارتي او شريني خوري (غټ دستمال) او يا په نورو نومونو سره مېلمستياوې جوړول، بېخايه رواجونه دي، ډډه دې ورڅخه وشي، د دوه څلره دستمال وړلو (غټ دستمال) اجازه نه شته او په يو ځل دستمال (وړوکی دستمال) کې به هم د نارينه او ښځينه مېلمنو تعداد په کمه اندازه وي او په دې مراسمو کې له زوم او ناوې پرته بل چاته تحفې ورکول منع دي؛ البته زوم او ناوې ته تحايف به هم د وسعې مطابق يوازې جامې او نور د ډول او سينگار عادي شيان وي؛ موټر، موټرسايکل، کور (سرای) او داسې نور قيمتي شيان به په تحفه کې نه ورکول کېږي.

(۱۲) بعد از نامزدی، برگزاري پايوازي و شيريني خوري (دستمال کلان) و يا مهماني ها به نام های ديگر، رواج های بي جا است از آن اجتناب شود، اجازه دوبار دستمال (دستمال کلان) بردن نيست و در يک بار دستمال (دستمال خرد) تعداد مهمانان مرد و زن نيز به اندازه کم باشد و در اين مراسم تحفه دادن به جز از داماد و عروس به شخص ديگري، منع است؛ البته تحايف به داماد و عروس نيز مطابق توان؛ فقط لباس و اشياي عادي زينت و آرايش باشد؛ موټر، موټرسايکل، خانه (منزل) و ساير اشياي قيمتي مانند آن در تحفه داده نشود.

(۱۳) د دستمال مراسم به په هوټل کې نه وي؛ ځکه دا اسراف دی او الله تعالی فرمايلي دي: (يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) (الاعراف: آيت ۳۱).

(۱۳) مراسم دستمال در هوتل نباشد؛ زیرا این اسراف است و الله تعالی فرموده اند: (يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) (الاعراف: آيت ۳۱).

(۱۰) ومن السحت: ما يأخذه الصهر من الختن بسبب بنته بطيب نفسه حتى لو كان بطلبه يرجع الختن به مجتبي. " (رد المحتار) (۶/ ۴۲۴).

(أخذ أهل المرأة شيناً عند التسليم فلزوج أن يسترده) لأنه رشوة. (قوله عند التسليم) أي بأن أبي أن يسلمها أخواها أو نحوه حتى يأخذ شيناً، وكذا لو أبي أن يزوجه فلزوج الاسترداد قائماً أو هالكا لأنه رشوة. الدر المختار مع رد المحتار (۳/ ۱۵۶).

ژباړه: ای زامنو د آدمه! واخلئ تاسې زینت (بناست) خپل پسه نزد (د وخت) د هر لمانځه (په اغوستلو د پاکو کالیو(جامو) د عورت ستر) او خورئ او څښئ او اسراف (بې ځایه خرڅ) مه کوئ تاسې، بې شکه چې الله نه خوښوي مسرفان (بې ځایه خرڅ کوونکی).
(کابلی تفسیر)

(۱۴) له کوزدې او نکاح وروسته دې هڅه وشي چې د امکان په صورت کې هر څومره چې ژر وي، واده وشي.

(۱۵) له کوزدې وروسته رواجي او تکراري پوښونه (جوړې) منع دي، په کال کې یو ځل د زوم له خوا یوازې ناوې ته له اسراف پرته د وسعې مطابق د پوښ (جوړې) وړلو اجازه شته، د ناوې له خوا زوم ته پوښ (جوړې) وړل مطلقاً منع دي.

(۱۶) د ولیمې او واده مراسم به له اسراف او ریاء پرته د زوم د وسعې مطابق د هغه د خوښې په ځای او موټرو کې ترسره کېږي، خسرگنۍ یې نه شي مجبور کولای چې په هوټل، یا قیمتي موټرو کې د واده مراسم ترسره کړي.

(۱۷) زوم به د واده مراسم په امارتي موټرونو

ترجمه: ای فرزندان آدم! بگیریید شما زینت (زیبایی) را نزد خویش (از وقت) از هر نماز (به پوشیدن لباس پاک (لباس) ستر عورت) و بخورید و بنوشید و اسراف (مصرف بی جا) نکنید شما، بدون شک الله خـوش نـدارد مسـرفان (اسراف کنندگان) را.

(۱۴) بعد از نامزدی و نکاح، سعی شود که در صورت امکان هرچه زودتر، عروسی صورت گیرد.

(۱۵) بعد از نامزدی، پوشاک (لباس‌های) رواجی و تکراری منع است، یک-بار در سال اجازه بردن پوش (لباس) فقط به عروس از طرف داماد مطابق توان بدون اسراف می‌باشد، بردن پوشاک (لباس) از طرف عروس به داماد مطلقاً منع است.

(۱۶) مراسم ولیمه و عروسی بدون اسراف و ریاء، مطابق توان داماد در مکان و موترهای دلخواه وی برگزار شود، خانواده عروس نمی‌تواند وی را مجبور کند که مراسم عروسی را در هوټل یا موترهای قیمتی برگزار نماید.

(۱۷) داماد مراسم عروسی را در موترهای

کې نه ترسره کوي.

(۱۸) د واده پر وخت د زوم له خوا دې د ناوې کورنۍ ته خوړې يا طوی (پاخه يا خام خوراک) نه وروړل کېږي، همدارنگه د بولې (شیرینې خورۍ) او جوړې د مصارفو اخیستل او غوښتل هم منع دي او همداراز له زوم څخه د دودې او ټکري په نوم او يا په نورو نومونو رختونه غوښتل منع دي او د شریعت له مخې د یادو شیانو اخیستل نا جائز کار دی. (۱۱)

(۱۹) د ناوې ورلو پر وخت د ناوې د ماما، د ناوې د همزولو، د کلیوالو او يا بل خدمتگار له خوا او يا د دوی لپاره د زوم له کورنۍ څخه پیسې غوښتل منع دي، البته که د کلي خدمتگار ته چې همپشه په بنسادیو کې د کلیوالو خدمت کوي په خپله خوښه څوک د صدقې په نوم پیسې ورکوي، باک نه لري. (۱۲)

(۲۰) په ودونو کې د لوبو داسې مسابقې جوړول چې گټونکي ته د موټر، موټرسایکل يا بل شي انعام ورکول کېږي منع دي، ترڅو د بېخایه اسراف مخه ونیول شي، البته د جائزو

امارتی بر گزار نکند.

(۱۸) هنگام عروسی، غذا یا طوی (خوراک پخته یا خام) از طرف داماد به خانواده عروس برده نشود، همچنین طلب و اخذ مصارف شیرینی خوری و پوشاک نیز منع است، همچنین طلب رختها به نام دودی و چادر و یا به سایر نامها از داماد منع است و بر اساس شریعت اخذ اشیای مذکور کار نا جائز است. (۱۱)

(۱۹) حین انتقال عروس، از طرف مامای عروس، همسالان عروس، اهالی قریه و یا خدمتگار دیگری و یا برای آنان طلب پول از خانواده داماد منع است، البته اگر شخصی به نام صدقه به رضایت خود به خدمتگار قریه که همیشه در خوشیها خدمت اهالی قریه را انجام می دهد، باکی ندارد. (۱۲)

(۲۰) برگزاری مسابقاتی در عروسی که به برنده آن موتر، موترسایکل یا چیز دیگری انعام داده می شود، منع است، تا از اسراف بی جا جلوگیری شود، البته مسابقات بازیهای

(۱۱) ومن السحت: ما يأخذه الصهر من الختن بسبب بنته بطيب نفسه حتى لو كان بطلبه يرجع الختن به مجتبی. " (رد المحتار) (۴۲۴ / ۶).

(أخذ أهل المرأة شيئاً عند التسليم فللزوج أن يسترده) لأنه رشوة. (قوله عند التسليم) أي بأن أبي أن يسلمها أخوها أو نحوه حتى يأخذ شيئاً، وكذا لو أبي أن يزوجها فللزوج الاسترداد قائماً أو هالكا لأنه رشوة. الدر المختار مع رد المحتار (۱۵۶ / ۳).

(۱۲) (أخذ أهل المرأة شيئاً عند التسليم فللزوج أن يسترده) لأنه رشوة. (قوله عند التسليم) أي بأن أبي أن يسلمها أخوها أو نحوه حتى يأخذ شيئاً، وكذا لو أبي أن يزوجها فللزوج الاسترداد قائماً أو هالكا لأنه رشوة. الدر المختار مع رد المحتار (۱۵۶ / ۳).

لوبو مسابقي چي انعام پکي نه وي، جوړېدای شي.

(۲۱) د کوزدې، دستمال يا واده د مراسمو پرمهال ډزې (ټکان) کول او له امارتي وسايطو څخه استفاده کول منع دي؛ همدارنگه په ورته مراسمو کې د موټرو او موټرسايکلو ځغلول، لويې وراوې تيارول او يا داسې نور کارونه چې د لارې د بندېدو يا د تلفاتو او يا د خلکو د اذيت سبب کېږي، منع دي.

(۲۲) په واده کې يا له هغه وروسته، ناوې ته د نورو کورونو د نارينه وو او ښځينه وو له خوا برخه (جامې/پيسې) ورکول او بيا د ناوې له خوا په عوض کې برخه ورکول منع دي؛ ځکه له دې ناوړه رواج څخه يو دروند تکليف رامنځته شوی او بده لا دا چې د هر څه عوض به بېرته ورکوي چې د محبت پرځای نفرت پيدا کوي.

(۲۳) د دستمال په مراسمو کې به د زوم له کور پرته نور مېلمانه ناوې ته د پيسو ډالۍ نه ورکوي او نه به د ناوې کورنۍ مېلمنو ته جامې او نورې ډالۍ ورکوي، البته له اسراف او رياء پرته د مېلمنو اکرام پروا نه کوي.

(۲۴) بدل/موخې ښه عواقب نه لري حتی الامکان دې ترې ډډه وشي، د بدل/موخې په صورت کې د مهر ټاکل او ورکول ضروري دي، علماء کرام دې د بدل/موخې د کراهيت

جائز که در آن انعام نباشد، برگزار شده می تواند.

(۲۱) فیرکردن (تیراندازی) و استفاده از وسايط امارتی حین مراسم نامزدی، دستمال يا عروسی منع است؛ همچنان، تیزرانی موترها و موترسايکلها، آماده کردن کاروانهای بزرگ و يا اين چنین اعمالی که سبب مسدودیت راه يا تلفات و يا اذیت مردم می شود، منع است.

(۲۲) در عروسی يا بعد از آن، رونما (لباس/پول) دادن از طرف مردان و زنان خانوادههای دیگر به عروس و سپس از طرف عروس در عوض آن، هدیه دادن منع است؛ زیرا از این رواج ناپسند تکلیف سنگین به وجود آمده و بدتر اینکه عوض هرشی را دوباره می دهند که به جای محبت، نفرت ایجاد می کند.

(۲۳) در مراسم دستمال، به جز از خانواده داماد مهمانان دیگر به عروس تحفه پول ندهند و نه خانواده عروس به مهمانان لباس و تحایف دیگر بدهند، البته اکرام مهمانان بدون اسراف و رياء پروا ندارد.

(۲۴) بدل عواقب خوبی ندارد و حتی الامکان از آن اجتناب شود، در صورت بدل، تعیین و پرداخت مهر ضروری است، علماء کرام در مورد کراهیت بدل به مردم

په هکله خلکو ته پوهاوی ورکړي. (۱۳)

د مړي په مراسمو کې د رعایت وړ ټکي

دوهمه ماده:

په ځینو سیمو کې د مړي د کورنۍ له خوا کلیوالو او نورو خلکو ته په معینو ورځو کې طعام او مېلمستیا برابرېږي، چې فقهاء کرامو ترې منع کړي ده، په دې هکله د فقهاء کرامو څو اقوال په لاندې ډول دي:

– د مړینې په مناسبت د مړي د کورنۍ له خوا خلکو ته مېلمستیا برابرول مکروه دي؛ ځکه مېلمستیا په خوشحالیو کې وي، نه په غمونو کې، دا ډېر بد بدعت دی (چې د غم په ورځ خلکو ته مېلمستیا تیاروي، ځکه چې شریعت کې دا اصل نه لري او بل دا چې د دغو ورځو خپل خپل ترتیبونه او مکلفیتونه دي). (۱۴)

– د مړینې په مناسبت راټولو شویو خلکو ته د مړي د کورنۍ له خوا د خوراکنونو چمتو کول

آگاهی بدهند. (۱۳)

نکات قابل رعایت در مراسم مُرده داری

ماده دوم:

در بعضی مناطق از طرف خانواده متوفی به اهالی قریه و مردم دیگر در روزهای معین طعام و مهمانی ترتیب داده می شود، که فقهای کرام از آن منع نموده اند، در این مورد چند قول فقهای کرام قرار ذیل است:

– ترتیب مهمانی به مردم از طرف خانواده متوفی به مناسبت مرده داری، مکروه است؛ زیرا مهمانی در خوشی ها می باشد، نه در غم ها، این بدعت بسیار بد است (که در روز غم به مردم مهمانی آماده می کند، زیرا که این در شریعت اصل ندارد و دیگر اینکه این روزها از خود ترتیبات و مکلفیت ها دارد). (۱۴)

– آماده کردن غذا از طرف خانواده متوفی به مردم جمع شده به مناسبت مرده داری گناه

(۱۳) (وَوَجِبَ مَهْرُ الْمَثَلِ فِي الشَّعَارِ) هُوَ أَنْ يُرْوَجَهُ بِنْتَهُ عَلَى أَنْ يُرْوَجَهُ الْآخَرُ بِنْتَهُ أَوْ أُخْتَهُ مَثَلًا مُعَاوَضَةً بِالْعَقْدَيْنِ وَهُوَ مِنْهُيَّ عَنْهُ لِحُلُوهِ عَنِ الْمَهْرِ، فَأُرْجِبْنَا فِيهِ مَهْرَ الْمَثَلِ فَلَمْ يَبْقَ شِعَارًا. قال الشامي: وَحَاصِلُهُ أَنَّهُ مَعَ إِجَابِ مَهْرِ الْمَثَلِ لَمْ يَبْقَ شِعَارًا حَقِيقَةً، وَإِنْ سَلَّمَ فَالْتَّهِي عَلَى مَعْنَى الْكِرَاهَةِ، فَيَكُونُ الشَّرْحُ أَوْجَبَ فِيهِ أَمْرَيْنِ الْكِرَاهَةَ وَمَهْرَ الْمَثَلِ، فَالْأَوَّلُ مَا أُخُوذُ مِنَ التَّهِي، وَالتَّانِي مِنَ الْأَدِلَّةِ الدَّالَّةِ عَلَى أَنَّ مَا سَمِيَ فِيهِ مَا لَا يَصْلُحُ مَهْرًا يَتَعَقَّدُ مُوجِبًا لِمَهْرِ الْمَثَلِ، وَهَذَا التَّانِي دَلِيلٌ عَلَى حَمْلِ التَّهِي عَلَى الْكِرَاهَةِ دُونَ الْفَسَادِ، وَبِهَذَا التَّفْهِيمِ انْدَفَعَ مَا أُورِدَ مِنْ أَنَّ حَمْلَهُ عَلَى الْكِرَاهَةِ يَفْتَضِي أَنَّ الشَّعَارَ الْآنَ غَيْرُ مِنْهُيَّ عَنْهُ لِإِبْجَابِنَا فِيهِ مَهْرَ الْمَثَلِ. الدر المختار مع رد المحتار (۳/ ۱۰۶).

فإذا وقع النكاح على هذا الوجه فالنكاح جائز، ولكل واحدة منهما مهر مثلها إن دخل بها. ولا يحل له فرجها بغير مهر. الأصل للشيباني ط، قطر (۱۰/ ۲۵۶)

(۱۴) ويكره اتخاذ الضيافة من الطعام من أهل الميت لأنه شرع في السرور لا في الشرور، وهي بدعة مستقبحة. الدر المختار وحاشية ابن عابدين (۲/ ۲۴۰)، ط: دار الفكر بيروت، كذا في فتح القدير، كتاب الجنائز، (۲/ ۱۰۲) وحاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح (۳۳۹).

است؛ جریر بن عبد الله رضی الله عنه می فرماید: جمع شدن اقارب متوفی در خانه وی و ترتیب دادن غذا از طرف آنها را ما نیاحت می پنداشتیم؛^(۱۵) یعنی طوری که ما ماتم (چیغ و فریاد) را ممنوع و بد می شمردیم، این را نیز بد می شمردیم (حال آنکه نیاحت و ماتم گناه کبیره است).^(۱۶)

- آماده کردن غذا از طرف خانواده متوفی به مردم مکروه است، زیرا با این مصیبت آنها بیشتر می شود و دیگر اینکه با مردم زمانه جاهلیت مشابهت واقع می شود.^(۱۷)

- خیرات های رواجی برای مشهور ساختن خود و ریا می باشد، آنرا به خاطر الله تعالی نمی کنند، به همین سبب باید از آن

گناه ده؛ جریر بن عبد الله رضی الله عنه و ابی: د مړي په کور کې د هغه د خپلوانو راجمع کېدل او د هغوی له لوري د خوراک ترتیبول موږ له نیاحت څخه ښکاره؛^(۱۵) یعنی لکه؛ ویر (چیغی او فریاد) مو چې ممنوع او بد گڼلو دا مو هم بد گڼلو (حال دا چې نیاحت او ویر کبیره گناه ده).^(۱۶)

- د مړي د کورنۍ له خوا خلکو ته خوراک برابرول مکروه دي، ځکه چې له دې سره یې مصیبت زیاتېږي او بل دا چې د جاهلیت د زمانې له خلکو سره مشابهت راځي.^(۱۷)

- رواجي خیراتونه د ځان مشهوره کولو او ریا پاره دي، د الله تعالی پاره یې نه کوي له دې امله باید

(۱۵) وروی الإمام أحمد وابن ماجه بإسناد صحيح عن جریر بن عبد الله قال " كنا نعد الاجتماع إلى أهل الميت وصنعهم الطعام من النياحة. الدر المختار وحاشية ابن عابدين (۲/ ۲۴۰)، مطلب في الثواب على المصيبة، كذا في الفقه على المذاهب الأربعة (۱/ ۴۹۰).

(۱۶) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: «لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّايِحَةَ وَالْمُسْتَمِعَةَ» رواه ابو داود والبيهقي في شعب الإيمان.

الكبيرة التاسعة والأربعون اللطم والنياحة وشق الثوب وحلق الرأس وبتفه والدعاء بالويل والثبور عند المصيبة رويًا في صحيح البخاري عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ليس منا من لطم الحدود وشق الجيوب ودعا بدعوى الجاهلية . . . وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اثنتان في الناس هما بهم كفر الطغن في الأنساب والنياحة على الميت رواه مسلم وعن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم النائحة والمستمعة رواه أبو داود الكبائر للذهبي (ص: ۱۸۳).

(۱۷) وروي عن عبد الله بن أبي بكر، أنه قال: فمازالت السنة فينا، حتى تركها من تركها. فأما صنع أهل الميت طعاما للناس، فمكروه؛ لأن فيه زيادة على مصيبتهم، وشغلا لهم إلى شغلهم، وتشبها بصنع أهل الجاهلية. المغني لابن قدامة (۲/ ۴۱۰)، ط: مكتبة القاهرة:

دڊه ترې وشي. (۱۸)

اجتناب شود. (۱۸)

- رواجي خيرات كه مباح هم شي له دې امله چې خلكو د واجبوالي مرتبې ته رسولی، مكروه او ترك يې ضروري دی. (۱۹)

- خيرات رواجي اگر مباح هم شود، به سبب اينكه مردم آنرا به مرتبه واجب رسانیده، مكروه و ترك آن ضروري است. (۱۹)

پورته ذكر شويو شرعي دليلونو او همداراز نورو گڼيو، ټوليزو، شرعي او اقتصادي رامنځته كېدونكو زيانونو ته په كتو سره په لاندې ټكو باندې عمل كول ضروري دي:

با توجه به دلايل متذكرة شرعي فوق و همچنان زيانهای ايجاد شونده متعدد، اجتماعي، شرعي و اقتصادي ديگر، عمل كردن بر نكات ذيل ضروري است:

(۱) د مړي د كور له لوري د بدرگې او مېلمستيا په څېر د رواج له مخې (په لومړۍ، درېيمه، اوومه او څلورېنيمه ورځ) طعام برابرول، منع دي، (۲۰) د مېلمستيا له شكل او د ورځې له تعيين پرته د نقد مال يا جنس صدقه كول چې لاندې شرطونه هم پكې رعايت شوي وي،

(۱) آماده كردن طعام (در روز اول، سوم، هفتم و چهلم)، از طرف خانه متوفی از روی رواج به شكل بدرقه (خيرات روزهای اولين متوفی) و مهماني، منع می باشد، (۲۰) صدقه دادن مال نقد يا جنس بدون از شكل مهماني و تعيين روز كه شرايط ذيل در آن نيز رعايت شوده باشد،

(۱۸) وهذه الأفعال كلها للسمعة والرياء فيحترز عنها لأنهم لا يريدون بها وجه الله تعالى. الدر المختار وحاشية ابن عابدين (۲/ ۲۴۱)، مطلب في الثواب على المصيبة.

(۱۹) كُلُّ مَبَاحٍ يُؤَدِّي إِلَى رَعْمِ الْجُهَالِ سُنِّيَّةٌ أَمْرٌ أَوْ وَجُوبَةٌ فَهُوَ مَكْرُوهٌ. العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامدية (۲/ ۳۳۳).

قال ابن المنير فيه أن المندوبات قد تقلب مكروهات إذا رفعت عن رتبتهما لأن التيامن مستحب في كل شيء أي من أمور العبادة لكن لما خشي بن مسعود أن يعتقدوا وجوبه أشار إلى كراهته والله أعلم. فتح الباري شرح صحيح البخاري (۲/ ۳۳۸)، ط: دارالمعرفة بيروت:

- قال الطيبي: وفيه أن من أصر على أمر مندوب، وجعله عزمًا، ولم يعمل بالرخصة فقد أصاب منه الشيطان من الإضلال فكيف من أصر على بدعة أو منكر؟. مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح (۲/ ۷۵۵)، باب الدعاء في التشهد، ط: دارالفكر.

(۲۰) لما في حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح (ص: ۴۰۹)، فصل في حملها ودفنها، ط: المكتبة الأميرية القاهرة: يكره اتخاذ الطعام في اليوم الأول والثالث وبعد الأسبوع ونقل الطعام إلى المقبرة في الموسم، كذا في ردالمحتار (۲/ ۲۴۰)، مطلب في كراهة الضيافة من أهل الميت.

مړي ته د ثواب سبب دي:

۱- صدقه به د رياء، شهرت، سيالي، رواج او د خلکو د پيغور لسه امله نه وي.

۲- صدقه او خيرات به واجب او ضروري نه گڼل کېږي، که چا ونه کړ هغه ته به په بده سترگه نه کتل کېږي.

۳- صدقه او خيرات، يوازې بالغ او عاقل وارثان له خپل مال څخه په خپله خوښه کولای شي، د یتیم او غیر حاضر وارث مال به پکې نه مصرفېږي.

(۲) د یتیم له مال څخه په مړي پسې خيرات او صدقه کول که څه هم د یتیم په اجازه وي، منع دي، هغه څوک چې د یتیم په مال کې دا ډول تصرف وکړي، ضمان پرې لازم دی.

(۳) په ځينو سيمو کې د رواج له مخې خلک د مړي په لومړي اختر د مړي کور ته د تعزيت لپاره ورځي، دا هم ناسم رواج او منع دی.

(۴) په ځينو ځايونو کې رواج دی چې بنسټه تر وفات وروسته ضرور بايد د پلرنۍ (هدیرې) ته انتقال کړل شي او نه انتقال يې د ټول قوم لپاره پيغور گڼل کېږي، چې دا کوم شرعي حيثيت نه لري، بلکې غوره دا ده چې د هغې د خاوند او اولادونو د خوښې په هديره کې

سبب ثواب به متوفی است:

۱- صدقه به سبب رياء، شهرت، سيالي، رواج و طعن لسه مردم نباشد.

۲- صدقه و خيرات واجب و ضروري شمرده نشود، هرگاه شخصی نکرد به وی به چشم بد دیده نشود.

۳- تنها وارثان عاقل و بالغ از مال خود به رضایت خود صدقه و خيرات کرده می‌توانند، مال یتیم و وارث غیر حاضر در آن مصرف نشود.

(۲) صدقه و خيرات کردن از مال یتیم برای متوفی، اگرچه به اجازه یتیم باشد، منع است، شخصی که در مال یتیم چنین تصرف نماید، ضمان بر وی لازم است.

(۳) در بعضی مناطق، مردم از روی رواج جهت تعزيت، در عيد اول متوفی به خانه متوفی می‌روند، این نیز رواج نادرست و منع است.

(۴) در بعضی مناطق رواج است که زن بعد از وفات بايد ضرور به حضیره پدری اش انتقال يابد و عدم انتقال وی برای تمام قوم طعنه شمرده می‌شود، که این کدام حيثيت شرعی ندارد، بلکه بهتر است که در حضیره مورد پسند شوهر و اولاد وی

دفن کرل شي.

(۵) د گاونډيانو او خپلوانو له لوري د مړي کور ته طعام برابرول مستحب عمل دی.

(۶) د تعزيت لپاره د شريعت مطهره له لوري د دفن له ورځې سره درې ورځې ټاکل شوي دي، البته غائبو اشخاصو ته تر هغه وروسته هم د تعزيت کولو اجازه شته.

(۷) له يو ځل فاتحې کولو وروسته بيا د مړي کور ته د فاتحې په نيت ورتلل مکروه دي.

(۸) امارتي مسئولين دي، د خپلو وفات شويو خپلوانو فاتحې نه اعلانوي، له اعلان پرته د خپلو اوسېدلو په ځای کې دې يوازې تر درېو ورځو د فاتحې لپاره کښېناستلای شي.

(۹) حيله اسقاط د هغه مړي لپاره کېږي چې فقير يا مالدار وي خو له وصيت پرته وفات شوی وي يا يې وصيت هم کړی وي خو د مال درېيمه برخه يې د واجبو فديو لپاره کفايت نه کوي، که مړی شتمن وي او وصيت يې کړی وي پر ولي باندې يې واجب دی چې واجبي فديې به يې د مال له درېيمې برخې څخه اداء کوي او يوازې په حيله اسقاط به بسنه نه کوي، البته د حيلې طريقه به د حنفي فقهي د هغو شرطونو

دفن کرده شود.

(۵) آماده کردن طعام از طرف همسایگان و اقارب برای خانه متوفی، عمل مستحب است.

(۶) از طرف شريعت مطهره با روز دفن، سه روز جهت تعزيت تعيين شده است، البته به اشخاص غائب، بعد از آن نیز اجازه تعزيت وجود دارد.

(۷) بعد از یکبار فاتحه، دوباره رفتن به خانه متوفی به نيت فاتحه مکروه است.

(۸) مسئولين امارتی فاتحه اقارب متوفای خود را اعلان ننمایند، بدون اعلان، فقط به مدت سه روز در محل اقامت خود برای فاتحه نشستنه می توانند.

(۹) حيله اسقاط برای متوفایی انجام می شود که فقير يا مالدار باشد، اما بدون وصيت وفات کرده باشد يا وصيت نیز کرده باشد؛ اما حصه سوم مالش برای فديات واجب کفايت نکند، اگر متوفی ثروت مند باشد و وصيت کرده باشد، بر ولی وی واجب است که فديات واجب وی را از سوم حصه مال اداء نماید و تنها به حيله اسقاط اكتفاء نکند، البته طريقه حيله مطابق شرايطی باشد که در فقه حنفی از

مطابق وي چي يادونه يي شوې ده.

آن ذکر شده است.

(۱۰) د شرعي حیلې شرطونه په لاندې ډول دي:

(۱۰) شرایط حیلۀ شرعی قرار ذیل است:

۱- د حیلۀ اسقاط لپاره جمع شوی مال به د قبض لپاره یوازې مسکینانو ته ورکول کېږي، غني، ماشوم، لیوني، سفیه (بې عقله) او کافر ته به نه ورکول کېږي. (۲۱)

۱- مال جمع آوری شده برای حیلۀ اسقاط جهت قبض، تنها به مساکین داده شود، به غني، طفل، دیوانه، سفیه (بی عقل) و کافر داده نشود. (۲۱)

۲- حیلۀ اسقاط به د رواج او ځان نبودنې په خاطر نه کېږي؛ بلکې په دې نیت به کېږي چې د مړي غاړې پرې خلاصې شي. (۲۲)

۲- حیلۀ اسقاط به خاطر رواج و خودنمایی انجام نشود، بلکه به این نیت انجام شود که ذمۀ متوفی بر آن خلاص شود. (۲۲)

۳- د مړي وارثان به د حیلې لپاره له داسې سړي څخه پيسې يا بل جنس نه قرض کوي چې هغه يې په خپله مالک نه وي او نه به له داسې شريک څخه قرض اخلي چې د بل شريک يې اجازه نه وي. (۲۳)

۳- ورثۀ متوفی برای حیلۀ از شخصی پول يا جنس ديگری قرض نگیرند که خودش مالک آن نباشد و نه از شريکی قرض بگیرند که شريک ديگرش اجازه ندادۀ باشد. (۲۳)

۴- د فديو گرځوونکی بايد د مړي وارث يا د وارث وکیل وي او وکیل ته وویل شي چې د هرې دورې له ختمېدو وروسته، د هرې بلې

۴- گرداننده فديايات بايد وارث متوفی يا وکیل وارث باشد و به وکیل گفته شود که بعد از ختم هر دوره، برای هر دوره بعدی در

(۲۱) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين الشامي (۲۱۱/۱): ويجب الاحتراز أيضاً عن إحضار قاصر أو معتوه أو رقيق أو مدبر... أو غني أو كافر. كذا في منحة الخالق على هامش البحر الرائق (۲/ ۱۶۰)، ط: دارالكتب العلمية، بيروت لبنان.

(۲۲) لما في حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح (ص: ۴۳۹): ويعطيه "اللفقير" بقصد إسقاط ما يريد عن الميت، وكذا في منهاج السنن، ج، ۴ ص: ۲۵ و مجموعة الرسائل ابن عابدين.

(۲۳) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين (۱/ ۲۲۵): ويجب الاحتراز أيضاً عن جمع الصرة واستيهابها أو استقراضها من غير مالکها أو من أحد الشريكين بدون إذن الآخر.

- دورې لپاره فقیر ته د مال په ورکولو او بېرته اخیستلو کې بیا زما وکیل یې. (۲۴)
- ۵- د مړي قضاء شوي لمونځونه او روژې باید دقیق حساب شي او که دقیق معلوم نه وي نو په غالب گمان دې حساب شي. (۲۵)
- ۶- فقیر ته د ورکړې پرمهال به یې دا نیت وي چې فقیر د دغو پیسو او شیانو مالک گڼي. (۲۶)
- ۷- فقیر به په دې پوه وي او یا به یې څوک پوهوي چې په قبض کولو سره یې مالک گڼي. (۲۷)
- ۸- کوم شخص چې فدیه گړځوي او فقیر ته یې ورکوي، باید لاسونه ترې لرې کړي او له هغه څخه په بېرته اخیستلو کې تلوار ونه کړي. (۲۸)
- دادن مال به فقیر و پس گرفتن دوباره آن، وکیل من هستی. (۲۴)
- ۵- نمازها و روزه‌های قضاء شده متوفی باید دقیق حساب شود و اگر دقیق معلوم نباشد، پس به گمان غالب حساب شود. (۲۵)
- ۶- هنگام اعطاء به فقیر نیت این باشد که فقیر مالک این پول و اشیاء می‌گردد. (۲۶)
- ۷- فقیر به این آگاه باشد یا شخصی وی را بفهماند که با قبض کردن، مالک آن می‌گردد. (۲۷)
- ۸- شخصی که فدیات را می‌گرداند و آنرا به فقیر می‌دهد، باید دست‌های خود را از آن دور کند و در دوباره گرفتن از وی، عجله نکند. (۲۸)

(۲۴) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين (۱/ ۲۲۱): اللهم إلا أن يوكله وكالة دورية كلما عزل فهو وكيله في الدور... ويجب أن يحترز من أن يديرها أجنبي إلا بوكالة كما ذكرنا.

(۲۵) لما في الدر المختار وحاشية ابن عابدين (۲/ ۷۳)، باب قضاء الفوائت: والأقرب أن يحسب ما على الميت ويستقرض بقدره، بأن يقدر عن كل شهر أو سنة أو يحسب مدة عمره بعد إسقاط اثنتي عشرة سنة للذكر وتسع سنين للإثني لأنها أقل مدة بلوغهما.

(۲۶) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين (۱/ ۲۲۵): ويجب الاحتراز عن أن يلاحظ الوصي عند دفع الصرة للفقير الهزل أو الحيلة بل يجب أن يدفعها عازما على تملكها منه حقيقة لا تحيلاً.

(۲۷) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين (۱/ ۲۱۲): ويقبلها الفقير، ويقبضها، ويعلم أنها صارت ملكاً له.

(۲۸) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين (۱/ ۲۲۵): ويجب الاحتراز عن الإسراع بالقبول قبل تمام الإيجاب. فلا يقول الفقير قبلت إلا بعد تمام كلام الوصي ولا يقول الوصي قبلت إلا بعد تمام كلام الفقير كذا في منهاج السنن شرح الترمذي (۴/ ۲۵). كذا في منحة الخالق على هامش البحر الرائق (۲/ ۱۶۰)، ط: دارالكتب العلمية، بيروت لبنان ومنهاج السنن شرح الترمذي (۴/ ۲۶- ۲۵).

۹- گرداننده فدیات، به فقیر چنین الفاظ را بگوید: این فدیات نماز، روزه، قسم یا... فلانی که پسر فلانی است، می‌باشد، آن را قبول کن، او بگوید: قبول کردم، من مالک آن شدم، سپس دوباره آنرا به شخص مذکور هبه کند. (۲۹)

۱۰- حيله كنندگان بعد از دوره از ناراض شدن فقير خودداری كنند، اگر مال از حيله كنندگان باشد، آنقدر مال را در صدقه بدهند كه فقير بر آن خوشحال شود. (۳۰)

۱۱- هرگاه در ماه‌های حج حيله انجام می‌شود، این را در نظر بگیرند كه آنقدر پول يكجا به فقير ندهند كه حج بر وی فرض شود.

۱۲- هرگاه متوفی وصیت نکرده باشد، ولی‌اش از مال وی به رضایت وارثان، هنگامی چیزی از مال را به فقیر داده می‌تواند كه در بین وارثان وی غائب و صغیر نباشد و اگر وصیت کرده باشد، پس از سوم حصه مال میت مال داده می‌تواند، اگرچه در بین

۹- د فدیو گر خوونکی به فقیر ته داسې الفاظ وایي: دا د فلانکي چې د فلانکي زوی دی د لمونځ، روژې، قسم یا... فدیې دي قبولې یې کړه، هغه به ووايي: قبولې مې کړې، زه یې مالک شوم، بیا به یې بېرته یاد شخص ته هبه کړي. (۲۹)

۱۰- حيله كوونکي به له دورې وروسته د فقير له زړه بدوالي څخه ځان ساتي، كه مال د حيله كوونكو وي دومره مال به په صدقه کې ورکوي چې د فقير زړه پرې خوشحاله شي. (۳۰)

۱۱- كه د حج په مياشتو کې حيله کېږي دا دې په نظر کې ونيسي چې دومره پيسې يوځای فقير ته ورنه کړي چې حج ورباندې فرض شي.

۱۲- كه مړي وصیت نه وي کړی، ولي یې له مال څخه فقير ته د وارثانو په رضا هغه مهال څه مال ورکولای شي چې په وارثانو کې به یې غائب او صغیر نه وي او كه یې وصیت کړی وي، نو بیا د میت د مال له درېیمې برخې څخه مال ورکولای شي كه څه هم په وارثانو

(۲۹) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين (۱/ ۲۱۲): ويقول له خذ هذه الصرة عن فدية صلاة سنة أو عشر سنين مثلا عن فلان بن فلان الفلاني أو ملكتك... ويقول الفقير هكذا: وأنا قبلتها وتملكتها منك ثم يعطيها الفقير. (۳۰) لما في مجموعة الرسائل لابن عابدين (۱/ ۲۲۵): ويجب أن يحتزر عن كسر خاطر الفقير بعد ذلك بل يرضيه بما تطيب به نفسه. وكذا في منحة الخالق على بحر الرائق لابن عابدين (۲/ ۱۶۰).

کې غائب یا یتیم وي. (۳۱)

له حج او عمرې څخه د راستنېدو پر مهال له ځینو غیر ضروري مصارفو او ناسمو رواجونو

څخه ډډه کول

درېمه ماده:

په ځینو سیمو کې له حج او عمرې څخه د راستنېدو پر مهال د مبارکۍ او سترې مشۍ په مناسبت د سیمې د خلکو او راغلو او رابلل شویو مېلمنو ته درنده مېلمستیا او خیرات برابرول او همداراز لوړ بیه تحفې خلکو ته ورکول ضروري رواج ګرځېدلی دی چې له یوه پلوه کوم شرعي حیثیت نه لري او له بله پلوه د زیات لګښت له امله د زیاتو خلکو له حج او عمرې څخه د محرومیت او یا د تأخیر سبب ګرځېدلی دی، له همدې امله باید ټول حجاج او معتمرین له یادو مصارفو او زیان اړوونکو رواجونو څخه ډډه وکړي.

د دې فرمان د حکمونو پوهاوی ورکول او د

هغو عملي کول

څلورمه ماده:

(۱) د کورنیو چارو، سرحدونو، قومونو او قبایلو، اطلاعاتو او فرهنگ، د ارشاد، حج او اوقافو، پوهنې او لوړو زده کړو وزارتونه، رسنۍ او په ولایتونو او ولسوالیو کې د علماوو

وارثان، غائب یا یتیم نیز باشد. (۳۱)

اجتناب از برخی مصارف غیر ضروری و رواج های نادرست هنگام بازگشت از

حج و عمره

ماده سوم:

ترتیب مهمانی و خیرات بزرگ به مردم محل و مهمانان آمده و دعوت شده هنگام بازگشت از حج و عمره در بعضی مناطق به مناسبت مبارکۍ و خوش آمدگویی و همچنان اعطای تحایف قیمتی به مردم، رواج ضروری تبدیل شده است که از یک طرف حیثیت شرعی ندارد و از طرف دیگر به علت مصرف ګزاف سبب محرومیت و یا تأخیر بسیاری از مردم از حج و عمره ګرديده است، از همین سبب باید تمام حجاج و معتمرین از مصارف مذکور و رواج های زیان بار اجتناب نمایند.

آگاهی دهی از احکام این فرمان و عملی

نمودن آنها

ماده چهارم:

(۱) وزارت های امور داخله، سرحدات، اقوام و قبایل، اطلاعات و فرهنگ، ارشاد، حج و اوقاف، معارف و تحصیلات عالی، رسانه ها و شوری های علماء، مجالس فقهی، خطیبان و

(۳۱) لما في منهاج السنن شرح الترمذي (۴/۲۶-۲۵): ويجب أن لا يكون في الورثة یتیم و لا غائب إذا لم يوص. كذا في منحة الخالق على هامش البحر الرائق (۲/۱۶۰)، ط: دار الكتب العلمية، بيروت لبنان.

شوراګانې، فقهي مجالس، د مساجدو خطيبان او امامان، ولسي مخور او نفوذ لرونکي مشران دې په حکمت، مصلحت او تفاهم سره په خپله برخه کې د دې فرمان د حکمونو په اړه خلکو ته پوهاوی ورکړي او د پورتنیو احکامو د عملي کولو کوښښ دې وکړي.

(۲) د چارو ادارې لوی ریاست، د امر بالمعروف، نهی عن المنکر او شکایتونو د اورپدلو وزارت او د فرمانونو او حکمونو د تعقیب او نظارت لوی ریاست دې، په دوامداره توګه د دې مادې په (۱) فقره کې د یادو وزارتونو، ادارو او اشخاصو له اجراءاتو څخه څارنه وکړي.

انفاذ

پنځمه ماده:

دغه فرمان د توشیح له نېټې څخه نافذ او په رسمي جریده کې دې خپور شي.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته!

امیر المؤمنین شیخ القرآن والحديث

مولوي هبة الله اخندزاده

امامان مساجد، متنفذین قومی و بزرگان بانفوذ در ولایات و ولسوالی ها با حکمت، مصلحت و تفاهم به سهم خویش در مورد احکام این فرمان به مردم آگاهی بدهند و سعی عملی کردن احکام فوق را نمایند.

(۲) ریاست عمومی اداره امور، وزارت امر بالمعروف، نهی عن المنکر و سمع شکایات و لوی ریاست نظارت و تعقیب فرامین و احکام، طور دوامدار از اجراءات وزارت ها، ادارات و اشخاص مذکور در فقره (۱) این ماده، نظارت نمایند.

انفاذ

ماده پنجم:

این فرمان از تاریخ توشیح نافذ و در جریده رسمی نشر گردد.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته!

امیر المؤمنین شیخ القرآن والحديث

مولوي هبة الله اخندزاده

د دفاع وکالت مشروعیت او اهمیت

« محمد اسلم صمیم

لنډيز:

په انساني ټولنو کې خصومتونه طبيعي پدیده ده؛ خو اسلامي شريعت د عدالت د تأمين او د خلکو حقوقو د خونديتوب لپاره د قضاء نظام رامنځته کړی. په دې څېړنه کې خو اساسي سوالونه مطرح شوي: دفاع وکالت څه ته وايي؟ شرعي حکم يې څه دی؟ د دفاع وکالت اهمیت په کومو برخو کې څرگندېږي؟ او فقهي تکليف او څرنگوالی يې څه ډول دی؟ دا چې محکمې د دعوی دواړو لورو د شواهدو او استدلال پر بنسټ پرېکړې کوي؛ خو هر څوک د دعوی چارې په خپله نه شي پرمخ وړلی؛ ځکه دا کار وخت، مهارت او مسلکي پوهې ته اړتیا لري؛ نو اړخونه د خپل حق د دفاع لپاره بل شخص ټاکي. څېړنه ښيي چې دفاع وکالت مشروع او جائز عمل دی، متخصص شخص د قضیو تعقيب لپاره ضروري دی، مدافع وکیل د خپل مسلکي خدمت په بدل کې د حق الزحمې مستحق کېږي او د اجارې احکام پرې پلي کېږي.

کلیدي کلمې: اسلامي شريعت، حق، دفاع وکالت، عدالت، فقه، وکالت او وکالة علی

الخصومة.

سريزه:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَرَ بِالْعَدْلِ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ أَقَامَ الْعَدْلَ، وَنَصَرَ الْمَظْلُومَ، وَأَدَّى
الْحُقُوقَ إِلَى أَهْلِهَا، نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ الْعَادِلِينَ الْمُهْتَدِينَ
أَجْمَعِينَ.

په اسلامي شريعت کې هر څوک حق لري چې د خپل ځان، مال او د خپلو نورو حقوقو
څخه مشروع دفاع وکړي، دغه دفاع نه يوازې د فردي حقوقو د ساتنې لپاره اړينه ده؛ بلکې په
ټولنه کې د عدلي او قضائي بنسټونو لپاره هم د انصاف او حق غوښتنې يوه وسيله ګرځي. دفاع
وکالت د حق ساتنې او حق ترلاسه کولو يوه مهمه لار ده، چې د يو مسلمان لپاره د خپلو حقوقو د
خوندي کولو په لړ کې ځانګړې اهميت لري. د اسلامي شريعت اصول په ځانګړې توګه د عدالت
په موضوع کې ډېر ټينګار او تاکيد کوي، اسلام د عدالت پر بنسټ ولاړ دين دی او د شريعت
قوانين د انسانانو ترمنځ د عدالت او انصاف د ټينګښت لپاره نازل شوي دي. دفاع وکالت د
عدالت د تحقق په برخه کې مهم رول لري؛ ځکه چې دا نه يوازې د فرد حق خوندي کولو لپاره؛
بلکې د ټولني د عدلي بنسټونو د اصلاح او د عدالت د ترويج لپاره هم يو اساسي او ضروري آله
ګرځي. په ټولنه کې ډېری خلک د دفاع وکالت له شرعي حيثيته ناخبره دي او ځينې حتی دا گمان
کوي چې د مدافع وکیل ټاکل يا د بل چا له لوري د قضیې پر مخ وړل د شريعت خلاف عمل دی؛
دغه شان ناسم درک، د دفاع وکالت پر ارزښت او اعتبار منفي اغېز کوي او خلک د خپل حق د
مشروع دفاع څخه محرومي.

په دې مقاله کې "د دفاع وکالت مشروعيت او اهميت" تر عنوان لاندې د دې مسلک شرعي
جواز، اړتيا او اهميت د اسلامي شريعت په رڼا کې تر بحث لاندې نېول کېږي؛ ترڅو روښانه کړي
چې دفاع وکالت نه يوازې د فرد حقوق خوندي کوي؛ بلکې د اسلامي عدالت په چوکاټ کې د
ټولني لپاره هم يو ضروري عمل دی. د دفاع وکالت اصل د عادلانه محاکمې له اصولو څخه ګڼل
کېږي او د عادلانه محاکمې يو اساسي رکن جوړوي، همدا راز دا د عدالت د تأمين يوه مهمه

برخه ده. دا څېړنه همدا ستونزه حل کوي، چې وښايي دفاع وکالت د شريعت له نظره مشروع، ضروري او د امت د اړتياوو مطابق يو مهم اصل دی.

اهداف:

هره څېړنه د ځانگړو اهدافو لپاره ترسره کېږي، په همدې اساس دا څېړنه هم د ځينو اهدافو او موخو لپاره ترسره کېږي چې په لاندې ډول ترې يادونه کېږي:

- ۱- دفاع وکالت به وپېژندل شي.
- ۲- د دفاع وکالت شرعي حکم به روښانه شي.
- ۳- په مختلفو برخو کې به د دفاع وکالت اهميت واضح شي.
- ۴- د دفاع وکالت فقهي تکييف به معلوم شي او داسې نور.

د څېړني تگلاره:

دا يوه کتابتونې او تحليلي څېړنه ده چې د فقهاوو نظرونه په کې د خپلو دلایلو سره د کتاب الله، سنت، اجماع، قياس او د صحابه کرامو رضی الله عنهم له اقوالو څخه ذکر شوي دي، آيتونه خپلو سورتونو ته نسبت شوي، د آيتونو ژباړه د کابلي تفسير څخه شوې ده، د شرعي احکامو په برخه کې د اسلامي فقهي له معتبرو کتابونو څخه ګټه اخيستل شوې ده او د هر چا قول د اړونده مؤثقتو سرچېنو څخه توثيق شوی دی. د څېړنې په پای کې مې د موضوع پایله او مناسبي سپارښتنې هم وړاندې کړې دي، همدا راز د څېړنې مصادر او مراجع مې هم د بحث په پای کې ذکر کړي دي.

د څېړني جوړښت:

د دفاع وکالت مشروعيت او اهميت تر عنوان لاندې دا څېړنه درې مبحثونو ته ويشل شوې ده، هر مبحث جلا مطالب لري او د اړتيا په صورت کې هر مطلب يو شمېر اجزاوو باندې هم تقسيم شوی دی.

په لومړي مبحث کې د دفاع وکالت پېژندنه او لنډ تاريخي شاليد په دوه جلا مطالبو کې وړاندې شوی دی، په دويم مبحث کې د دفاع وکالت مشروعيت په درې مطالبو کې بيان شوی دی او په درېيم مبحث کې د دفاع وکالت اهميت په مختلفو برخو کې د بېلا بېلو مطالبو په ترڅ کې روښانه شوی دی.

۱- د دفاع وکالت پېژندنه او تاريخي شاليد:

په لومړي مبحث کې د دفاع وکالت پېژندنې تاريخي شاليد ته کتنه شوې ده، چې په دوه جلا مطالبو کې روښانه کېږي.

۱-۱- د دفاع وکالت پېژندنه:

دفاع وکالت د عدالت ساتنې او د حق د خونديتوب ځواک دی چې په لاندې توگه يې لغوي او اصطلاحي اړخونه څېړل کېږي.

۱-۱-۱- د دفاع وکالت لغوي پېژندنه:

دفاع وکالت له دوو جلا کلمو "دفاع" او "وکالت" څخه جوړ شوی ترکيب دی، چې هره کلمه يې ځانته بېله معنی لري چې لاندې به روښانه شي.

دفاع: دفاع د عربي ژبې کلمه ده، هغه عمل ته ويل کېږي، چې د ځان يا د بل د ساتنې لپاره ترسره کېږي، همدا رنگه ځواب ورکولو او مخنيوي کولو ته هم ويل کېږي،^(۱) الله تعالى فرمايي:

﴿وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾.^(۲)

ژباړه: او که چېرې نه وای دفع (منع) کول د الله خلکو لره، ځينو د دوی لره په ځينو نورو سره؛ (نو) خامخا به خرابه شوې وه ځمکه (هېواد په ظلم سره)؛ لکن الله څښتن (خاوند) د فضل (احسان) دی په خلکو باندې (نو ځينې په ځينو نورو سره له فساد څخه منع کوي).^(۳)

۱- أحمد مختار عبد الحميد عمر، «معجم اللغة العربية المعاصرة»، ج ۱، ص ۷۵۳ لبنان، بيروت، عالم الكتب، (۱۴۲۹ هـ).

۲- السورة: البقرة، الآية: ۲۵۱.

۳- «کابلی تفسیر»، ج ۱، ص ۲۰۵.

وکالت: وکالت یا الوکالة هم د عربي ژبې کلمه ده، د التوكيل اسم مصدر دی کله د واو په زور او کله په زهر سره کارېږي، چې معنا يې ده: د يو کار مسؤليت بل چا ته سپارل او په هغه باندې باور او تکیه کول. وکالت اعتماد، استناد او کار سپارلو ته هم ويل کېږي، يعنې کله چې يو څوک خپل يو کار د بل چا له لارې ترسره کوي او پر هغه تکیه کوي؛ نو دا عمل وکالت بلل کېږي.^(۱) ابن الهمام رحمه الله تعالى وايي: وکالت په دې معنی دی چې، ته د ناتوانۍ يا د خپلې آسانتيا لپاره يو باوري شخص ته خپل کار وسپاري.^(۲)

۲-۱-۱- د دفاع وکالت اصطلاحي (فقهی او قانوني) پېژندنه:

دفاع وکالت يوه نوې اصطلاح ده؛ مگر په اسلامي فقه کې ورته «الوکالة بالخصومة» يا دې ته ورته نور اصطلاحات کارول شوي دي.^(۳) د مجله الاحکام العدليه په ۱۵۱۶ ماده کې راغلي دي: د دعوی دواړه لوري حق لري چې په خصومت کې بل هرڅوک خپل وکیل او نائب (ځای ناستی) ټاکي او په دې کې د مقابل لوري رضایت شرط نه دی.^(۴)

د مدافع وکیلانو د انسجام کړنلاره چې د افغانستان اسلامي امارت عدليې وزارت د مدافع وکیلانو د انسجام ریاست له لوري د ۱۴۰۱ هـ. ش کال د وري میاشت کې چمتو شوې ده، د درېیمې او یوویشتمې مادې محتوا ته له مخې یې دفاع وکالت داسې پېژندل کېدای شي: دفاع وکالت هغه تخصصي حقوقي مسلک دی، چې له مخې یې د دفاع وکالت جواز لرونکی شخص (مدافع وکیل) د خپل مؤکل په استازیتوب د محکمو او نورو مراجعو پر وړاندې دعوی اقامه کوي، دفاع کوي، اعتراض او ځوابونه وړاندې کوي، د تحقیق او محاکمې په پړاوونو کې ګډون کوي،

۱- ابن منظور «لسان العرب»، ج ۱۱، ص ۷۳۶. علي حيدر خواجه أمين أفندي، تعريب فهمی الحسينی، «درالحکام شرح مجلة الأحکام»، ج ۳، ص ۴۹۳، لبنان، بيروت، دار الجیل، (۱۴۱۱ هـ).
 ۲- کمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسی المعروف بابن الهمام، «فتح القدير»، ج ۷، ص ۴۹۹، لبنان، بيروت، دارالفکر، (بی تا).
 ۳- محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابي الحنفي بدر الدين العيني «البنایة شرح الهدایة»، ج ۹، ص ۲۱۹، لبنان، بيروت، دار الکتب العلمیة، (۱۴۲۰ هـ).
 ۴- «درالحکام شرح مجلة الأحکام»، ج ۳، ص ۶۳۳، علي حيدر خواجه أمين أفندي.

د مؤکل له حقوقو څخه دفاع کوي، له هغه سره ملاقات او مشورې کوي، د دوسې اسناد يې مطالعه کوي، مراجعینو ته حقوقي سلا او مشورې ورکوي او د ترسره شوو حقوقي خدمتونو په بدل کې د حق الزحمې اخیستو حق لري او دا ټول فعالیتونه د نافذه قانوني احکامو په رڼا کې ترسره کېږي.^(۱)

د موضوع وضاحت:

په پورته تعريف کې څرگنده شوه چې دفاع وکالت يوه مسلکي او تخصص چاره ده، چې په کې يو متخصص شخص چې په قانوني ډول يې د دې مسلک اجازه ترلاسه کړې وي، د بل شخص په استازيتوب د يوې صلاحيت لرونکې ادارې يا محکمې مخې ته د يو معلوم حق د غوښتنې يا د هغه د دفاع لپاره حاضرېږي. مدافع وکیل نه يوازې د مؤکل استازيتوب کوي؛ بلکې مؤکل او نورو مراجعینو ته حقوقي مشورې هم وړاندې کوي، چې دا ټول فعالیتونه د اصولو او قوانينو مطابق او د يوې مشخصې مالي معاوضې په بدل کې ترسره کېږي. دا تعريف د وکالت د مسلکي، حقوقي او خدماتي اړخونو واضح تصوير وړاندې کوي او هغه اصول ټاکي چې د وکالت چارې بايد پرې ولاړې وي.

۳-۱-۱-۱-۱-۱ د مدافع وکیل پېژندنه:

دا چې د دفاع وکالت پېژندنه په پوره ډول روښانه شوه؛ نو اوس لازمه ده چې مدافع وکیل هم وپېژنو، د مدافع وکیلانو د انسجام کړنلارې په درېيمه ماده کې مدافع وکیل داسې تعريف شوی دی:

مدافع وکیل هغه شخص دی چې د دفاع وکالت جوازلیک د دې کړنلارې د حکمونو سره سم ترلاسه او د محکمو او نورو مراجعو په وړاندې د خپل مؤکل له حق څخه دفاع يا دعوی اقامه کوي.^(۲)

۱- د عدلیې وزارت، «د مدافع وکیلانو د انسجام کړنلاره»، يوويشتمه ماده، کابل، افغانستان، د عدلیې وزارت نشراتو ریاست، (۱۴۴۳هـ.ق).

۲- د عدلیې وزارت، «د مدافع وکیلانو د انسجام کړنلاره»، درېيمه ماده.

۱-۱-۴- د عمومي وکالت او دفاع وکالت اړیکه:

کله چې د وکالت حقیقت د لغوي او شرعي اړخه د دفاع وکالت له حقیقت سره پرتله شي؛ نو څرگندېږي چې د معنا له مخې دواړه ډېر سره نږدې دي، خو وکالت یوه پراخه اصطلاح ده او دفاع وکالت یې یوه ځانگړې برخه ده. له همدې امله دفاع وکالت یو خاص وکالت دی یعنې هر دفاع وکالت، وکالت دی؛ خو هر وکالت بیا دفاع وکالت نه دی، یعنې د دوی ترمنځ د عموم او خصوص مطلق اړیکه ده.

۱-۲- په افغانستان کې د دفاع وکالت چارو د تنظیم اداره:

زموږ په گران هېواد افغانستان کې دفاع وکالت نسبتاً نوی مسلک بلل کېږي، د خلکو لانجې او شخړې لا هم د جرگو او خپلمنځي سولې له لارې حل کېږي، خو بیا هم گڼ شمېر قضایا د حل او فصل لپاره محاکمو ته وړاندې کېږي. کله چې د دعوی لوري وغواړي چې موضوع یې یو مسلکي او باوري شخص تعقیب کړي؛ نو اړ کېږي چې مدافع وکیل ته مراجعه وکړي؛ ترڅو موضوع یې په خپل وخت او مسلکي ډول تعقیب او پر مخ ولاړه شي؛ د همدې اړتیا له مخې په افغانستان کې دفاع وکالت یو مهم او منل شوی حقوقي مسلک بلل کېږي. د نظامونو له لوري د دې مسلک د چارو د تنظیم او انسجام لپاره وخت په وخت اړوند اصول او قوانین تدوین او نافذ شوي دي. دا مهال د مدافع وکیلانو د چارو تنظیم او انسجام دنده د عدلیې وزارت له خوا پر مخ وړل کېږي.^(۱)

د مدافع وکیلانو د چارو د تنظیم او انسجام په موخه په ۱۴۰۱ هـ. ش کال کې د مدافع وکیلانو د انسجام کړنلاره د (۵۸) مادو په درلودو سره ترتیب شوې، په دې کړنلاره کې د دفاع وکالت په مسلک د بوختیا شرایط، د مدافع وکیلانو حقوق او وجایب او اړوند ټولې چارې په تفصیلي او

۱- د عدلیې وزارت، «د عالیقدر امیر المؤمنین حفظه الله تعالی د فرمانونو، حکمونو او لارښوونو ټولگه»، ص ۱۶۶، لومړۍ ټولگه، کابل، افغانستان، د عدلیې وزارت نشراتو ریاست، (۱۴۴۶ هـ. ق).

منظم ډول بیان شوې دي.^(۱) د یادې کړنلارې له مخې د مدافع وکیلانو چارې په مرکز کې د عدلیې وزارت او په ولایتونو کې د عدلیې ریاستونو پر مخ وړي.^(۲)

۲- د وکالت او دفاع وکالت مشروعیت:

په عموم ډول د وکالت او دفاع وکالت اصول او اساسات د رسول الله صلی الله علیه و سلم په زمانه کې موجود وو^(۳) خو د دفاع وکالت یا الوکالة علی الخصومة او دې ته ورته نورو ځانگړو حقوقی نومونو باندې نه پیژندل کېده^(۴) په هغه وخت کې د دفاع وکالت اړتیا ډیره نه وه ځکه چې خصومتونه او جرمونه لږ وو خلک د ایمان له پلوه پیاوړي وو او د ښیگڼو او نیکیو په لور د سبقت او مخکې والي جذبه یې پیاوړې وه.

کله چې په ټولنه کې له مادیاتو سره مینه ډېره شوه، د خلکو دیني احساسات کمزوري شول، لانجې او شخړې زیاتې شوې؛ نو اړتیا رامنځته شوه چې داسې اشخاص دې موجود وي چې د دې مسلک (دفاع وکالت) تخصص ولري او ځانگړي شرایط په کې مراعات شي؛ تر څو د مسلمانانو او له هغوی سره د اوسېدونکو ذمیانو او مستأمنینو ټولیزه ګټه تأمین شي، محکمو کې یې استازیتوب او نیابت وشي او حقوق یې ضائع نشي.

امام کاساني رحمه الله وايي: نن سبا وخت فاسد شوی، خلک بدل شوي، علم او علماء سپک گڼل کېږي؛ نو اړتیا ده چې دا ډول مکلفیتونه موجود وي، تر څو حق ژوندی وساتل شي او مظلوم ته

۱- د عدلیې وزارت، «د مدافع وکیلانو د انسجام کړنلاره».

۲- هماغه مرجع، پنځمه ماده.

۳- علی بن ابی بکر عبدالجلیل الفرغانی المرغینانی ابو الحسن برهان الدین «الهدایه فی شرح المبتدی»، ج ۳، ص ۱۳۶،

تحقیق: طلال یوسف، لبنان بیروت دار احیا التراث العربی (بی تا).

۴- د عسیف (اجیر) هغه پېښه چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په زمانه کې رامنځته شوې وه یاده قضیه کې د اجیر پلار د نبی علیه السلام په حضور کې د خپل زوی په استازیتوب خبرې او دفاع وکړه او رسول الله صلی الله علیه وسلم پرې هیڅ ډول اعتراض ونه کړ همدا رنگه نبی صلی الله علیه وسلم په همدې قضیه کې حضرت أنیس رضی الله تعالی عنه د خپل وکیل په توګه وټاکه تر څو یاده موضوع وڅیړی دا پېښه په نبوی عصر کې د دفاع وکالت او په عموم کې د وکالت یو ښکلی عملی مثال دې چې تفصیلي بیان یې په راتلونکو پاڼو کې راشي.

-البخاری محمد بن اسماعیل ابو عبدالله البخاری الجعفی «صحیح البخاری»، ح (۲۵۷۵)، ج ۲، ص ۹۷۱، کتاب الشروط باب شروط التي لاتحل فی الحدود تحقیق: مصطفى ديب البغا استاذ الحديث وعلومه فی كلية الشريعة -جامعة ابن كثير (۱۴۰۷).

له ظالمه انصاف ورکړل شي.^(۱) دا حالت د امام کاساني رحمه الله په زمانه کې و (هغه په ۵۸۷ هـ. ق کې وفات شوی دی)؛ نو اوس به زموږ په وخت کې څه حال وي؟
دا چې دفاع وکالت د عمومي وکالت یوه برخه ده، په خپله غېږه کې د دعوی وکالت (الوکالة بالخصومة)، شرعي او حقوقي مشورې، د قراردادونو مسودې، دعوي، عرائض، اعتراض لیکونه او نورې اړوند حقوقي چارې رانغاړي. د دفاع وکالت مشروعیت بحث کې به په دوه برخو رنا واچول شي، لومړی به د عمومي وکالت په مشروعیت او ورپسې به د دفاع وکالت په مشروعیت او فقهي تکييف باندې بحث وشي.

۲-۱- په عمومي ډول د وکالت مشروعیت:

وکالت چې دوه اړخیز عقد دی، د دې عقد د مشروعیت لپاره د قرآن کریم، نبوی سنتو، اجماع او عقلي دلائلو څخه په لاندې ډول یادونه کېږي:

۲-۱-۱- د وکالت په مشروعیت باندې له قرآن کریم څخه دلائل:

په قرآن کریم کې د وکالت موضوع په اړه ځای ځای یادونه شوې ده، داسې دلائل شته چې د نیابت او استازیتوب معنی ترې په صراحت سره معلومېږي، په لاندې ډول یې څو نمونې وړاندې کېږي:

لومړی دلیل: الله تعالی د اصحاب کهف په اړه فرمایي: ﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرُوا أَيُّهَا أَزْكى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا﴾.^(۲)
ژباړه: نو ولېږئ تاسې یو خپل په دې سپینو زرو ستاسې چې دا دي، دې ښار ته؛ نو ودې گوري چې کوم یو له دغه (اهل د ښار) نه ښه پاکیزه دی، له جهته د طعامه؛ نو را دې وړي تاسې ته رزق له هغه او نرمي او زیرکي دې کوي (په معامله کې) او نه دې خبروي خامخا په تاسې هېڅ یو هم.^(۳)

۱- علاء الدین أبو بکر بن مسعود الکاسانی الحنفی، «بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع»، ج ۷، ص ۱۲، لبنان، بیروت، دار الکتب العلمیة، (۱۴۰۶ هـ).

۲- السورة: الکهف، الآیة: ۱۹.

۳- کابلی تفسیر، ج ۱، ص ۱۶۹۰.

استدلال: د اصحاب كهف ملگرو يو تن وكيل كړ، چې د هغوی لپاره له بازار څخه خواږه راوړي او دا د وکالت پر مشروعیت دلالت کوي. امام ابو بکر الجصاص په خپل تفسیر کې ویلي دي: «دا د وکالت د صحت (مشروعیت) دلیل دی».^(۱)

دویم دلیل: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَّفَةَ قُلُوبِهِمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَرَمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾.^(۲) زیاره: بیشکه هم دا خبره ده چې صدقې (زکات) صرفېري لپاره د فقيرانو او مسکینانو او عاملانو (مقرر) پر هغه (تحصیل د صدقې) او هغو ته چې الفت (آشنایي) اچولی شي په زړونو د دوی کې (له اسلام سره) او (صرفېري) په (خلاصولو د) غاړو (د نادارو مکاتبانو) کې او پوروړو (تاوان موندونکو) او (صرفېري) په لاره د الله کې او (صرفېري لپاره د) مسافرانو (چې مال ورسره نه وي)؛ (مقرر او لازم کړی شوي ده دغه) فريضة (زکات) له (جانبه) د الله (دغو مصارفو لره) او الله په هر څه پوه او د حکمت خاوند دی.^(۳)

استدلال: لکه څرنګه چې الله تعالی د زکات له مستحقینو څخه «عَامِلِينَ عَلَيْهَا» یاد کړي دي، یعنې هغه کسان چې د زکات د راټولولو لپاره د مسلمانانو د مشر (امام) له خوا استول کېږي. دا یو ډول وکالت دی چې امام یې دوی ته د دې ستر مسؤلیت د ترسره کولو لپاره ورکوي؛ نو که چېرې د زکات (چې د اسلام له پنځو سنتو څخه یو رکن دی) راټولولو په چارو کې وکالت مشروع وي؛ نو په نورو هغو چارو کې چې نیابت په کې روا وي د مشروعیت درجه یې لا ډېره څرګنده ده، دا آیت د وکالت پر مشروعیت څرګند دلیل دی.^(۴)

۱- قوله تعالى: فابعثوا أحدكم بورقكم هذه إلى المدينة، الآية، يدل على جواز خلط دراهم الجاعة، والشراء بها، والأكل من الطعام الذي بينهم على الشركة. وفي هذه الآية دلالة على جواز الوكالة بالشراء؛ لأن الذي بعثوا به كان وكيلاً لهم. أحمد بن علي الرازي الجصاص أبو بكر، «أحكام القرآن»، ج ۵، ص ۴۰، تحقيق: محمد الصادق قمحاوي، لبنان، بيروت، دار إحياء التراث العربي، (۱۴۰۵هـ).

۲- السورة: التوبة، الآية: ۶۰.

۳- كابلې تفسیر، ج ۱، ص ۱۰۹۴.

۴- أبو عبدالله محمد بن أحمد بن أبي بكر القرطبي، «الجامع لأحكام القرآن»، ج ۱۰، ص ۲۷۶، تحقيق: هشام سمير البخاري، المملكة العربية السعودية، الرياض دار عالم الكتب، (۱۴۲۳هـ).

۲-۱-۲- د وکالت په مشروعیت باندې له سنتو څخه دلایل:

د وکالت مشروعیت له نبوی سنتو څخه هم ثابت دی، د نبی علیه الصلوة والسلام له مبارکو سنتو څخه د وکالت او استازیتوب څو دلایل په لاندې ډول وړاندې کېږي:

لومړی دلیل: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ لِرَجُلٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِنٌَّ مِنَ الْإِبِلِ، فَجَاءَهُ يَتَقَاضَاةً، فَقَالَ: "أَعْطُوهُ" فَطَلَبُوا سِنَّهُ فَلَمْ يَجِدُوا لَهُ إِلَّا سِنًَّا فَوْقَهَا فَقَالَ: "أَعْطُوهُ"، فَقَالَ: "أَوْفَيْتَنِي أَوْفَى اللَّهِ بِكَ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ خِيَارَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً".^(۱) ژباړه: د ابو هريرة رضي الله عنه څخه روایت دی، چې ويې ويل: يو سړي پر رسول الله صلى الله عليه وسلم د اوښ پور لرلو؛ نو هغه د خپل پور غوښتلو لپاره رسول الله ته راغی. رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: «ده ته پور وركړئ». دوى د هغه د پور شوي اوښ په عمر اوښ ولتياوه، خو د هغه عمر اوښ يې و نه موند، يوازې تر هغه لوړ عمر لرونكى اوښ يې وموند. رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: «هغه وركړئ». سړي وييل: تا زما پور په ښه توگه راكړ، الله دې هم تا ته پوره بدله دركړي! رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: «ستاسې غوره كسان هغه دي چې پورونه په ښه توگه اداء كوي».

استدلال: رسول الله صلى الله عليه وسلم خپلو ځينو صحابه كرامو ته امر وكړ چې د هغه په حضور كې د پور اداء كولو لپاره د هغه په استازيتوب عمل وكړي چې دا د وکالت د مشروعیت نښه ده.^(۲)

- «الْعَاشِرَةُ - قَوْلُهُ تَعَالَى: (وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا) يَعْنِي السَّعَاةَ وَالْجَبَاةَ الَّذِينَ يَبْعَثُهُمُ الْإِمَامُ لِتَحْصِيلِ الزَّكَاةِ بِالتَّوَكُّلِ عَلَى ذَلِكَ»، تفسير القرطبي، «الجامع لأحكام القرآن»، ج ۸، ص ۱۷۷، ط دارالكتب المصرية.

۱- رواه البخارى، كتاب وكالة، باب وكالة الشاهد والغائب جائزة، ح (۲۱۸۲)، ج ۲، ص ۸۰۹.

۲- أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني الشافعي، «فتح الباري شرح صحيح البخارى»، ج ۴، ص ۴۸۳ بويه: محمد فؤاد عبد الباقي، الرياض، المملكة العربية السعودية، دار المعرفة، (۱۳۷۹ هـ).

دویم دلیل: عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَاهُ دِينَارًا يَشْتَرِي لَهُ شَاةً فَأَشْتَرَى لَهُ شَاتَيْنِ فَبَاعَ إِحْدَاهُمَا بِدِينَارٍ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِدِينَارٍ وَشَاةٍ فَدَعَا لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَرْكَةِ، قَالَ: " فَكَانَ لَوْ اشْتَرَى التُّرَابَ لَرِيحَ فِيهِ." ^(۱)

ژباړه: عروه البارقي رضي الله عنه روايت كوي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه ته يو دينار وركړ چې د هغه (رسول الله صلى الله عليه وسلم) لپاره يو پسه واخلي هغه (صحابي) دوه پسونه واخيستل، بيا يې يو پسه په يو دينار وپلوره، وروسته يې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته يو دينار او يو پسه راوړل. رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه ته د برکت دعاء وكړه، ويې فرمايل: كه چېرې هغه (صحابي) خاوره هم اخيستي وای؛ نو په هغې كې به يې هم ښه كړې وای. استدلال: كه پورته حديث ته وگورو رسول الله صلى الله عليه وسلم عروه رضي الله عنه ته د پسه اخيستو لپاره واک وركړ، چې دا د وكالت په مشروعيت دليل دی.

دريم دليل: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: أَرَدْتُ الْخُرُوجَ إِلَى خَيْبَرَ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، وَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي أَرَدْتُ الْخُرُوجَ إِلَى خَيْبَرَ فَقَالَ: " إِذَا أَتَيْتَ وَكَيْلِي فَخُذْ مِنْهُ خَمْسَةَ عَشْرَ - وَسَقًا، فَإِنْ ابْتَعَى مِنْكَ آيَةً فَضَعْ يَدَكَ عَلَى تَرَفُوتِهِ." ^(۲)

ژباړه: د جابر بن عبد الله رضي الله عنه څخه روايت دی، چې هغه وويل: ما غوښتل چې خيبر ته لاړ شم؛ نو د رسول الله صلى الله عليه وسلم خدمت ته ورغلم او سلام مې پرې واچاوه او ورته مې وويل: زه د خيبر په لور روان يم رسول الله صلى الله عليه وسلم

۱- رواه البخارى كتاب المناقب، ح (۳۴۴۳)، ج ۳، ص ۱۳۳۲، باب سؤال المشركين أن يريهم النبي صلى الله عليه وسلم آية فأراهم انشقاق القمر.

۲- أخرجه ابو داود فى سننه كتاب الأفضية، باب فى الوكالة، ح (۳۶۳۲)، ج ۵، ص ۴۷۵.

وفرمايل: "کله چې ته زما وکیل ته ورسېدې؛ نو له هغه څخه پنځلس وسقه (غله) واخله او که هغه له تا څخه کومه نښه (ثبوت) وغوښته؛ نو خپل لاس د هغه په اوره کېږده".

استدلال: په دې حدیث کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم له لورې په صراحت سره خیبر کې د وکیل شتون یاد شوی دی.

۳-۱-۲- د وکالت جواز په اړه د اجماع څخه دلیل:

د اسلامي امت فقه او د وکالت جواز باندې اجماع کېږي ده؛ ځکه چې دا د انسانانو د اړتیاوو پوره کولو لپاره یو ضرورت دی، بله دا چې هر څوک نشي کولی چې ټول کارونه په یوازې ځان باندې په خپله ترسره کړي؛ نو دې ته اړتیا پیدا کېږي چې یو بل څوک یې د ده پر ځای کارونه پر مخ یوسي.^(۱)

۲-۲- د دفاع وکالت مشروعیت:

دفاع وکالت مشروع عمل دی چې مشروعیت یې د عمومي وکالت له دلایلو څخه اخیستل کېږي؛ دا ځکه چې کله وکالت په عموم کې مشروع وي؛ نو جز یې (دفاع وکالت) هم روا گڼل کېږي، په دې شرط چې د وکالت موضوع د شریعت له نظره جواز ولري. دفاع وکالت د هغه اصولو یوه مظاهره ده چې له مخې یې یو مسلمان کولی شي خپل حقوق د ځای ناستي او نایب (وکیل) له لارې ترلاسه یا ورڅخه دفاع وکړي. د قرآن کریم، سنتو او نورو منابعو ځانگړي دلائل د دفاع وکالت په مشروعیت باندې دلالت کوي او دا عمل د عدالت تأمین او د مظلوم ملاتړ لپاره یو مشروع او اړینه وسیله بلل کېږي. د دفاع وکالت د مشروعیت دلائل په لاندې ډول وړاندې کېږي:

۱ - أبو محمد موفق الدین عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة، «المغنی لابن قدامة»، ج ۵، ص ۶۳، مصر، القاهرة، مکتبة القاهرة (۱۳۸۸هـ).

۱-۲-۲- دفاع وکالت مشروعیت لپاره د سنتو څخه دلائل:

د نبي عليه الصلوة والسلام په سنتو کې داسې احاديث شته چې د دفاع وکالت په مشروعیت

باندې دلالت کوي او په لاندې ډول یې یادونه کېږي:

دلیل: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَزَيْدِ بْنِ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُمَا قَالَا: إِنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَعْرَابِ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْشُدَكَ اللَّهَ إِلَّا فَضَيْتَ لِي بَكْتَابِ اللَّهِ ، فَقَالَ الْحُصَمُ الْأَخْرُ وَهُوَ أَفْقُهُ مِنْهُ نَعَمْ فَأَقْضِ بَيْنَنَا بِكِتَابِ اللَّهِ وَأُذِّنْ لِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " قُلْ " قَالَ: إِنَّ ابْنِي كَانَ عَسِيمًا عَلَيَّ هَذَا، فَزَنَى بِامْرَأَتِي، وَإِنِّي أُخْبِرْتُ أَنَّ عَلَى ابْنِي الرَّجْمَ؛ فَأَفْتَدَيْتُ مِنْهُ بِمِائَةِ شَاةٍ وَوَلِيدَةٍ؛ فَسَأَلْتُ أَهْلَ الْعِلْمِ فَأَخْبَرُونِي أَنَّ مَا عَلَى ابْنِي جَلْدٌ مِائَةٌ وَتَغْرِيْبٌ عَامٍ، وَأَنَّ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا الرَّجْمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللَّهِ، الْوَلِيدَةُ وَالْعَمَمُ رَدٌّ، وَعَلَى ابْنِكَ جَلْدٌ مِائَةٌ وَتَغْرِيْبٌ عَامٍ، وَاعْدُ يَا أُتَيْسُ إِلَى امْرَأَةِ هَذَا، فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمِيهَا. " قَالَ: فَعَدَا عَلَيْهَا، فَأَعْتَرَفَتْ فَأَمَرَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرُجِمَتْ. (۱)

ژباړه: له ابو هريرة او زيد بن خالد جهني رضی الله عنهما څخه روایت دی، چې دوی ویلي دي: یو صحرا مېشتی سړی د رسول الله صلی الله علیه وسلم حضور ته راغی او ویې ویل: ای د الله رسوله! زه له تا څخه د الله په نامه غوښتنه کوم، چې زما پرېکړه د الله د کتاب (قرآن) له مخې وکړه. مقابل لوري چې تر هغه بل پوه وو، وویل: هو، زموږ ترمنځ د الله د کتاب له مخې فیصله وکړه او اجازه راکړه چې خبره وکړم. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: وایه. هغه وویل: زما زوی د دې سړي مزدور و او د ده له مېرمن سره یې زنا کړې، زه خبر شوم چې زما د زوی سزا رجم (سنگسار) ده؛ نو ما د هغه د خلاصون لپاره سل پسونه او یوه وینځه ورکړه. بیا مې له علماوو پوښتنه وکړه، هغوی راته وویل: ستا پر زوی د زنا سزا سل دورې وهل او د یو کال لپاره له سیمې تبعید (کوښه کول او شړل) دي او د دې سړي پر بڼځه رجم (سنگسار) دی. رسول الله صلی الله علیه

۱- رواه البخاری، کتاب الشروط، باب الشروط التي لا تحل في الحدود، ح (۲۵۷۵)، ج ۲، ص ۹۷۱.

وسلم وفرمايل: «قسم پر هغه ذات چې زما روح يې په خپل لاس کې نيولى، زه به حتماً ستاسې ترمنځ د الله د کتاب له مخې فيصله وکړم: وينځه او پسونه دې بېرته درکړي، ستا پر زوى سل دورې وهل او يو کال تبعيد لازم دى او اى اُنيسه! د دې سړي بنځې ته سهار وختي ورشه، که اعتراف يې وکړ؛ نو سنگسار يې کړه». راوي وايي: اُنيس سهار وختي ورغى، بنځې اعتراف وکړ؛ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم امر وکړ او هغه سنگساره شوه.

استدلال: دا حديث د دفاع وکالت د مشروعيت له بنکاره دلايلو څخه دى؛ ځکه چې د مزدور پلار د خپل زوى وکيل او مدافع وو (د دعوى پر مخ وړلو کې يې استازى وو)، د رسول الله صلى الله عليه وسلم حضور ته يې د خپل زوى پر ځاى وينا وکړه او رسول الله صلى الله عليه وسلم د هغه غندنه ونه کړه؛ بلکې سکوت يې د دفاع وکالت پر مشروعيت باندې دلالت کوي.

۲-۲-۲- د دفاع وکالت مشروعيت لپاره د صحابه کرامو رضي الله عنهم آثارو څخه دليل:

د صحابه کرامو څخه هم داسې آثار او اقوال ثابت دي چې د دفاع وکالت په مشروعيت باندې دلالت کوي، له دې آثارو څخه يو مشهور اثر په لاندې ډول نقل کېږي:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَكْرَهُ الْحُصُومَةَ، فَكَانَ إِذَا كَانَتْ لَهُ حُصُومَةٌ وَكَلَّ فِيهَا عَقِيلَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، فَلَمَّا كَبِرَ عَقِيلٌ وَكَلَّنِي. (۱)

ژباړه: عبد الله بن جعفر رضي الله عنه وايي: علي بن ابى طالب رضي الله عنه به دعوي (قضائي شخړې) بدې گڼلې؛ نو کله چې به د هغه کومه دعوى وه، هغه به يې خپل ورور عقيل بن ابى طالب ته سپارله، کله چې عقيل مَعَمَّر شو (پاخه عمر ته ورسېده)، بيا يې دا کار ما (عبد الله بن جعفر) ته وسپاره.

۱- اخرج البيهقي في سننه، كتاب الوكالة، باب التوكيل في الخصومات مع الحضور والغيبة، ح (۱۱۷۶۹)، ج ۲ ص ۲۰۸. أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي، «السنن الكبرى وفي ذيله الجوهر النقي»، هند، حيدرآباد، مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة (۱۳۴۴هـ).

استدلال: دا روایت د دفاع وکالت په مشروعیت باندې دلالت کوي؛ ځکه علی بن ابی طالب رضي الله عنه د خصومت لپاره خپل وکیل ټاکه، چې دا په ښکاره ډول د دفاع وکالت جواز او مشروعیت ثابتوي، فقهاوو هم د دې استدلال پر اساس د خصومت وکالت جواز تأیید کړی دی.^(۱)

۳-۲-۲- دفاع وکالت مشروعیت باندې د اجماع دلیل:

فقهاوو په عمومي توګه د وکالت پر مشروعیت اتفاق کړی دی، لکه څرنګه چې د البحرالرائق،^(۲) فواکه الدوانی^(۳) او المجموع^(۴) مصنفین رحمهم الله د اجماع له مخې د وکالت جواز په ټولو حقوقو کې ثابتوي، لکه خرڅلاو، اجاره او د حقوقو په مطالبه کې، د دې ترڅنګ ابن قدامه رحمه الله هم دا اجماع نقل کړې ده.^(۵) په دې توګه په مالونو، نکاحونو او ورته موضوعاتو کې اجماعاً د وکالت مشروعیت تأیید شوی دی، دا چې د خصومت وکالت (دفاع وکالت) د عمومي وکالت یو جز دی؛ نو د عمومي وکالت د اصل په مشروعیت باندې اجماع کېدل د خصومت وکالت (دفاع وکالت) جواز ته هم سرایت کوي؛ ځکه چې دا د عمومي وکالت یوه خاصه برخه ده.

۴-۲-۲- د دفاع وکالت په اړه د یو شمېر فقهاوو رایه:

دفاع وکالت یا په دعوی کې وکالت یو مشروع عمل دی، چې د خلکو تر منځ معمول شوی او د متقدمینو علماوو لخوا روا او اړین بلل شوی دی، په دې اړه د پخوانیو علماوو یو شمېر اقوال په لاندې ډول وړاندې کېږي:

- ۱- «بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع» للکاسانی، ج ۶، ص ۲۲.
- ۲- «وَأَتَقَدَّ الْأَجْمَاعُ عَلَيْهِ». زین الدین بن ابراهیم بن محمد، المعروف بابن نجیم المصری، «البحرالرائق شرح کنز الدقائق»، ج ۷، ص ۱۴۱، لبنان، بیروت، دار الكتاب الإسلامی.
- ۳- «وَالْأَجْمَاعُ عَلَى جَوَازِهَا»، أحمد بن غانم (أو غنیم) بن سالم ابن مهنا، شهاب الدین النفراوی الأزهری المالکی، «الفواکه الدوانی علی رساله ابن أبي زيد القيروانی»، ج ۲ ص ۲۲۹، لبنان، بیروت، دار الكتاب الإسلامی، (۱۴۱۵هـ).
- ۴- (وَأَمَّا الْأَجْمَاعُ فَهِيَ مَنَعْدٌ عَلَى مَدَى الدَّهْرِ مِنْذُ نَزَلِ الوَحْيِ إِلَى الْيَوْمِ وَإِلَى يَوْمِ الدِّينِ). أبو زکریا محیی الدین یحیی بن شرف النووی، «المجموع شرح المهذب»، ج ۱۴، ص ۹۴، بیروت، دار الفکر.
- ۵- «وَأَجْمَعَتِ الْأُمَّةُ عَلَى جَوَازِ الْوَكَالَةِ فِي الْجُمْلَةِ» «المغنی لابن قدامة»، ج ۵، ص ۶۳.

۱- خصاف رحمه الله فرمايي: د دعوی او خصومت په چارو کې وکالت پرته د خصم (مقابل جانب) له رضا څخه هم جواز لري.^(۱)

۲- سرخسی رحمه الله وايي: په قضاء کې د وکالت عمل د رسول الله صلی الله علیه وسلم له وخته تر نن ورځې پورې را روان دی، پرته له دې چې چا پرې اعتراض کړی وي يا يې منع کړې وي.^(۲)

۳- مرغینانی رحمه الله وايي: هر عقد چې انسان يې پخپله کولی شي، په هغه عقد کې وکالت کول هم جائز دی.^(۳)

۴- په دررالْحکام شرح د مجلة الاحکام العدلیة کې هم داسې راغلي دي: مدعی او مدعی علیه دواړه حق لري چې د دعوی لپاره هر څوک چې وغواړي وکیل کړي او د بل لوري رضایت په کې شرط نه دی.^(۴)

۵- سمنانی رحمه الله وايي: "په هغو چارو کې چې بل چا ته د سپارلو وړ وي، که د وکیل وکالت صحیح او ثابت شي قاضي ته روا ده چې د وکیل دعوی واوري او همدا راز د هغه پر وړاندې شوې دعوی هم ومنې. وکیل د ولي په څېر دی؛ ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم هم په نکاح او اُضحیه (قربانۍ) کې صحابه کرام وکیلان کړي دي، همدا راز د عدالت امامانو، د صحابه وو مخکینو شخصیتونو او تابعینو هم وکالت کړی دی او دا د ټولو ښارونو د خلکو معمول عمل دی. همدا راز وايي: "وکیل ته اجازه ده چې په هغه موضوع کې خصومت وکړي چې په اړه يې ورته وکالت ورکړل شوی وي، تر هغه وخته چې د وکالت اړیکه د مؤکل په مړینې، د مقابل

۱- برهان الأئمة حسام الدين عمر بن عبد العزيز بن مازة البخاري الحنفي، المعروف بالصدر الشهيد، «شرح أدب القاضي للخصاف»، ج ۳، ص ۴۰۰، تحقيق: محيى هلال السرحان، عراق، بغداد، الدار العربية للطباعة، (۱۳۹۷هـ).

۲- محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسی، «المبسوط»، ج ۱۹، ص ۷، تحقيق: خليل محيى الدين الميس، لبنان، بيروت، دار الفكر، (۱۴۲۱هـ).

۳- «الهداية فى شرح بداية المبتدى»، ج ۳، ص ۱۳۶، تحقيق: طلال يوسف، لبنان، بيروت، دار احياء التراث العربى، (بى تا).

۴- «دررالْحکام شرح مجلة الأحکام»، ج ۳، ص ۶۳، لعلی حیدر خواجه أمين أفندی.

لوري په مړينې، د وکیل لخوا د خپلې دندې پرېښودو، د موکل لخوا د وکیل له دندې گوښه کولو، د وړو ماشومانو د بالغېدو او یا د هغوی د مړینې له امله ختمه شوې نه وي".^(۱)

۶- ابن فرحون رحمه الله وايي: «د دعوی لپاره وکالت کول، که مدعي وي او که مدعی علیه، روا دی، لکه څرنګه چې دا عمل جاري دی». همدا رنگه وايي: «وکالت کول که د معاوضې په بدل کې وي یا بې له معاوضې، دواړه یې روا دي».^(۲)

۵-۲-۲- د دفاع وکالت د مشروعیت لپاره د عقل غوښتنه:

د اسلامي شریعت هدف د بندګانو د مصالحو تحقق، هغوی ته د آسانتیاوو برابرول او د تنګسټیا له منځه وړل دي. خلک په خصوماتو کې په یو شان نه دي، ځینې داسې اسباب شته چې د یو شخص لپاره د خصومت پر مخ وړلو کې خنډ ګرځي او هغه وکالت کولو ته اړ کوي، مثلاً ځینې خلک وخت نه لري، یا غواړي چې ځان د خصومتونو، لانجو او شخړو څخه خوندي وساتي، یا دا چې هغه د دلائلو، قوانینو او خصوماتو په اړه پوهه نلري، یا دا چې ښځو ته بیرون تلل مناسب نه وي؛ نو دې حالاتو کې دا مناسبه ده چې دفاع وکالت ته شریعت اجازه ورکړي. همدارنگه د وکالت نه جواز په امت باندې تنګسټیا او فشار راوړي، په داسې حال کې چې تنګسټیا له هغوی څخه لیرې شوې ده. الله تعالی فرمائي: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾.^(۳) ژباړه: او نه یې دی ګرځولی (نه یې دی اینسې) په تاسې، په دین کې هیڅ حرج (مشقت او اشکال).^(۴)

همدا رنگه الله تعالی فرمائي: ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ﴾.^(۵) ژباړه: اراده لري الله په تاسې د آسانتیا (چې مسافر او مریض یې مخیر کړ) او اراده نه لري په تاسې باندې د سختۍ.^(۶)

۱- «روضة الفضاة وطريق النجاة»، ج ۱، ص ۱۸۱ او ۱۸۲، تحقيق: صلاح الدين الناهي، لبنان، بيروت، مؤسسة الرسالة، (۱۴۰۴هـ).

۲- إبراهيم بن علي بن محمد، ابن فرحون، «تبصرة الحكام في أصول الأقضية ومناهج الأحكام»، ج ۱، ص ۱۸۲ او ۱۸۴، مصر، القاهرة، مكتبة الكليات الأزهرية، (۱۴۰۶هـ).

۳- السورة: الحج، الآية: ۷۸.

۴- كابلې تفسير، ج ۲، ص ۲۳۵.

۵- السورة: البقرة، الآية: ۱۸۵.

۶- كابلې تفسير، ج ۱، ص ۱۳۸.

بیا بل ځای کې فرمایي: ﴿مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ﴾^(۱).
ژباړه: اراده نه لري الله (د تطهير په دی تکليف کې پرتاسی دا) چې مقرر کړي پر تاسې څه حرج
(تنگوالی یا سختي).^(۲)

همدا رنگه د دفاع وکالت په جواز باندې عمل کول د شريعت د اهدافو سره سمون لري؛ ځکه
چې دا يوه وسيله ده چې د دين او دنيا د ضرورياتو د ساتلو لپاره کارول کېږي.
د پورته ذکر شوو دلايلو په پام کې نيولو سره موږ دې پایلې ته رسېږو، چې عقل هم دفاع وکالت
يوه اړينه وسيله، گټور او منطقي عمل گڼي؛ ځکه چې انسان په بېلابېلو حالاتو کې ورته اړتيا لري.
دا يوه معلومه او ښکاره خبره ده چې ټول انسانان نشي کولای خپلو ټولو چارو ته په خپله
رسيدگي وکړي؛ نو دې ته اړتيا پيدا کېږي چې د ځان پر ځای بل څوک خپل ځای ناستی او
نايب وټاکي او هغه ته واک ورکړي تر څو چارې يې پرمخ يوسي.^(۳)

۲-۳- د دفاع وکالت فقهي تکييف (څرنگوالی):

په تېرو برخو کې د دفاع وکالت د جواز او مشروعيت په اړه بحث وشو او موږ دې پایلې ته
ورسېدو چې دفاع وکالت يو مشروع عمل او د عمومي وکالت يوه برخه ده؛ خو دلته يوه مهمه
پوښتنه راپورته کېږي، هغه دا چې: دفاع وکالت د اجورې په برخه کې له کوم فقهي باب سره تړاو
لري، يا له کوم عقد سره ورته والی لري چې د هغه عقد احکام پرې پلي شي؟
که مدافع وکیل خپلو مؤکلينو او مراجعینو ته له معاوضې پرته خدمات وړاندې کوي، دا يوه
تبرعي کړنه ده، همدا د وکالت اصل دی او د مؤکل سره تعاون، احسان او ښېگڼه ده؛ مگر که
مدافع وکیل خپل حقوقي خدمات د معلومې مالي معاوضې او اجورې په بدل کې وړاندې کوي؛
نو په دې صورت کې دفاع وکالت فقهي تکييف د اجارې باب يا د اجارې عقد ته ورگڅي او د
اجارې احکام پرې پلي کېږي؛ ځکه چې د وکیل کار د اجورې په بدل کې ترسره کېږي، چې دا
د اجارې عقد يوه بڼه گڼل کېږي. په اسلامي فقه کې اجاره د يو مشروع عقد په توگه پېژندل کېږي،

۱- السورة: المائدة، الآية: ۶.

۲- کابلی تفسير، ج ۱، صص ۵۹۹ او ۶۰۰.

۳- «الهداية في شرح بداية المبتدى»، ج ۳، ص ۱۳۶، تحقيق: طلال يوسف، لبنان، بيروت، دار احياء التراث العربي، (بی تا).

چې په کې کار یا خدمت د مشخص مزد (اجورې) په بدل کې ترسره کېږي؛ په همدې اساس کله چې مدافع وکیل د مؤکل په قضایي جلسو کې ګډون کوي، دعوی پر مخ وړي، حقوقي مشورې او نور حقوقي خدمات خپلو مراجعینو ته وړاندې کوي او د دې کار په بدل کې مشخصه اجوره یا مزد ترلاسه کوي، دا په حقیقت کې د اجارې عقد ګڼل کېږي او په مؤکل باندې یې اجوره ورکول لازمیږي. په اسلامي شریعت کې د اجارې په اړه کومه منع موجوده نه ده؛ بلکې دا د شریعت له مخې یو مشروع او جائز عمل ګڼل کېږي.^(۱)

۳- د عدالت په ډگر کې د دفاع وکالت او مدافع وکیل رول او اهمیت:

مدافع وکیل د عدالت په نظام کې یو مهم او اساسي رول لري، د هغه له لارې مظلوم ته حق رسېږي، ظالم ته سزا ورکول کېږي او عدالت قائمېږي، چې دا د اسلامي شریعت له لوړو مقاصدو څخه شمېرل کېږي. مدافع وکیل نه یوازې د فرد د حقوقو ساتونکی دی؛ بلکې د ټولني لپاره د عدالت او انصاف یو مهم تضمین هم دی. ډېری خلک لکه ضعفاء، مېرمنې، کوچنيان، ناروغان او بهرنيان د قانون له پېچلتیاوو سره بلدتیا نه لري، ځینې وخت نور خلک تجربه یا فرصت نه لري چې دعوی پر مخ یوسي یا خپله قانوني دفاع وکړي؛ نو د وکیل شتون ورته یوه ضروري وسیله ده. سربېره پر دې، د مدافع وکیل دنده یوازې دعوی کول او دفاع نه ده؛ بلکې مراجعینو ته د میراث شرعي وېش روښانه کول، قانوني او حقوقي مشورې وړاندې کول، د فقهی احکامو تشریح او صلحې ته هڅول هم د مدافع وکیلانو په کړنو راځي. په همدې اساس د مدافع وکیل رول نه یوازې قانوني؛ بلکې شرعي، اخلاقي او ټولنیز ارزښت لري او د عدالت د تأمین لپاره بنسټیز اړخ ګڼل کېږي، د دې موضوع د لارښوونې وضاحت لپاره په راروانو جلا مطالبو کې تفصیل وړاندې کېږي.

۳-۱- د ټولني لپاره د دفاع وکالت اهمیت:

د دفاع وکالت مسلک یوازې د وکیل او مؤکل ترمنځ اړیکې پورې محدود نه دی؛ بلکې دا له هغو مسلکونو څخه شمېرل کېږي چې پر ټولني روښانه اغېز لري، د ټولني د افرادو د شرعي او قانوني فکر په روزنه کې رغنده رول لوبوي، هغوی د خپلو حقوقو په اړه پوهوي او د خپلو

۱- بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع للکاسانی، ج ۴، ص ۱۷۳.

مسؤولیتونو اداء کولو ته یې هڅوي. د ټولني لپاره د دفاع وکالت اهمیت په لاندې اړخونو کې روښانه کېږي:

۱-۳-۱-۱ د شرعي او وضعي قوانینو څخه ناپوهي:

په زیاتو هېوادونو کې ډېری خلک د جزائي، مالي، کاري، سوداگریزو او کرنیزو چارو اړوند شرعي احکامو او رسمي قوانینو باندې نه دي خبر. دا ستونزه وروسته له هغې جدي شوه چې د قضایاوو مختلف ډولونه رامنځته شو، قوانین بدل رابدل شول او دفاع ته په کې د لوړې پوهې، دقت او مهارت اړتیا پیدا شوه، دا اړتیا د محاکمې د پروسې په هره برخه کې محسوسېږي؛ خو د قوانینو او احکامو د پوهې دغه استعداد په مدافع وکیل کې موندل کېږي.

۲-۱-۳-۱-۲ د متخاصمو اړخونو ناتواني:

ډېر خلک دا توان نه لري چې له خپلو حقوقو څخه دفاع وکړي، له مقابل لوري سره حقوقي بحث وکړي، د شخړې مهم اړخونه راپورته کړي، د اتهام لپاره شرعي عذرونه یا د جرم سپکونکي عوامل بیان کړي، د کورنیو شخړو اسباب توضیح کړي، اړوند شواهد وړاندې کړي، یا په پرېکړې باندې اعتراض وکړي، چې دا ټول یوازې هغه څوک کولی شي چې د شرعي علومو او نافذه قوانینو په احکامو باندې سمه پوهه ولري او مدافع وکیل دا وړتیا لري.

۳-۱-۳-۱-۳ اجتماعي یا شخصي محدودیتونه:

ځینې خلک (لکه لوړ پوړي چارواکي یا هغه کسان چې ډېر کارونه لري) نه غواړي یا نه شي کولی چې پخپله له حقوقي دعوی سره مخ شي. همدا راز ځینې نور لکه ډېری ښځې یا کوچنیان د دعوی پر مخ وړلو وړتیا نه لري؛ نو د حق ترلاسه کولو لپاره د دفاع وکالت له لارې خپل وخت، انرژي او حیثیت خوندي کوي.

۴-۱-۳-۱-۴ په بیان، عقل او پوهه کې نسبتې توپیر:

د ټولني ټول افراد په ذکاوت، پوهه او د دعوی د بیان په توان کې یو شان نه دي؛ له همدې امله اړتیا پېښېږي چې یو مسلکي شخص د دوی نایب او وکیل شي، دعوی یې ښه بیان کړي، دلایل یې تنظیم کړي، له شخړو ځان وساتي، خپل حقوق خوندي او د ضرر احتمال راکم کړي.

۵-۱-۳- د مسلک او بوختیاوو محدودیتونه:

ډېر خلک له رسمي دندو، شخصي شرکتونو، يا په آزادو کارونو باندې بوخت وي او نه شي کولی چې د دعوی تعقيب يا د محکمې پرله پسې جلسو ته حاضر شي، په ځانگړې توگه که محکمه له بل ښار يا ولايت سره تړلې وي. په دې ډول حالاتو کې که پخپله دفاع وکړي، ډېر زیان به وويني؛ نو په همدې اساس داسې شخص ته اړتيا ليدل کېږي چې قانوني او شرعي پوهې ترڅنگ يې شغل همدا وي، سر او کار يې هم له عدلي او قضائي برخو سره وي؛ ترڅو په خپل وخت سره محاکمو او نورو ارگانونو کې د دعوی تعقيب لپاره حاضر وي، چې دا ځانگړتياوې يوازې په مدافع وکیل کې ليدل کېږي.

۶-۱-۳- حقوقي شخصیت درلودل:

همدا راز که د دعوی يو لوری يو رسمي ارگان يا معنوي شخصیت وي؛ نو دفاع بايد يو داسې څوک وکړي چې نه يوازې علمي وړتيا ولري؛ بلکې پراخه تجربه او قانوني شخصیت هم ولري، تر څو د هغې ادارې قانوني استازیتوب وکړي، دعوی تعقيب کړي او لازم شواهد وړاندې کړي. په همدې اساس پورته ذکر شوو مواردو ته په کتنې دفاع وکالت د ټولني لپاره د ډېر اهمیت څخه برخمن مسلک دی.

۲-۳- د قضاء لپاره د دفاع وکالت اهمیت:

دفاع وکالت د قضاء لپاره د يو ښه مرستندوی او همکار حیثیت لري، د دفاع وکالت ارزښت او اهمیت د قضاء په برخه کې له لاندې اړخونو څخه لا ښه څرگندېږي:

۱-۲-۳- عادلانه حکم ته لاره هوارول:

مدافع وکیل د دعوی پر مهال د محکمې مخې ته د داسې دعوی وکالت کوي چې د خپل نظر له مخې د حق غوښتنې وړ وي، دا کار قاضي سره مرسته کوي چې د خصومت موضوع په آسانی سره وپېژني، مستقیمه او ژوره څېړنه پرې وکړي او د دواړو خواوو خبرې واورې؛ ترڅو عادلانه پرېکړه پرې وشي.

۲-۲-۳- د حکم لپاره د موادو راویستل:

مدافع وکیل په خپلو لیکنو کې د دعوی اړوند قانوني او شرعي قواعد او اصول راوباسي، دا له قاضي سره مرسته کوي چې د دعوی له محتوا سره د یادو موادو مناسبت و ارزوي، له هغو څخه الهام واخلي او مناسب شرعي حکم صادر کړي.

۳-۲-۳- د قضاء د وخت خوندي کول:

مدافع وکیل قاضي له بې بنسټه، کینې پالونکو او تشو دعوو څخه ساتي، د قاضي وخت او ځواک د مهمو، رینښتنو او واقعی قضیو لپاره خوندي کوي.

۴-۲-۳- د قضاء حیثیت ساتل:

د مدافع وکیل مسلکي تخصص او دنده ایجاب کوي چې خپل کار په درناوي، ادب، رینښتینولۍ او مسلکي اخلاقو ترسره کړي، چې دا کار د محکمې او شرعي احکامو د حیثیت او مقام ساتنې لپاره ډېر مناسب دی. همدا راز مدافع وکیل باید له ټولو خواوو سره هغه که مدعی وي یا شاهد او یا بل څوک، د مناسبې ژبې او ادب څخه کار واخلي.

۵-۲-۳- عقلاني دریځ:

مدافع وکیل له خپل مؤکل سره د عقلانیت پر بنسټ تعامل کوي، د دعوی طبیعت د شته شواهدو او دلایلو له مخې ارزوي، بې ضرورته جذباتي دریځ نه خپلوي چې خپل مؤکل او دعوی ته بې زیان ورسوي او د محکمې او نورو مراجعو نظم ته پاملرنه کوي.

۶-۲-۳- د قضاء او محاکماتي پروسې د وخت ساتنه:

د مدافع وکیل مسلکي مهارت دا تضمینوي چې د دعوی موده را لنډه کړي، د دعوی پروسې او مرحلې منظمې کړي، اړوندې غوښتنې وړاندې کړي، د شرعي او قانوني کړنلارو سره سم دعوی تنظیم کړي، شاهدان حاضر کړي او قاضي ته دا امکان برابر کړي چې په مستقیم ډول دعوی وڅېړي، مدافع وکیل پخپله هم له هغو کړنو څخه ډډه کوي چې بې موجه د محکمې د حکم او تحقیق بهیر ځنډوي.

د پورته مواردو په روښانه کولو سره څرگنده شوه چې دفاع وکالت له مهمو ګټو څخه یوه دا ده چې مدافع وکیل قاضي سره د دعوی وصف، د اړینو غوښتنو، شاهدانو، مناسبو دفاعي دلایلو او معتبرو شواهدو په برابرولو کې مرسته کوي؛ تر څو قاضي عدالت ته ورسېږي او هڅه وکړي چې حقونه خپلو خاوندانو ته وسپاري.

۳-۳-۳ د دعوی دواړو خواوو لپاره د دفاع وکالت ارزښت:

د دعوی دواړو اړخونو لپاره د وکالت ارزښت په لاندې مواردو کې څرګندېږي:

۳-۳-۱- مؤکل ته د لارښوونو او مشورو ورکول:

مدافع وکیل د خپل مؤکل سلاکار وي چې هغه او نورو مراجعینو ته مشورې ورکوي، لارښوونې ورته کوي او ورته ښيي چې دعوی لپاره کومه لاره غوره کړي او له کومې ډډه وکړي. د مدافع وکیل د مشورو ارزښت په هغو قضیو کې ډېر ښکاره کېږي چې پېچلي اړخونه لري، ستونزو یې فني بڼه غوره کړې وي او د مؤکل لپاره یې درک کول ګران وي؛ نو دا حالت مؤکل دې ته اړ باسي چې د دعوی پر مخ وړلو لپاره له یو مسلکي شخص (مدافع وکیل) څخه مرسته وغواړي.

۳-۳-۲- له زیانمنېدو څخه مخنیوی:

مدافع وکیل د خپل مؤکل عقدونه او قراردادونه په منظمه او قانوني توګه ترتیبوي؛ ځکه چې هغه د قانوني ژبې او شرایطو په سمه کارونه ښه پوهېږي؛ نو مؤکل له داسې الفاظو او شرایطو ژغورې چې د هغه په زیان وي یا عقد او قرارداد له بطلان سره مخ کوي.

۳-۳-۳- ښه او مؤثر استازیتوب:

مدافع وکیل د مؤکل په استازیتوب خبرې کوي او د محکمې او اړوندو نورو اړګانونو مخې ته یې استازیتوب کوي، په دې توګه هر ډول حقوق او مکلفیتونه چې د مدافع وکیل له کړنو پيدا کېږي، هغه به د مؤکل لپاره ګټور وي.

۳-۳-۴- د دعوی مسیر ټاکل:

کله چې یو لوری وډار شي چې قضیه به د ده پر ضد ولاړه شي؛ نو یو تجربه کار وکیل ټاکنې؛ تر څو د دعوی سم لوری وټاکي. وکیل د قاضي پام دلایلو، اسنادو او شرعي اصولو ته اړوي، د

دواړو لوریو خبرې څېرې او د شرعي او قانوني مخالفتونو پر وړاندې اعتراضونه وړاندې کوي. همدا راز د مقابل لوري له ناسم چلند څخه د خپل موکل دفاع کوي.

۵-۳-۳- د مؤکل لپار ډاډ او ډال:

کله چې یو شخص په جنائی تور تورن شي؛ نو بې له شکه چې رواني حالت یې د پولیسو او د تحقیق ادارې په پرتله کمزوری وي؛ ځکه ادارو ته د دېصلاح مقاماتو له لوري ډېر صلاحیتونه ورکړل شوي وي. یوازې د تور لگېدو احساس هم یو بې گناه انسان رواني فشار ته تېل وهي او بنایي د خپلې دفاع د وړاندې کولو وړتیا له لاسه ورکړي، یا هغه شواهد هېر کړي چې د ده بې گناهي ثابتوي. که دا تورونه د درنو جرمونو وي، لکه د قتل، د غرو قطع، حد یا بل دروند جرم؛ نو وضعیت به یې لا ډېر خطرناک وي. کېدای شي انسان بې گناه وي، خو که نه څوک د هغه په بې گناهي شهادت ورکړي او نه یې ملاتړ وکړي، په دې حالت کې د یو مدافع وکیل شتون ډېر ارزښت لري؛ ځکه هغه د اسلامي شریعت او نافذه قوانینو پر بنسټ د مؤکل له حقوقو څخه دفاع کوي او دا مرسته د حقیقت ښکاره کېدو او د قناعت وړ حکم صادرولو لپاره مهمه ده.

۴-۳-۴- د حقوقي مشورو اهمیت او ارزښت:

د شرعي او حقوقي مشورو او د نافذه قوانینو پېژندنه چې د دفاع وکالت د مسلک یوه مهمه برخه ده، ځانگړی اهمیت او لوړ مقام لري. ځینو فقهاوو مشوره کول د قاضي له ضروري صفاتو څخه گڼلې ده. په «المبسوط» کې راغلي: «قاضي ته نه بنایي چې له مشورې کولو ډډه وکړي، همداراز نورو خلکو ته هم همداسې اړینه ده کله چې له ستونزې سره مخ شي؛ ځکه مشوره عقولونه روزي. باید له عقلمنو خلکو سره مشوره وشي، د ناقص عقل لرونکو له مشورې باید ځان وساتل شي، څوک چې له عقلمنو سړیو سره مشوره کوي او پر هغوی شک نه لري باید د هغوی مشوره ومنې؛ ځکه چې د مشورې گټه یوازې د منلو له لارې څرگندېږي»^(۱).

۱- «المبسوط للسرخسی»، ج ۱۶، ص ۱۷۴.

عمرو بن العاص رضي الله عنه ويلي دي: كله چې به له يوې سترې پرېکړې سره مخ شوم، نو لس تنه قريشيان به مې مشورې ته رابلل، که کار به سم شو؛ نو بريا زما وه او که خطا کېدم؛ نو پر ځان مې ملامتي نه اچوله.^(۱)

عمر بن الخطاب رضي الله عنه به هم د کارونو پر مهال مشوره کوله، حتی كله به يې له بنسځو سره هم مشوره کوله او د هغوی په نظر کې به يې خیر لیده.^(۲)

په «أدب الدنيا والدين» کې راغلي: هر هونبنيار انسان ته په کار ده چې پرته له مشورې هېڅ پرېکړه ونه کړي او د عاقل مشاور له نظر څخه يې برخې پاتې نه شي؛ ځکه چې الله تعالی خپل پيغمبر صلی الله عليه وسلم ته د مشورې حکم کړی، سره له دې چې الله تعالی د هغه لارښوونه او مرسته تضمین کړې هم وه، لکه څنگه چې فرمايي: ﴿وشاورهم في الأمر﴾^(۳) ژباړه: او مشوره وکړه له دوی سره (ای محمده!) په امر (کار) کې.^(۴)

عمر بن عبدالعزيز رحمه الله ويلي: مشوره او مناظره د رحمت دروازې او د برکت کيلي گانې دي؛ له دې سره نه فکر خطا کېږي او نه هونبنياري له منځه ځي. حکيمان وايي: مشوره د هدايت سترگه ده او څوک چې يوازې پر خپل نظر بسنه وکړي؛ ځان يې له خطر سره مخ کړی دی. يو بليغ انسان وايي: هونبنيار ته په کار ده چې خپل نظر د نورو هونبنيارانو له نظرونو سره يو ځای کړي؛ ځکه چې يوازې نظر كله تېروتنه کوي او يوازې عقل كله ناکله گمراه کېږي.^(۵)

۱- الإمام محمد بن مفلح بن محمد المقدسي، «الأدب الشرعية والمنح المرعية»، ج ۱، ص ۳۲۷، لبنان، بيروت دار عالم الكتب، (بی تا).
 ۲- هماغه ماخذ، ج ۱، ص ۳۲۸.
 ۳- السورة: آل عمران، الآية: ۱۵۹.
 ۴- «کابلی تفسیر»، ج ۱، ص ۳۸۸.
 ۵- الإمام علی بن محمد بن حبيب الماوردی، «أدب الدنيا والدين» ص ۳۰۰، لبنان، بيروت، دار مكتبة الحياة، (۱۹۸۶م).

پایلی

په دې څېړنه کې یو شمېر پایلو ته ورسېدو چې په شپاره وار ډول په لاندې توگه ذکر کېږي:

- ۱- دفاع وکالت د اسلامي شریعت له نظره مشروع عمل دی او له قرآن کریم، سنتو او اجماع څخه یې مشروعیت ثابت شوی دی او عقل یې هم یوه اړتیا بولي.
- ۲- دفاع وکالت د عمومي وکالت یوه ځانگړې برخه ده، چې د افرادو د حقوقو د دفاع او د عدالت د تحقق لپاره ضروري گڼل کېږي.
- ۳- د دفاع وکالت اصطلاح که څه هم اوسنۍ او معاصره ده؛ خو د اسلامي فقهې له نظره ورته "الوکالة علی الخصومة" او دې ته ورته نور اصطلاحات کارول شوي دي.
- ۴- دفاع وکالت فقهي تکلیف د اجارې عقد ته ورگړځي، یعنې وکیل د معلومې اجورې په بدل کې د مؤکل لپاره دفاع کوي؛ خو که مدافع وکیل حقوقي خدمات په وړیا ډول وړاندې کړي؛ نو دا بیا حقوقي مساعدت دی او د تعاون او مرستې یو ډول دی.
- ۵- دفاع وکالت د مشروعیت په برخه کې شرعي نصوص، د صحابه کرامو عملي سنت او د فقهاوو اجماع موجوده ده.
- ۶- دفاع وکالت د قضاء او عدلي نظام لپاره مهم دی؛ قاضي سره د حق د څرگندولو، د باطل د دفع کولو او د عادلانه حکم په صادرولو کې مرسته کوي.
- ۷- دفاع وکالت د امت د اړتیاوو مطابق یو ضروري عمل بلل شوی دی؛ ځکه چې ټول خلک نه شي کولی خپله دعوی پخپله پر مخ یوسي.
- ۸- دفاع وکالت د خلکو لپاره د حقونو د ساتنې، عدلي او قضائي عدالت د تحقق، د مظلوم ملاتړ او د ظالم د مخنیوي وسیله ده.
- ۹- دفاع وکالت د ټولنې پر افرادو پراخ مثبت اغېز لري، په هغوی کې د حقوقي پوهاوي، قانوني تربیې او د عدالت د فرهنگ د ترویج کچه لوړوي.

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

وړاندیزونه:

د څېړنې له پایلو څخه څرگندېږي چې دفاع وکالت یو مهم او اړین مسلک دی، چې د شریعت، قانون او معاصرې ټولنې له اړتیاوو سره ژور تړاو لري. د دې مسلک د لارښه والي، تنظیم او موثریت لپاره لاندې وړاندیزونه وړاندې کېږي:

عدلیې وزارت ته وړاندیزونه:

- ۱- حقوقي عامه پوهاوی زیاتول: که د عدلیې جلیله وزارت د حقوقي عامه پوهاوي له لارې د خلکو د حقوقي پوهاوي کچه لوړه کړي؛ نو عام خلک به له خپلو حقوقو او مسؤلیتونو څخه ښه خبر شي او مدافع وکیل ته به مراجعه د شرم او وېرې پر ځای د حق غوښتنې یوه لاره وگڼي.
- ۲- د مدافع وکیلانو سالمه روزنه: د مدافع وکیلانو د مسلکي ظرفیت لوړولو لپاره که لا زیات پروگرامونه جوړ شي؛ په ترڅ کې به یې هغوی وکولای شي چې د خلکو له حقوقو څخه په ښه او اغېزمنه توګه دفاع وکړي.

مدافع وکیلانو ته وړاندیزونه:

- ۱- شرعي او قانوني اصولو ته بشپړ التزام: مدافع وکیلان باید تل هڅه وکړي، چې خپلې چارې د اسلامي شریعت، نافذه قوانینو، اصولو او مقرراتو مطابق ترسره کړي؛ ترڅو عدلي نظام نور هم قوي او غښتلی شي.
- ۲- له ناحقه قضیو څخه ځان ساتل: مدافع وکیلان دې په هغو قضیو کې وکالت نه کوي، چې د مؤکل حق ئې نه وي؛ ځکه دا کار هم له شرعي اړخه ناروا دی او هم په دفاع وکالت باندې د خلکو اعتماد ته زیان رسوي.
- ۳- صداقت، ایمانداري او اخلاص خپلول: مدافع وکیلان باید تل په خپلو چارو کې له صداقت، ایماندارۍ او اخلاص څخه کار واخلي؛ ځکه دا صفات د مدافع وکیل شخصي اعتبار لوړوي او د ټول مسلک د پرمختګ سبب ګرځي او هم له شرعي اړخه یو لوی مسؤلیت دی.
- ۴- د محاکمو په وړاندې د غیر منطقي او تیر ایستونکو دلائیلو د وړاندې کولو څخه ځان ساتل.
- ۵- په مجالسو کې خصوصاً په قضایي مجالسو کې د پوره ادب او احترام التزام.

مأخذونه:

قرآن كريم

- ۱- ابن فرحون، إبراهيم بن علي بن محمد، ابن فرحون، «تبصرة الحكام فى أصول الأقضية ومناهج الأحكام»، مصر، القاهرة، مكتبة الكليات الأزهرية، (۱۴۰۶هـ).
- ۲- ابن قدامة، أبو محمد موفق الدين عبدالله بن أحمد بن محمد ابن قدامة، «المغنى لابن قدامة»، مصر، القاهرة، مكتبة القاهرة، (۱۳۸۸هـ).
- ۳- ابن منظور، محمد بن مكرم جمال الدين ابن منظور الأنصارى، «لسان العرب»، لبنان، بيروت، دارصادر، (۱۴۱۴هـ).
- ۴- أبو زكريا محيى الدين يحيى بن شرف النووى، «المجموع شرح المهذب»، بيروت، دار الفكر (بى تا).
- ۵- الأزهرى، أحمد بن غانم (أو غنيم) بن سالم ابن مهنا، شهاب الدين النفراوى الأزهرى المالكى، «الفواكه الدوانى على رسالة ابن أبى زيد القيروانى»، لبنان، بيروت، دار الكتاب الإسلامى، (۱۴۱۵هـ).
- ۶- البخارى، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخارى الجعفى، «صحيح البخارى»، تحقيق: مصطفى ديب البغا - جامعة دمشق، لبنان، بيروت، دار ابن كثير، (۱۴۰۷هـ).
- ۷- البيهقى، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقى، «السنن الكبرى وفى ذيله الجوهر النقى»، هند، حيدر آباد، مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة، (۱۳۴۴هـ).
- ۸- الجصاص، أحمد بن علي الرازى أبو بكر الجصاص، «أحكام القرآن»، تحقيق: محمد الصادق قمحاوى، لبنان، بيروت، دار إحياء التراث العربى، (۱۴۰۵هـ).
- ۹- الحسينى، على حيدر خواجه أمين أفندى، تعريف: فهمى الحسينى، «دررالحكام شرح مجلة الأحكام»، لبنان، بيروت، دارالجيل، (۱۴۱۱هـ).

- ١٠- الحنفى، برهان الأئمة حسام الدين عمر بن عبد العزيز بن مازة البخارى الحنفى، المعروف بالصدر الشهيد، «شرح أدب القاضى للخصاف»، تحقيق: محيى هلال السرحان، عراق، بغداد، دارالعربية للطباعة، (١٣٩٧هـ).
- ١١- د عدليي وزارت، «د عاليقدر اميرالمؤمنين حفظه الله تعالى د فرمانونو، حكمونو او لاربنونو ټولگه» افغانستان، كابل، د عدليي وزارت، نشراتو رياست، (١٤٤٦هـ . ق).
- ١٢- السَّجِسْتَانِي، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدى، السَّجِسْتَانِي، «سنن أبو داود»، تحقيق: شَعِيب الأرنؤوط مَحْمَد كامل قره بللى، لبنان، بيروت، دار الرسالة العالمية(١٤٣٠).
- ١٣- السرخسي، محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي، «المبسوط»، تحقيق: خليل محى الدين الميس لبنان، بيروت، دار الفكر، (١٤٢١هـ).
- ١٤- السَّمْنَانِي، على بن محمد بن أحمد، أبو القاسم الرحبى المعروف بابن السَّمْنَانِي، «روضة القضاة وطريق النجاة»، تحقيق: صلاح الدين الناهى، لبنان، بيروت، مؤسسة الرسالة، (١٤٠٤هـ).
- ١٥- السيواسى، كمال الدين محمد بن عبدالواحد السيواسى المعروف بابن الهمام، «فتح القدير» لبنان، بيروت، دارالفكر، (بى تا).
- ١٦- عدليي وزارت، «د مدافع وكيانو د انسجام كرنلاره» افغانستان، كابل، د عدليي وزارت، نشراتو رياست، (١٤٤٣هـ . ق).
- ١٧- العسقلانى، احمد بن على بن حجر ابو الفضل العسقلانى الشافعى، «فتح البارى شرح صحيح البخارى» بوبه: محمد فواد عبدالبارقى، المملكة العربية السعودية، الرياض، دارالمعرفة (١٣٧٩هـ).
- ١٨- العيني، محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين العيني، «البنية شرح الهداية»، لبنان، بيروت، دار الكتب العلمية، (١٤٢٠هـ).

- ۱۹- القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر القرطبي، «الجامع لأحكام القرآن»، تحقيق: هشام سمير البخاري، المملكة العربية السعودية، الرياض، دار عالم الكتب (۱۴۲۳ هـ).
- ۲۰- الكاساني، علاء الدين أبو بكر بن مسعود الكاساني الحنفي، «بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع»، لبنان، بيروت، دار الكتب العلمية (۱۴۰۶ هـ).
- ۲۱- الماوردي، الإمام على بن محمد بن حبيب الماوردي، «أدب الدنيا والدين»، لبنان، بيروت، دار مكتبة الحياة (۱۹۸۶ م).
- ۲۲- مجمع خادم الحرمين الشريفين الملك فهد، «كابلي تفسير»، المملكة السعودية مطبعة ملك فهد عبد العزيز ۱۴۱۴ هـ.
- ۲۳- المرغيناني، على بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين، «الهداية في شرح بداية المبتدى»، تحقيق: طلال يوسف، لبنان، بيروت، دار احياء التراث العربي (بي تا).
- ۲۴- المصري، زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري، «البحر الرائق شرح كنز الدقائق»، لبنان، بيروت، دار الكتاب الإسلامي (بي تا).
- ۲۵- المقدسي، الإمام محمد بن مفلح بن محمد المقدسي، «الآداب الشرعية والمنح المرعية»، لبنان، بيروت دار عالم الكتب (بي تا).

معاملات تجارتي با كفار و احكام آن در اسلام

﴿﴿﴿ پوهندوی عبدالمطلب بنوری^(۱)﴾﴾﴾

چکیده:

دين اسلام، نه تنها در عرصهٔ فعاليت هاي اقتصادي بلکه در تمام امور مسلمين، عملکرد مبتني بر تيسير و تسهيل را دارد مشروط بر آنکه با احکام و موازين شرعي تعارض نداشته باشد. تحقيق اين مقاله به هدف بررسي حکم معاملات تجارتي با كفار و تبين شرايط و ضوابط تعامل اقتصادي مسلمانها با كفار غير حربي انجام شد.

حکم شرعي معاملات تجارتي با كفار چيست؟ و اين معاملات تحت چه نوع شرايط جايز يا ممنوع ميگردد؟

روش تحقيق در اين مقاله بصورت توصيفي تحليلي بوده و از طريق مطالعات کتابخانه يي از منابع چون: قرآنکريم، احاديث، تفاسير و کتب معتبر فقهي جمع آوري و مورد تحليل قرار گرفت. مفاهيم اصطلاحات مهم تبين گرديد. اصول و آداب تجارت در اسلام بررسي شده و اقسام كفار «ذمي، مستأمن، معاهد و حربي» معرفي گرديد. فروش وسايل جنگي به كفار ممنوع و معاملات با كفار غير حربي جايز بوده مشروط بر اينکه موضوع معامله، حلال بوده موجب تقويت دشمنان و تضعيف مسلمانان نگردد زيرا معاملات با رعايت شرايط متذکره در اين مقاله، مي تواند وسيله دعوت بسوي اسلام و معرفي زيبايي و تيسير آن باشد.

کلمات کلیدی: احکام شرعي، روابط با درجات متفاوت، كفار، معاملات تجارتي و ممنوعيت ها.

۱- عضو کادر علمي ديپارتمنت تعليمات اسلامي، پوهنځي شرعيات، پوهنتون تخار.

مقدمه:

الحمدُ لله الذي أحلَّ المعاملات، وقَوَّمَ شُؤنَ العبادات، والصلاة والسلامُ على خيرِ العباد، محمدُ المصطفى ﷺ، وعلى آله وأصحابه إلى يومِ المعاد وقال اللهُ تعالى في القرآنِ الكريم ﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾.

موضوعی که در جهان معاصر امروزی بیشتر قابل بحث است و آن عبارت است از اینکه هدف هر نظام اقتصادی تأمین نیازمندی‌های مادی بشر است، باید ببینیم نظام اقتصادی اسلام که داشتن روابط و معاملات تجارتي مسلمانان با کفار غیر حربی جزء آن محسوب میشود، چه اهدافی را دنبال می‌کند؟ آیا مانند نظام‌های اقتصادی سرمایه‌داری و سوسیالیسم،^(۱) تنها در صدد رفع نیازهای ضروری زندگی انسان است و با تأمین این مقدار از نیازها، به هدف خود میرسد؟ یا

۱- نظام سرمایه‌داری: نظامی است که حق مالکیت خصوصی فرد را بر اموال چه مصرفی و چه تولیدی، به رسمیت می‌شناسد، هرچند همه دارایی‌ها لزوماً در اختیار افراد قرار ندارد و دولت نیز می‌تواند مالک بخشی از آنها باشد. این مالکیت، مطلق و بی‌قید نیست، بلکه در صورت تأمین منفعت عمومی، با محدودیت‌هایی همراه می‌شود. اساس این نظام بر آزادی اقتصادی افراد استوار است و دولت کم‌ترین مداخله را در فعالیت‌های اقتصادی دارد؛ به گونه‌ای که انگیزه اصلی تحرک اقتصادی در آن، دستیابی به بیش‌ترین سود مالی به شمار می‌رود.

- سوسیالیسم (Socialism): نظامی است که بر پایه مالکیت دولت بر همه وسایل تولید از صنعت و زراعت گرفته تا منابع طبیعی و خدمات عمومی استوار می‌باشد. در نتیجه، مالکیت فردی‌ای که بر استثمار و سلطه انسان بر انسان مبتنی باشد، در این نظام جایگاهی ندارد و آزادی اقتصادی فرد نیز مطلق نیست، بلکه تنها در چارچوبی معنا می‌یابد که جامعه برای او تعیین و تنظیم می‌کند.

- نظام اقتصادی - اجتماعی اسلام: نظامی مستقل و متعادل است که بر جهان‌بینی ویژه اسلامی استوار بوده و نه به سرمایه‌داری می‌انجامد و نه به سوسیالیسم. این نظام با پاسداشت هم‌زمان کرامت انسان و حقوق جامعه، توازن سنجیده میان فرد و جمع برقرار می‌کند؛ به گونه‌ای که آزادی فردی در چارچوب عدالت اجتماعی معنا می‌یابد و جامعه نیز بدون سلب حقوق فرد سامان می‌پذیرد.

اسلام مالکیت فردی را به رسمیت می‌شناسد و بهره‌برداری و تصرف در مال را در حدود معین اجازه می‌دهد، اما از تمرکز مطلق ثروت، ربا، احتکار و هرگونه بهره‌کشی جلوگیری می‌کند. بدین‌سان، با بهره‌گیری از جنبه‌های مثبت هر دو نظام و پرهیز از افراط و انحراف آن‌ها، الگویی خودبسنده ارائه می‌دهد که با هماهنگ‌سازی استعدادهای انسان و نعمت‌های الهی، عدالت، تعادل و همبستگی اجتماعی را تحقق می‌بخشد. الزحیلي، وهبة بن مصطفى. «الفقه الإسلامي وأدلته»، ج ۶، صص ۴۵۷۴ - ۴۵۷۷، دمشق: دار الفكر، الطبعة الرابعة .

علاوه بر اینها نیازهای معنوی و روحی را نیز برطرف می‌نماید؟ در پاسخ باید گفت: این نکته از مطالعه آیات مربوط به بحث، به‌روشنی به دست می‌آید که احکام نظام اقتصادی اسلام تنها برای رفع نیازهای ضروری مادی بشر نیست و با تأمین آنها کار خود را تمام شده نمی‌داند، بلکه به هدف رعایت عدالت اجتماعی و تأمین رفاه و رسیدن به کمال انسانیت برای همه‌ی مردم می‌باشد. و الله متعال در استفاده از نعمت‌های خود حدی را معین نموده چنانچه می‌فرماید:

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾.^(۱) ترجمه: و بخورید و بیاشامید و اسراف مکنید (هر آینه) خدا دوست نمیدارد اسراف‌کنندگان را.^(۲)

عوامل و انگیزه‌های که باعث شد تا اینکه موضوع متذکره را اختیار نموده و تمام سعی و تلاش بندگی خود را صرف تحقیق آن نمایم، اینست که تسلط کفار بر اقتصاد و بازارهای تجارتي جهان، تقویت روابط تجارتي بین دولت‌های اسلامی و غیر اسلامی و زندگی غیر مسلمانان در ممالک اسلامی، این را ایجاب می‌کند که همه جوانب قضیه باید واضح و آشکار شود تا اینکه مطابق آن، مسلمانان زندگی خود را تنظیم نمایند.

از همه نخست، مفاهیم بعضی اصطلاحات و سپس هدف اساسی موضوع که همانا حکم معاملات تجارتي و چگونگی تعامل با کفار و سایر موضوعات مرتبط، بیان خواهد شد.

۱- مفاهیم اصطلاحات:

پیش از ورود به مباحث اصلی مقاله، لازم است معانی و مفاهیم اصطلاحات مربوط به این مقاله تبیین گردد، تا خواننده با درک بهتر آن، در فهم مطالب اصلی سهولت بیشتری بیابد.

۱- السورة: الاعراف، الآية: ۳۱.

۲- دیوبندی، محمود الحسن دیوبندی، «تفسیر کابلی»، ج ۱، ص ۸۸۶، ترجمه: جمعی از علمای افغانستان، طبع، دولة قطر، سال ۱۴۱۱ هـ.ق.

۱-۱- تعریف معامله:

معامله از باب مفاعله از ریشه عمل است به معنای با همدیگر کار کردن، عمل کردن دو جانبه، داد و ستد و تجارت کردن است.^(۱)

معامله در کتاب "التعريفات الفقهية" چنین تعریف شده است: «المُعَامَلَةُ عِنْدَ الْعَامَّةِ يَرَادُ بِهَا التَّصَرُّفُ مِنَ الْبَيْعِ وَنَحْوِهِ، وَفِي كَلَامِ الْفُقَهَاءِ أَهْلِ الْعِرَاقِ الْمَسَاقَاةُ فِي لُغَةِ الْحِجَازِيِّينَ، وَعِنْدَ الصُّوفِيَّةِ مَا يَقْرَبُ إِلَيْهِ تَعَالَى وَمَا يَبْعُدُ مِنْهُ مِنَ الْأَعْمَالِ الْمُعَامَلَاتِ تَطْلُقُ عَلَى مَجْمُوعِ الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ الْمُتَعَلِّقَةِ بِأَمْرِ الدُّنْيَا بِاعْتِبَارِ بَقَاءِ الشَّخْصِ كَالْبَيْعِ وَالشِّرَاءِ وَالْإِجَارَةِ وَغَيْرِهَا».^(۲)

ترجمه: «معامله» در نزد عموم مردم به معنای هرگونه تصرف و دادوستد، مانند خرید و فروش و امور مشابه آن بکار می‌رود، اما در اصطلاح فقهای عراق، معامله به معنای مساقاة است؛ چنانکه این لفظ در زبان اهل حجاز نیز به همین معنی استعمال می‌شود. در نزد صوفیه کرام معامله به آن دسته از اعمالی گفته میشود که بنده را به خداوند متعال نزدیک می‌سازد یا از او دور می‌گرداند. معاملات نیز بر مجموعه احکام شرعی مربوط به امور دنیوی اطلاق می‌شود؛ اموری که با دوام و قوام زندگی انسان پیوند دارد، مانند: خرید و فروش، اجاره و سایر تصرفات مشابه.

۱-۲- تعریف تجارت:

تجارت از باب تَجَرَّيْتَجُرُّ تَجْرًا وَتِجَارَةً گرفته شده است که خرید و فروش را گویند و جمع آن تِجَارٌ وَتُجَارٌ است.^(۳) و در اصطلاح، تعریف‌های مختلفی در این باره بیان شده است از آنجمله:

- ۱- ابن منظور، محمد بن مکرم بن منظور الأفريقي المصري، «لسان العرب»، ج ۱، ص ۴۷۶ ماده: عمل، عدد الأجزاء: ۱۵، ط: دار صادر - بيروت الطبعة الأولى.
- ۲- برکتی، محمد عمیم الإحسان المجددي البرکتي، «التعريفات الفقهية»، ص ۲۰۹، دار الکتب العلمیة، ۱۴۰۷ هـ - ۱۹۸۶ م، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۴ هـ - ۲۰۰۳ م.
- ۳- ابن منظور، «لسان العرب»، ج ۸۹، ص ۴.

در کتاب "التعريفات" چنین ذکر شده است: «التجارة عبارة عن شراء شيء لبيع بالربح»^(۱). ترجمه: تجارت عبارت است از خریدن چیزی تا اینکه به فایده فروخته شود.

تجارت در کتاب "التعريفات الفقهية" چنین تعریف شده است:

«التجارة: عبارة عن شراء شيء لبيع بالربح أو تقليب المال لغرض الربح»^(۲).

ترجمه: تجارت عبارت است از خریدن چیزی تا اینکه به فایده فروخته شود و یا رد و بدل کردن مال جهت فایده گرفتن است.

امام راغب اصفهانی رحمه الله تجارت را چنین تعریف نموده است: «التجارة التصرف في رأس المال طلبا للربح»^(۳). ترجمه: تجارت عبارت از تصرف در رأس المال برای طلب نمودن فایده است. تجارت را در کتاب موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون چنین تعریف نموده است: «التجارة هي التصرف في المال للربح»^(۴). ترجمه: تجارت عبارت از بکارگیری و به‌گرددش درآوردن مال به منظور بدست آوردن فایده است.

ابن خلدون رحمه الله تجارت را چنین تعریف نموده است: «اعلم أنّ التّجارة محاولة الكسب بتنمية المال بشراء السلع بالرّخص وبيعها بالغلاء أيام كانت السلعة من دقيق أو زرع أو حيوان أو قماش وذلك القدر الثّامي يسمّى ربحاً»^(۵). ترجمه: تجارت عبارت از بدست آوردن فایده از راه رشد دادن مال بصورت خرید اجناس واجناس به قیمت کم و فروش آن به قیمت

۱- جرجانی، علی بن محمد بن علی الزین الشریف الجرجانی «التعريفات»، ص ۵۳، دار الکتب العلمية بیروت لبنان، الطبعة: الأولى ۱۴۰۳ هـ.

۲- برکتی، محمد عمیم الاحسان، «التعريفات الفقهية»، ص ۵۲، دارالکتب العلمية (۱۴۰۷ هـ ق).

۳- أصفهانی، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهانی «المفردات في غريب القرآن»، ص ۱۶۴، المحقق: صفوان عدنان الداودي، ط: دار القلم، الدار الشامیة - دمشق بیروت، الطبعة: الأولى ۱۴۱۲ هـ. (ت ۵۰۲ هـ).

۴- تهانوی، محمد بن علی ابن القاضي محمد حامد بن محمد صابر الفاروقی الحنفی التهانوی (ت بعد ۱۱۵۸ هـ)، «موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم»، ج ۱ ص ۳۸۱ تحقیق: علی دحروج، ط: مكتبة لبنان ناشرون بیروت، الطبعة: الأولى - ۱۹۹۶ م.

۵- ابن خلدون، عبدالرحمن بن خلدون «العبر و دیوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوي الشأن الأكبر»، ج ۱، ص ۴۹۴، ط: دار الفكر، بیروت، الطبعة: الأولى، ۱۴۰۱ هـ - ۱۹۸۱ م (۷۳۲ - ۸۰۸ هـ).

بیشتر، اعم از اینکه این مال آرد، زراعت، حیوان و یا لباس باشد، و همین مقدار اضافی را فایده گفته می شود. بعد از تعریف نمودن معامله و تجارت، ما گفته می توانیم: معاملات تجارتي عبارت از هر نوع خرید و فروش اشیای است که برای بقا و استمرار زندگی شخص ارتباط داشته باشد؛ اعم از اینکه آن تجارت در حیوانات باشد و یا اشیای دیگر.

۳-۱ تعریف موالات:

کلمه «ولی» و مشتقات آن، معانی متعددی دارد که بسته به قرائت و زمینه متفاوت است. در لغت، «ولی» به معنای یاری کننده، سرپرست، مالک، تدبیرکننده امور و حامی است. «ولایت» با فتحه، بیشتر به معنای نصرت و یاری است و با کسره به معنای سلطنت، حکومت یا سرپرستی. لفظ «مولی» نیز به صورت مشترک در معانی مختلف به کار می رود، از جمله: پروردگار، سرپرست، دوست، یاور، آزادکننده برده و هم‌پیمان. بر این اساس، «موالات» در زبان و اصطلاح لغوی، بیشتر مفهوم یاری، نصرت و حمایت را افاده می کند.^(۱)

موالات^(۲) یا «ولاء» از نظر لغوی به معنای یاری، حمایت و محبت است و ریشه آن «ولی» به معنای نزدیکی و قرابت می باشد. از نظر شرعی، ولاء عبارت است از کمک و یاری رساندن به یکدیگر، خواه بر اساس ولاء عتاقه^(۳) باشد.

۱- ابن منظور، «لسان العرب»، ج ۱۵، ص ۶۱۰.

۲- لفظ «موالات» در کتب فقهی حنفی، عمدتاً دو معنا دارد: نخست، معنای دوستی و محبت که پیش تر ذکر شد؛ و دوم، معنای پی‌درپی انجام دادن عملی است. برای نمونه، «موالات فی الوضوء» بدان معناست که وضوءکننده باید افعال وضوء را پشت سر هم انجام دهد و بین آن‌ها به کاری مشغول نشود که خلاف وضوء باشد. همچنین «موالات بین الطواف و الصلاة» بدین معناست که پس از انجام طواف، باید دو رکعت نماز به طور متصل خوانده شود و بدون عذر موجه بین طواف و نماز فاصله نیفتد. کاسانی، علاء الدین، أبو بکر بن مسعود الکاسانی الحنفی الملقب «بملك العلماء»، «بدائع الصنائع»، بیروت: دارالکتب العلمیة، الطبعة: الأولى ۱۳۲۷ - ۱۳۲۸ هـ، ج ۱، ص ۱۸. ابن عابدین، محمد أمين، الشهير بابن عابدین، «ردالمحتار علی الدرالمختار»، ج ۲، ص ۴۴۹، مصر: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، الطبعة: الثانية ۱۳۸۶ هـ = ۱۹۶۶ م.

۳- ولاء در نزد فقهای کرام بر دو قسم است، اول: ولاء عتاقه، به سبب آزاد ساختن کسی که در ملک او بوده، حاصل می شود. دوم: ولاء موالات، بستن عهد ولاء اسلام آورده ای با مسلمانانی که اگر او جنایتی کرد زیانش بر او باشد و اگر مرد میراثش به او برسد، پس چنین شخص اگر دیگر وارث نداشته باشد، بر مبنای همین عهد، شخص متقابل از وی میراث می گیرد و در صورت جنایت، تاوانش را پرداخت می کند. سرخسی، «المبسوط»، ج ۳۰، صص ۳۸-۴۳.

یا ولاء و موالاته.^(۱) در لغت به معنای پی‌درپی و متوالی بودن می‌آید و نیز در زبان عربی بر یاری و نصرت اطلاق می‌شود، و معنای اصطلاحی آن نیز از معنای لغوی فراتر نمی‌رود.^(۲)

موالات، همین معنای محبت و دوستی را افاده می‌کند، قسمیکه در حدیث چنین آمده است:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَبِي ذَرٍّ: " أَيْ عُرَى الْإِيمَانِ أَظْنَتُهُ قَالَ: أَوْثَقْتُ؟ " قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «الْمُؤَالَاةُ فِي اللَّهِ وَالْمُعَادَاةُ فِي اللَّهِ وَالْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ».^(۳) ترجمه: پیامبر ﷺ به ابوذر فرمود: «کدام یک از ریسانهای ایمان - گمان می‌کنم فرمود: محکم‌ترین آن‌ها - است؟» ابوذر گفت: خدا و پیامبرش داناترند. پیامبر ﷺ فرمود: «دوستی بخاطر خدا، دشمنی بخاطر خدا، محبت بخاطر خدا و نفرت بخاطر خدا».

از مجموع مطالب فوق چنین برمی‌آید که «موالات» در غالب موارد بر معانی محبت، دوستی و یاری‌رسانی دلالت دارد؛ از این رو، مقصود از موالات با کفار، برقرار داشتن محبت قلبی و دوستی با آنان است.

۴-۱- تعریف مؤاسات:

ریشه «المؤاساة» از ماده «آسا» است و مفاهیم آن شامل تسلیت و همدردی، شریک ساختن دیگران در مال و حال، اصلاح و درمان، و نیز اقتداء و قدوه بودن می‌باشد. بدین معنی که مؤاسات، رفتار با دیگران به گونه‌ای است که گویی او همچون خود انسان است؛ با او همدردی می‌شود و در خوشی و ناخوشی شریک او می‌گردد.^(۴)

۱- حصکفی، «الدر المختار شرح تنویر الأبصار وجامع البحار»، ص ۵۹۸.

۲- الموسوعة الفقهية الكويتية، ج ۳۹، ص ۲۳۷، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية - الكويت، الطبعة: من ۱۶۰۴ - ۱۶۲۷ هـ.

۳- طبرانی، سلیمان بن أحمد بن یوب بن مطیر اللخمي الشامي، أبو القاسم الطبراني، «المعجم الكبير»، ج ۱۱ ص ۲۱۵، رقم الحديث: ۱۱۵۳۷ المحقق: حمدي بن عبدالمجيد، قاهره: مكتبة ابن تيمية.

۴- جوهری، أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (متوفى ۳۹۳هـ)، «الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية»، ج ۶، ص ۲۲۶۹، تحقيق أحمد عبد الغفور عطار، الناشر: دار العلم للملايين، بيروت، الطبعة الرابعة، ۱۴۰۷ هـ، ۱۹۸۷ م.

مواسات را جرجانی رحمه الله چنین تعریف نموده است: «مواسات، آنکه شخص دیگری را در بهره‌مند شدن از سود و دفع ضرر، همانند خود قرار دهد و او را مانند خود حمایت کند و از ضرر و زیانش بکاهد».^(۱)

۵-۱- تعریف مدارات:

ریشه «مدارات» از «درأ» است که به معنای دفع و پیشگیری از ضرر و شرّ می‌باشد. «مدارات» به رفتار نرم و ملایم گفته می‌شود که با تدبیر و مراعات دیگران، از ایجاد کدورت، اختلاف یا آسیب جلوگیری کند.^(۲)

علامه طحطاوی رحمه الله، مدارات را چنین تعریف نموده است: مدارات عبارت است از بخشیدن و گذشت در امور دنیوی که شامل حسن معاشرت، نرمی مدارا به منظور اصلاح دین یا دنیا، یا هر دو می‌شود. این عمل جایز است و گاهی نیز مستحبّ شمرده شده است.^(۳)

قاضی عیاض رحمه الله، مدارات را چنین تعریف می‌نماید: "مدارات، یعنی بخشیدن و گذشت در امور دنیوی برای اصلاح دین و دنیا، این عمل جایز است و در برخی موارد مستحبّ شمرده می‌شود."^(۴)

لذا مدارات عبارت است از نرم‌خویی با مردم و معاشرت نیکو با آنان، بدون آن‌که از هیچ جهت خدشه‌ای به دین وارد شود، و نیز چشم‌پوشی و گذشت از برخی مخالفت‌های آنان در بعضی از اوقات.^(۵)

۱- جرجانی، «التعريفات»، ص ۲۳۶.

۲- ابن منظور، «لسان العرب»، ج ۱، ص ۷۴.

۳- طحطاوی، أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوي الحنفي، «حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح»، ص ۸۴، بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى ۱۴۱۸ هـ - ۱۹۹۷ م.

۴- قاضی عیاض، عیاض بن موسی بن عیاض بن عمرو بن یحصبی السبئی، أبو الفضل، «اکمال المعلم بقوائد مسلم»، ج ۸، ص ۶۲، المحقق: یحییٰ إسماعیل، مصر: دار الوفاء، الطبعة: الأولى، ۱۴۱۹ هـ - ۱۹۹۸ م.

۵- «الموسوعة الفقهية الكويتية»، ج ۱۳، ص ۱۸۵.

۲- تعامل با كفار (موالات، مواسات و مدارات) و احكام آنها:

يكي از مباحث مهم در روابط اجتماعي از ديدگاه شريعت اسلامي، تعيين حدود ارتباط مسلمانان با پيروان ديگر اديان است. اسلام در کنار تأكيد بر نيكي، عدالت، احسان و همزيستي مسالمت‌آمیز با غيرمسلمانان، براي حفظ هويت و سلامت اعتقادي مسلمانان، مراتب تعلق و دوستي را به صورت دقيق تنظيم کرده است. بر همين اساس، علمای امت با استناد از قرآن و سنت، بين انواع روابط، تفاوت قائل شده اند: برخی مراتب به‌ويژه محبت و موالات قلبي براي مسلمان در برابر غيرمسلمان جايز نيست؛ اما مراتب ديگري چون مؤاسات، احسان و مدارا، در چارچوب شرايط شرعي مشروع و بلکه مورد توصيه قرار گرفته است. از اين رو، فهم صحيح مفاهيم موالات، مؤاسات و مدارات و تشخيص حدود هر يك از آنها، براي شناخت احكام تعامل با غيرمسلمانان ضروري مي‌باشد؛ زيرا تنها با اين تميز مي‌توان مرز بين روابط ممنوع و روابط مشروع را به درستي دريافت و تفصيل اين موضوع قرار شرح ذيل است:

امام رازي رحمه‌الله، در تفسير اين آيه: ﴿لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ﴾^(۱) مراتب موالات با كفار را چنين توضيح مي‌دهد: موالات مؤمن با كفار، سه گونه احتمال دارد:

اول: آن‌که از كفر او خشنود باشد و به خاطر همان كفر، او را به دوستي گيرد؛ و اين به‌طور قطعي ممنوع است؛ زيرا هر كس چنين كند، در حقيقت او را در دين باطلش تصديق کرده است، و تصديق كفر، خود كفر است و خشنودي به كفر نيز كفر شمرده مي‌شود؛ پس محال است كه شخص در چنين حالي مؤمن باقي بماند.

دوم: معاشرت نيك و خوش رفتاري در امور دنيوي در ظاهر است، و اين نوع رفتار ممنوع نيست. سوم: حالي بين دو قسم پيشين، آن است كه موالات با كفاران به معنای تكيه كردن بر آنان، ياري رساندن، كمك و پشتيباني نمودن آنان باشد؛ چه به سبب خویشاوندی و چه به سبب محبتی كه در دل دارد، در حالي كه عقیده اش اين است كه دين آنان باطل است. اين نوع موالات موجب كفر نمی‌شود، اما از آن نهی شده است؛ زيرا چنين وابستگي و پشتيباني ممكن است او را به

۱- السورة: آل عمران، الآية: ۲۸.

استحسان راه و رسم آنان و خشنودی از دین ایشان بکشاند، و این امر او را از اسلام خارج می‌سازد. از همین رو، خداوند در این باره تهدید کرده است.^(۱)

مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله در ضمن آیت (۲۸) سوره آل عمران، درجات ارتباط با کفار را چنین بیان می‌دارد: تعامل با کفار بر سه نوع است:

- موالات: یعنی دوستی و ولایت

- مدارات: یعنی خوش‌خُلُقی ظاهری و نرمی در رفتار.

- مواسات: یعنی احسان و نفع‌رسانی.

تفصیل این معاملات چنین است: موالات در هیچ حالتی جایز نیست، و مقصود از آیه: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصْرَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ﴾^(۲) و نیز آیه: ﴿لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ﴾^(۳) همین معنا می‌باشد.

مدارات تنها در سه حالت صحیح و جایز است: نخست، برای دفعِ ضرر؛ دوم، به‌خاطر مصلحت دینی شخص مقابل، یعنی به امید هدایت یافتن او؛ سوم، به منظور اکرامِ مهان. اما مدارات برای مصلحت و منفعت شخصی، چه در مال باشد و چه در جان، جایز و درست نیست و به‌ویژه هنگامی که بیمِ ضرر دینی وجود داشته باشد، به طریق اولی حرام خواهد بود، یا دست‌کم اختلاط (نامشروع) به شمار می‌آید. در آیه مورد بحث این مقام، تنها حالتِ دفعِ ضرر استثنا شده است، و مقصود از آن همان مدارات است؛ که آن را به‌صورتِ صوری در حکمِ موالات داخل کرده و سپس از موالات استثنا نموده است. اما در آیه نخست، چون موالاتِ حقیقی مراد است، استثنایی در آن ذکر نشده است. مدارات به‌منظور امید هدایت، در آیه ششم سوره عبس آمده است: ﴿فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّقَى﴾^(۴) و مدارا به دلیل مهان بودن در این حدیث آمده است که پیامبر ﷺ بنی ثقیف را در

۱- رازی، أبو عبدالله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (١٤٢٠هـ)، «مفاتيح الغيب»، ج ٨، ص ١٩٢، «التفسير الكبير»، بيروت: دار إحياء التراث العربي.

۲- السورة: المائدة، الآية: ٥١.

۳- السورة: الممتحنة، الآية: ١.

۴- السورة: عبس، الآية: ٦.

مسجد اقامت دادند، و نیز سبب شکایت، تقدیم کافر بر مومن بوده. منع مدارات به خاطر منفعت های مالی یا جاه و مقام، در آیه ﴿أَيَّبَتُّعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ﴾^(۱) ذکر شده است. و حکم مواسات چنین است که با اهل حرب جایز نیست، و با غیر اهل حرب جایز است؛ و تصریح آن در آیه هشتم سوره ممتحنه آمده است: ﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ... فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾^(۲) و در این آیه، همین مواسات به صورت مجازی با تعبیر «تولی» بیان شده است. همین حکم درباره فاسقان و اهل بدعت نیز جاری است، چنان که از روایات آشکار می گردد.^(۳)

مفتی محمد شفیع عثمانی رحمه الله، در تفسیر آیه (۲۸) سوره آل عمران، حکم موالات، مواسات، مدارات و معاملات با کفار را چنین بیان میدارد: اصل این است که تعلق و رابطه بین دو شخص یا دو گروه دارای درجات متفاوتی است.

درجه اول: تعلق موالات قلبی یا محبت و مودت قلبی است که فقط مختص مؤمنان است و این تعلق مؤمن با غیر مؤمن در هیچ صورتی جایز نیست.

درجه دوم: رابطه با غیر مسلمانان مواسات است که معنی آن همدردی خیر خواهی و نفع رسانی است که به غیر از کفار حربی که با مسلمانان بر سر پیکارند با سایر کفار جایز است. در آیه هشتم سوره ممتحنه تفصیل آن چنین بیان شده است: ﴿لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾^(۴)

ترجمه: منع نمی کند شما را الله از آنانی که جنگ نکرده اند با شما در امر دین و نکشیده اند شما را از خانه های تان از آنکه نیکویی کنید با ایشان و انصاف کنید در حق ایشان بیشک الله دوست می دارد انصاف کنندگان را.^(۵)

۱- السورة: النساء، الآية: ۱۳۹.

۲- السورة: الممتحنة، الآية: ۸.

۳- تهانوی، مولانا اشرف علی تهانوی، «تفسیر بیان القرآن»، ج ۱، ص ۲۲۷، لاهور: مکتبه رحمانیه.

۴- السورة: الممتحنة، الآية: ۸.

۵- تفسیر کابلی، ج ۶، ص ۳۲۸.

درجه سوم: مدارات است که معنی آن خوش خلقی ظاهری و برخورد دوستانه است که با تمام غیر مسلمانان جایز است وقتی که مقصد از آن فایده رساندن دینی باشد یا آنان مهان باشند یا هدف حفظ خود شخص از ضرر و شر آنها باشد. از آیه مذکور سوره آل عمران ﴿إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً﴾^(۱) مراد همین درجه مدارات است. یعنی با کفار موالات جایز نیست مگر در حالی که بخواهید خود را از آنان حفظ کنید و چون در مدارا صورت موالات مییابد بنابر این از موالات مستثنی شده است.

درجه چهارم: معاملات است که با آنان تجارت یا اجاره یا کارگری و معاملات صنعت و حرفه انجام شود این نیز با غیر مسلمانان جایز است بجز موقعی که از آن معامله ضرری به عموم مسلمانان برسد. عمل رسول خدا صلی الله علیه وسلم، خلفای راشدین و دیگر اصحاب رضی الله عنهم گواه بر این است. فقها بر همین اساس فروش اسلحه به کفار حربی را ممنوع کرده اند و باقی معاملات را اجازه داده اند یعنی به کار گرفتن آنان و یا خود برای شان کار کردن هر دو جایز است. از این تفصیل دریافتیم که دوستی و محبت قلبی با هیچ کافری در هیچ حالی جایز نیست و احسان و همدردی و منفعت رساندن به غیر از کفار حربی با سایرین جایز است همچنین خوش خلقی ظاهری و برخورد دوستانه با همه جایز است؛ وقتی که مقصود از آن پذیرایی شان و یا تبلیغ مسایل اسلامی برای آنان و نفع دینی برای غیر مسلمانان باشد یا حفظ خود شخص از ضرر و نقصان آنها باشد. رسول خدا که رحمة للعالمین است آن چنان احسان و همدردی و خوش رفتاری با غیر مسلمانان مینمود که نظیرش در جهان یافت نمیشود. سالی که مکه مکرمه دچار خشک سالی شد. پس پیامبر به دشمنانی که آن حضرت را از وطن بیرون کرده بودند کمک کرد و هنگامی که مکه مکرمه به دست پیامبر فتح شد و همه دشمنان مغلوب لشکریان اسلام شدند همه را آزاد کرد. ﴿لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾^(۲) یعنی شما امروز تنها بخشیده نمیشوید بلکه بر مظالم و تکالیف گذشته خود نیز سرزنش نخواهید شد و وقتی که در جنگ با دشمنان کسی را به اسارت می گرفتند آن چنان با وی رفتار میکردند که کسی با اولاد خویش

۱- السورة: آل عمران، الآية: ۲۸.

۲- السورة: يوسف، الآية: ۹۲.

چنان رفتار نمی کند. کفار و مشرکین انواع آزار و شکنجه را به آن حضرت روا داشتند اما هیچ گاه به فکر انتقام نیفتاد و هیچ وقت در حق آنان نفرین نکرد.^(۱)

قسمیکه این نوع واقعات در کتب احادیث و سیرت به کثرت نقل شده است، از آنجمله این حدیث نیز می باشد که همین حقیقت را واضح می سازد: عَنْ أَبِي عَزِيزِ بْنِ عُمَيْرٍ، أَخِي مُصْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ: كُنْتُ فِي الْأَسَارَى يَوْمَ بَدْرٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "اسْتَوْصُوا بِالْأَسَارَى خَيْرًا" وَكُنْتُ فِي نَفَرٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَكَانُوا إِذَا قَدَّمُوا عَدَاءَهُمْ وَعَشَاءَهُمْ أَكَلُوا التَّمْرَ وَأَطْعَمُونِي الْخُبْزَ بِوَصِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاهُمْ.^(۲)

ترجمه: از ابو عزیز بن عمیر، برادر مصعب بن عمیر، روایت است که گفت: من در روز بدر در جمع اسیران بودم رسول الله ﷺ فرمودند: «با اسیران به نیکی رفتار کنید». من در میان گروهی از انصار بودم؛ آنان هرگاه غذای روزانه، صبحانه یا شام خود را می آوردند، خود خرما می خوردند و به سفارش رسول الله ﷺ، نان را برای من می گذاشتند و به من می خوراندند.

مفتی کفایت الله دهلوی رحمه الله در جواب سوالی که درباره تعامل با کفار از ایشان پرسیده شده، چنین میفرماید: «اگر با کفار، به سبب ترس از جان یا مال، یا برای جلوگیری از ضرر و اذیت آنان، نرمی در گفتار و رفتار و اظهار محبت ظاهری صورت گیرد، این کار حرام نیست و در حقیقت مدارات به شمار می آید؛ اما اگر این رفتار از روی محبت قلبی، دوستی واقعی، یا به منظور جلب منفعت دنیوی و جاه و مقام باشد، حرام است». همچنین روشن شد که به سبب همین تفصیل، در بعضی آیات، موالات به طور مطلق نهی شده و در بعضی دیگر، در حالت اضطرار و

۱- عثمانی، محمد شفیع، (۱۳۸۵)، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۳، ص ۵۱، مترجم: محمد یوسف حسین پور، ط: انتشارات شیخ الاسلام احمد جام، چاپ سوم.

۲- طبرانی، سلیمان بن أحمد بن ایوب بن مطیر اللخمی الشامی، أبو القاسم الطبرانی، «المعجم الكبير»، رقم الحدیث: ۹۷۷ ج ۲۲، ص ۳۹۳، قاهره، مکتبه ابن تیمیة. قال الهیثمی رحمه الله تعالی: رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ وَإِسْنَادُهُ حَسَنٌ هَيْثُمِي أَبُو الْحَسَنِ نُوْرُ الدِّينِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي بَكْرٍ بَنِ سَلِيْمَانَ الْهَيْثَمِي، «مجمع الزوائد ومنبع الفوائد»، ج ۶ ص ۸۶، قاهره، مکتبه القدسی، ۱۴۱۴هـ، ۱۹۹۴ م.

دفع ضرر، استثنا گردیده است. پس مسلمانان باید در این باب نهایت دقت را به کار گیرند و میان موالات و مدارات فرق بگذارند، تا نه گرفتار دوستی حرام با کفار شوند و نه به سبب سوءفهم، از رفتاری که شرعاً جایز یا گاه مستحب است، خودداری کنند»^(۱).

لذا بر اساس نصوصی که قبلاً تذکر یافت، چنین بر می آید: مسلمانان در تعامل با غیرمسلمانان مراتب و حدود مشخصی دارند.

موالات (دوستی و محبت قلبی) با هیچ کافری جایز نیست.

مواسات (احسان و نفع‌رسانی) با غیرکفار حربی جایز است.

مدارات (رفتار دوستانه و خوش‌خلقی ظاهری) در چارچوب دفع ضرر، حفظ مصالح دینی یا مهان‌نوازی مشروع است. فرق گذاشتن بین این مراتب لازمی و ضروری است تا روابط مشروع و غیرمشروع از یکدیگر تفکیک گردد و مسلمانان ضمن رعایت حدود شرعی، عدالت و احسان را در برخورد با غیرمسلمانان حفظ کنند.

۳- اصول و آداب تجارت در اسلام:

هر کار و فعالیت روزمره که انسان‌ها برای رسیدن به اهداف خود انجام می‌دهند، دارای اصول و آداب مختص به خود است، بنائاً تجارت و معاملات نیز یک سلسله اصول و مقررات خاص خود را دارند که ذیلاً بیان می‌گردد:

۳-۱- خالی بودن معامله از ممنوعات شرعی:

مراد از «ممنوعات» کلیه اموری است که در باب معاملات و تجارت، از سوی شریعت اسلام منع شده است. این منع، هر آنچه را که در زمره حرام، یا در شمار مکروه تحریمی و مکروه تنزیهی قرار می‌گیرد، دربر می‌گیرد و همچنین هر چیزی که موجب بطلان یا فساد عقد شود، می‌باشد. مانند: خالی بودن از ربا، تطفیف، نجش، فریب دادن، دروغ‌گویی، یاد نمودن سوگند دروغ و غیره، قسمیکه پیامبر ﷺ در حدیث مبارک به آن اشاره میکند: « يَا مَعْشَرَ التَّجَّارِ! فَاسْتَجَابُوا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَرَفَعُوا أَعْنَاقَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ إِلَيْهِ فَقَالَ: إِنَّ التَّجَّارَ يُبْعَثُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فُجَّارًا إِلَّا مَنْ

۱- دهلوی، مفتی کفایت الله، «کفایت المفتی»، ج ۹، ص ۳۱۷، کراچی: دارالاشاعت، ۲۰۰۱م.

اتَّقَى اللَّهَ وَبَرَّ وَصَدَقَ»^(۱). ترجمه: «پیامبر ﷺ فرمودند ای جماعت تجارا! همه ای شان به سخن شان لبیک گفته، گردن و چشم های شان را بسوی شان بلند نمودند، پس پیامبر ﷺ فرمودند: بیشک تجار در روز قیامت گنهکار برانگیخته می شود مگر کسیکه از الله متعال بترسد، نیکی بکند و راست بگوید».

لذا صداقت و راستگویی از جمله آداب و شرایط تجارت شمرده می شود.

۲-۳- خالی بودن معامله از تلقی جلب:

تلقی جلب عبارت از آنست که یکی از اهالی شهر از آمدن کاروانی با مسیری طولانی خبر دهد؛ آنگاه او بیرون رفته با آنان دیدار کند، کالای مورد معامله را از آنها خریداری نماید و به شهر بازگردد و آن را به هر قیمتی که بخواهد بفروشد، و این امر زمانی است که به مردم شهر زیان برساند؛ اما اگر ضرری نرساند، مشکلی ندارد، مگر آنکه قیمت بر واردکنندگان پوشیده باشد، که در این صورت مکروه است؛ زیرا در آن غرر و ضرر نهفته است.^(۲)

۳-۳- نبودن احتکار:

احتکار به معنای نگاه داشتن چیزی تا زمان گرانی آن است و واژه «حُكْرَه» نیز با ضم و سکون همین مفهوم را افاده می کند. اما در شرع، احتکار به خریدن خوراک و امثال آن و نگاه داشتن آن با هدف افزایش قیمت گفته می شود، به گونه ای که موجب زیان ساکنان شهر گردد. در غیر این صورت، این عمل احتکار محسوب نمی شود.^(۳)

خود داری از احتکار از جمله آداب تجارت بشمار میرود. تجار نباید به نیت گران فروشی، اموال مورد نیاز مردم را در وقت نیازشان ذخیره نموده بعداً در هنگام بالا رفتن قیمت، آنرا فروخته و

۱- ترمذی، محمد بن عیسی بن سوره بن موسی بن الضحاک، الترمذی، أبو عیسی (ت ۲۷۹هـ)، «سنن الترمذی»، ج ۳ ص ۵۰۷، رقم الحدیث: ۱۲۱۰ط: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي مصر، الطبعة: الثانية، ۱۳۹۵ هـ - ۱۹۷۵ م.

۲- العینی، بدر الدین محمود بن أحمد بن موسی بن أحمد بن الحسین (۲۰۰)، «البنایة شرح الهدایة»، ج ۸، ص ۲۱۲، تحقیق: ایمن صالح شعبان، الطبعة الأولى، بیروت: دار الکتب العلمیة.

۳- ابن عابدین، محمد أمین، الشهیر باین عابدین، «ردالمحتار علی الدرالمختار»، ج ۶، ص ۳۹۸، مصر: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، الطبعة: الثانية ۱۳۸۶ هـ ۱۹۶۶ م.

فایده بیشتری را کسب نماید؛^(۱) زیرا در حدیث شریف، در باره محتکر چنین بیان شده است: «لَا يَحْتَكِرُ إِلَّا خَاطِيٌّ».^(۲) ترجمه: جز انسان خطاکار، احتکار نمی کند.

۴-۳- قیمت نکردن متاعی که دیگری بر آن قیمت کرده است:

یکی از آداب و مواصفات تجارت همین است که: دو نفر بر سر کالایی چانه زده و با یکدیگر معامله کنند و فروشنده و خریدار از آن راضی باشند، اما هنوز عقد خرید و فروش رسمی صورت نگرفته باشد و شخص دیگری بعداً بر سر همان قیمت با فروشنده چانه زده و آن را بخرد. در حکم شرعی، این معامله جایز است، اما مکروه است اگر دل فروشنده از ابتدا به فروش با آن قیمت گراییده باشد. اما اگر دلش گرایشی نداشت و راضی به آن قیمت نبود، خرید آن برای شخص دوم مشکلی ندارد؛ زیرا این فروش، نوعی فروش اضافه محسوب می شود.^(۳)

۴-۴- حکم معاملات تجارتنی با کفار:

پیش از بیان احکام مربوط به معاملات و تجارت با کفار، لازم است انواع کفار تشریح گردد تا حکم معاملات با ایشان به درستی فهمیده شود. فقهای کرام در کتاب‌های فقهی، غیرمسلمانان را از نگاه احکام شرعی به چهار دسته تقسیم کرده‌اند:

الف- اهل ذمه: منظور از «اهل ذمه» آن دسته از غیرمسلمانانند که با پذیرش قوانین یک کشور اسلامی و بستن پیمان التزام به آن، در سرزمین اسلامی اقامت اختیار می کنند. این افراد در فقه اسلامی «ذمی» نامیده می شوند.

۱- جصاص، أبو بکر الرازی الجصاص (۳۰۵ - ۳۷۰ هـ)، «شرح مختصر الطحاوی»، ج ۸، ص ۵۴۶، تحقیق: رسائل دکتورا، فی الفقه، کلیة الشریعة، جامعة أم القرى مكة المكرمة، ط: دار البشائر الإسلامية ودار السراج، الطبعة: الأولى، ۱۴۳۱ هـ - ۲۰۱۰ م.

۲- قشیری، أبو الحسین مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری (۲۰۶ - ۲۶۱ هـ)، «صحیح مسلم»، ج ۳ ص ۱۲۲۸، رقم الحدیث: ۱۶۰۵، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، ط: مطبعة عیسی البابی الحلبي وشركاه، القاهرة، ۱۳۷۴ هـ - ۱۹۵۵ م.

۳- العینی، بدر الدین محمود بن أحمد بن موسی بن أحمد بن الحسین، (۲۰۰۰) «البنایة شرح الهدایة»، ج ۸، ص ۲۱۱، تحقیق: آیمن صالح شعبان، الطبعة الأولى بیروت: دار الکتب العلمیة.

ب- مستأمن: به غیرمسلمانی گفته می‌شود که به منظور تجارت یا هدفی دیگر، به صورت موقت و با اجازه (امان یا ویزا) وارد یک کشور اسلامی می‌گردد.

ج- معاهد: به غیرمسلمانی اطلاق می‌شود که در سرزمین خود زندگی می‌کند، اما با مسلمانان بر اساس شرایط معین، پیمان ترک جنگ منعقد کرده است. همچنین، غیرمسلمانانی که بر پایه‌ی قرارداد یا شرطی خاص، به گونه‌ی موقت در سرزمین مسلمانان اقامت می‌گزینند نیز در شمار معاهدان به‌شمار می‌آیند. افزون بر این، پیمان عدم جنگ میان دو دولت نیز داخل در همین مفهوم است.

د- حربی: به آن کافری گفته می‌شود که هیچ گونه پیمان، عهد یا قرارداد صلحی با مسلمانان ندارد.^(۱)

پس از تبیین اقسام کافران از دیدگاه فقه اسلامی، حکم تعاملات و معاملات تجارتي با آنان چنین بیان می‌شود:

اصل در دادوستد با کافران غیر حربی، جواز و اباحه است؛ زیرا شریعت اسلامی، معاملات مالی را بر اساس عدالت، مصلحت و رفع حرج بنا نهاده و تا زمانی که ضرری متوجه دین و جامعه اسلامی نگردد، مانعی شرعی بر آن مرتب نمی‌سازد. از همین رو، فقهای احناف معامله با اهل ذمه و سایر کافران غیر حربی را جایز دانسته‌اند. اما در مورد کافران حربی، حکم تفاوت دارد؛ بدین معنا که فروش هر چیزی که موجب تقویت آنان علیه مسلمانان گردد مانند اسلحه، تجهیزات جنگی، ابزار نظامی، اسب و هر آنچه در جنگ مورد استفاده قرار می‌گیرد شرعاً جایز نیست؛ زیرا این عمل در حقیقت نوعی اعانت، همکاری و دشمنی با مسلمانان به شمار می‌رود که با مقاصد شریعت و اصل حفظ جان و کیان امت اسلامی در تعارض است.

امام بخاری رحمه‌الله در کتاب صحیح البخاری، باب مستقل با عنوان «باب الشراء والبيع مع المشركين وأهل الحرب» تذکر داده است که خود دلالت روشنی بر جواز اصل خرید و فروش با مشرکان و حتی اهل حرب دارد. ایشان در این باب، با استناد به حدیث صحیح، به اثبات مشروعیت معامله با کفار پرداخته و از جمله از حدیث پیامبر اکرم ﷺ استدلال می‌نماید که آن

۱- عثمانی، مفتی محمد شفیع عثمانی، «جواهراللقه»، ج ۲، صص ۲۹۱-۲۹۴، مکتبه دارالعلوم کراچی ۱۳۴۱ هـ.ق.

حضرت از مشرکان خرید نموده و با آنان دادوستد داشته‌اند. عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: «كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ مُشْرِكٌ مُشْعَانٌ طَوِيلٌ، بَعْنِمِ يَسُوفُهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: بَيْعًا أَمْ عَطِيَّةً؟ أَوْ قَالَ: أَمْ هِبَةً؟ قَالَ: لَا، بَلْ بَيْعٌ، فَاشْتَرَى مِنْهُ شَاةً».^(۱) ترجمه: از عبدالرحمن بن ابی بکر رضی الله عنهما روایت است که گفت: ما همراه پیامبر ﷺ بودیم مردی مشرک، ژولیده موی و بلند قامت که گوسفندان را می راند، آمد، پیامبر ﷺ به او گفت: «قصده فروختن آنها را داری یا به کسی می دهی؟ یا چنین فرمود یا به کسی می بخشی؟» وی گفت: نه چنین نیست، بلکه برای فروش است و آن حضرت از وی گوسفندی خرید.^(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله در ضمن این حدیث چنین نوشته می کند: معامله با کفار جایز است، مگر فروش آنچه که به اهل جنگ در مقابل مسلمانان کمک می کند.^(۳)

ابن بطال رحمه الله در شرح حدیث بالا چنین میفرماید: خرید و فروش با همه کفار جایز است؛ مگر این که با کفارِ حربی باشد، در این صورت فروش و سالی که به وسیله آن بر نابودی مسلمانان یاری می گیرند، مانند تجهیزات و سلاح، جایز نیست؛ و نیز فروختن چیزهایی که موجب تقویت آنان بر ضد مسلمانان گردد، روا نمی باشد.^(۴)

و همچنان پیامبر اکرم ﷺ زره مبارک خود را در برابر سی صاع جو، نزد یک یهودی رهن گذاشتند و در حالی وفات یافتند که آن رهن هنوز نزد وی بود؛ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ:

۱- البخاری، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة الجعفي البخاری «صحيح البخاری»، ج ۳، ص ۸۰، رقم الحديث: ۲۲۱۶، تحقيق: جماعة من العلماء، الطبعة السلطانية، بالمطبعة الكبرى الأميرية، بأمر السلطان عبد الحميد الثاني، بولاق - مصر، ۱۳۱۱ هـ.

۲- البخاری، محمد بن اسماعيل بخاری، «صحيح البخاری»، ج ۲، ص ۵۳، مترجم: عبدالعلی نور احراری، ط: انتشارات احمد جام، ایران، ۱۳۹۰ هـ. ش.

۳- ابن حجر، أحمد بن علی بن حجر العسقلانی، «فتح الباری بشرح البخاری»، ج ۴، ص ۴۱۰، مصر، الطبعة: الأولى، ۱۳۸۰ - ۱۳۹۰ هـ.

۴- ابن بطال، أبو الحسن علی بن خلف بن عبد الملك، «شرح صحيح البخاری لابن بطال»، ج ۶، ص ۳۳۸، تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، رياض: مكتبة الرشد، الطبعة: الثانية، ۱۴۲۳ هـ - ابن بطال ۲۰۰۳ م.

«تُوْفِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ عِنْدَ يَهُودِيٍّ بِثَلَاثِينَ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ»^(۱) ترجمه: از عایشه رضی الله عنها روایت است ایشان فرمودند: رسول الله ﷺ وفات کرد و زره وی به مقدار سی صاع جو نزد یهودی به گرو بود.^(۲) این حدیث نشان‌دهنده مشروعیت معاملات مالی با غیرمسلمانان است.

ملا علی قاری رحمه الله در شرح این حدیث: «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اشْتَرَى طَعَامًا مِنْ يَهُودِيٍّ إِلَى أَجَلٍ، وَرَهْنَهُ دِرْعًا مِنْ حَدِيدٍ»^(۳) می فرماید: این (حدیث) دلیلی است بر جواز معامله با اهل ذمه، هرچند اموال آنان غالباً خالی از ربا و بهای شراب نباشد، و مسلمانان به‌طور اجماعی بر جواز معامله با اهل ذمه و دیگر کفار اتفاق دارند، هرگاه حرمت آنچه نزد آنان است به‌طور قطعی ثابت نشده باشد؛ لیکن برای مسلمان جایز نیست فروش سلاح و چیزهایی که کفار با آن در برپایی دین خود یاری می‌گیرند.^(۴)

فقهای کرام نیز در کتب فقه، جواز تجارت با کفار را بیان نموده اند، علامه سرخسی رحمه الله درباره تعامل مالی با کفار می‌فرماید: بر جواز این نوع تعامل استدلال می‌شود به آنچه در آثار نقل شده است رسول اکرم ﷺ، در زمانی که ابوسفیان در مکه و در حکم حربی قرار داشت، خرمای عَجْوَه برای وی ارسال نمود و از او درخواست «آدم» (پوست دباغی‌شده) کرد؛ و نیز آن حضرت ﷺ در هنگام قحطی اهل مکه، مبلغ پنجمصد دینار به سوی آنان فرستاد تا در میان نیازمندان شان توزیع گردد. علاوه بر این، بخشی از داروها و دیگر نیازمندی‌های مسلمانان از دارالحرب تأمین می‌شود؛ پس اگر بازرگانان مسلمان از حمل اجناس به سوی آنان جز سلاح منع

۱- البخاری، «صحیح البخاری»، ج ۴، ص ۴۱، رقم الحدیث: ۲۹۱۶.

۲- همان مأخذ، ج ۳، ص ۴۰۳، مترجم: عبدالعلی نور احراری.

۳- همان مأخذ، ص ۵۶، رقم الحدیث: ۲۰۶۸.

۴- الهروی، علی بن محمد، أبو الحسن نور الدین الملا الهروی الفاری، «مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح»، ج ۵ ص ۱۹۴۷، بیروت: دار الفکر، بیروت، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۲هـ - ۲۰۰۲م.

گردند، آنان نیز به مقابله برخاسته و از رساندن این اقلام به مسلمانان خودداری خواهند کرد، و این امر مشتمل بر ضرری آشکار است که شریعت از آن نهی کرده است.^(۱)

در شرح سیر الکبیر همین مسئله را چنین توضیح می دهد که: «مسلمانان می توانند خوراک، نوشیدنی و لباس و امثال این اشیاء را به کافران بفروشند؛ اما فروش اسلحه، اسب و اسیر جایز نیست، چه آنان با گرفتن امان به سرزمین مسلمانان آمده باشند و چه بدون امان؛ زیرا فروش اسلحه و مانند آن باعث تقویت توان آنان بر ضد مسلمانان می گردد و برای مسلمانان جایز نیست که کافرانی را که با مسلمانان می جنگند، نیرومند سازند. چون در فروش خوراک و نوشیدنی معمولاً چنین تقویتی وجود ندارد، از این رو در حالت عادی جایز است. اما اگر مسلمانان قلعه ای از آنان را در محاصره داشته باشند، در این صورت فروش خوراک، نوشیدنی و دیگر اشیایی که سبب تقویت آنان می شود نیز جایز نیست؛ زیرا هدف از محاصره این است که خوراک و نوشیدنی آنان پایان یابد و ناچار به تسلیم شوند، در حالیکه فروش خوراک و نوشیدنی سبب تقویت و استحکام آنان می گردد بنابراین جایز نیست. کافران دیگر، چون در جای خود از راه های دیگری امرار معاش می کنند، خرید آنان از مسلمانان سبب اصلی گذران زندگی شان نیست؛ در حالی که ادامه زندگی در قلعه محاصره شده مشروط به اشیایی است که از مسلمانان خریداری می شود. از این رو برای هیچ مسلمانی جایز نیست که چیزی به آنان بفروشد و هر مسلمانی که مرتکب این کار شود، حاکم وقت او را به سبب این گناه حتماً مجازات خواهد کرد».^(۲)

امام مرغینانی رحمه الله در توضیح تفاوت میان ممنوعیت فروش وسایل جنگی و جواز فروش مایحتاج روزمره، چنین بیان می دارد: شایسته نیست که سلاح به اهل جنگ فروخته شود و یا برای آنان ارسال گردد، زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از فروش سلاح به اهل جنگ و حمل آن به سوی ایشان نهی فرمود. همچنین، چون در این کار تقویت آنان بر جنگ با مسلمانان است، از آن جلوگیری می شود. همین حکم درباره اسب های جنگی (کُرَاع) نیز جاری

۱- سرخسی، محمد بن أحمد بن أبی سهل شمس الأئمة السرخسی، «المبسوط»، ج ۱۰، ص ۹۲، بیروت: دار المعرفة.

۲- سرخسی، محمد بن أحمد بن أبی سهل شمس الأئمة السرخسی، «شرح السیر الکبیر»، ص ۱۲۴۳، الشركة الشرقية للإعلانات، ۱۹۷۱ م.

است، و نیز درباره آهن، زیرا اصل سلاح است. همچنین پس از صلح (موادعه) نیز این حکم برقرار است، زیرا صلح در آستانه انقضاء یا پایان یافتن است و آنان همچنان در حکم دشمن ما هستند. این قیاس درباره غذا و لباس نیز جاری است. البته ما جواز آن را از نصّ شرعی گرفته ایم؛ مانند آنچه که پیامبر صلی الله علیه وسلم به ثمامه دستور داد تا میره (خوراک و پارچه) را به اهل مکه بدهد، در حالی که آنان در حال جنگ با ایشان بودند.^(۱)

حصکفی رحمه الله، همین مسئله را چنین توضیح می دهد: حرام است آنچه که به کفار باعث تقویت آنان در جنگ می شود، فروخته شود؛ مانند آهن، بردگان و اسبها (و حتی بعد از صلح نیز حمل آن به سوی آنان جایز نیست)؛ زیرا پیامبر صلی الله علیه وسلم از این کار نهی کرده و به جای آن، دستور داده که به مردم «میره» داده شود، یعنی خوراک و پارچه، که این کار به استحسان جایز شمرده شده است.^(۲)

در فتاوی هندیه چنین آمده است: «هیچ حرجی نیست بر اینکه میان مسلمان و ذمی معامله ای انجام شود، اگر این معامله امری ضروری باشد.»^(۳)

در فتاوی محمودیه حکم تجارت با کفار چنین بیان شده است: «دوستی و محبت قلبی با کفار حرام است؛ با این حال، در امور دنیوی، مانند معاملات و خرید و فروش در صورت ضرورت جایز و صحیح می باشد.»^(۴)

۱- المرغینانی، برهان الدین أبو الحسن علی بن ابی بکر بن عبد الجلیل الرشدانی المرغینانی، «الهدایة فی شرح بدایة المتبتدی»، ج ۲، ص ۳۸۲، دار احیاء التراث العربی، بیروت، لبنان، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۵ هـ - ۲۰۰۴ م.

۲- حصکفی، محمد بن علی بن محمد بن علی بن عبد الرحمن الحنفی الحصکفی، «الدر المختار شرح تنویر الأبصار وجامع البحار»، ص ۳۳۱، بیروت: دار الکتب العلمیة، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۳ هـ - ۲۰۰۲ م.

۳- الفتاوی الهندیة، جماعة من العلماء، «الفتاوی العالمکیریة المعروفة بالفتاوی الهندیة»، ج ۵، ص ۳۴۸، المطبعة الکبری الأمیریة ببولاق، مصر، الطبعة: الثانية، ۱۳۱۰ هـ.

۴- گنگوی، مفتی محمود حسن گنگوی، «فتاوی محمودیه»، باب المولات مع الکفاروالفسقة، ج ۱۹، ص ۵۴۶، مکتبه فاروقیه، کراچی.

دارالافتاء دارالعلوم دیوبند، در جواب سوالی چنین نوشته می کند: اگر تمام امور با رعایت اصول و احکام شرکت و مضاربه انجام شود و هیچ خطر شرعی وجود نداشته باشد، این معامله حتی با کفار نیز جایز است»^(۱).

با تأمل در دلایل مذکور، آشکار می گردد که اصل خرید و فروش و انجام معاملات تجارتي با کفار به طور کلی مشروع و جایز است؛ زیرا اصل در امور مالی، اباحه و جواز است تا زمانی که مانع شرعی و ضرری متوجه مسلمانان نباشد. بر همین اساس، معامله با اهل ذمه و کفار غیر حربی جایز است. در مورد کفار حربی، فروش هر آنچه که موجب تقویت آنان علیه مسلمانان گردد از قبیل سلاح، تجهیزات جنگی و هر وسیله ای که توان غلبه بر مسلمانان یا ایجاد ضرر جانی و مالی برای آنان را فراهم سازد ممنوع و غیرجایز است.^(۲) این حکم بر اساس قاعده دفع ضرر از مسلمانان و منع اعانت بر عدوان استوار است.^(۳) و نشان می دهد که شریعت اسلامی ضمن تجویز معاملات مشروع، به طور جدی از مصالح عمومی امت و حدود شرعی پاسداری می نماید.

۵- شرایط معامله با کفار:

شرایطی که شریعت اسلامی و حکومت وضع نموده و مسلمانان را ملزم ساخته است تا در روند کسب فایده و بهره برداری اقتصادی آن ها را رعایت نماید، در تعاملات و معاملات با کفار نیز به همان اندازه لازم الاجرا است. این مجموعه از شرایط و ممنوعیت را می توان در سه بخش اصلی طبقه بندی و بررسی کرد:

۵-۱- ممنوعیت های شریعت اسلامی:

اسلام سلسله ای از ممنوعیت های دائمی و نافذ را بر فعالیت های اقتصادی وضع کرده است، که معیار و اساس آن ها وحی الهی است نه صرفاً عقل بشری؛ زیرا عقل ها در تشخیص خیر و شر متفاوت اند و ممکن است تحت تأثیر منافع شخصی، دچار خطا و برداشت های نادرست شوند.

۱- سایت دارالافتاء دارالعلوم دیوبند، شماره فتوی: ۱۴۹۵۷۲، تاریخ دسترسی: ۱۴۴۷/۷/۶. <https://darulifta-deoband.com>

۲- ابن بطال، «شرح صحیح البخاری لابن بطال»، ج ۶، ص ۳۳۸.

۳- ابویوسف، یعقوب بن ابراهیم، «کتاب الخراج لابی یوسف»، ص ۱۹۰، ط: دارالمعرفة بیروت، ۱۳۹۹.

این قیود الهی با هدف حفظ سلامت اقتصادی، عدالت اجتماعی و پیشگیری از فساد و هرج و مرج وضع گردیده و همواره لازم الاجرا هستند. در ادامه، به برخی از مهم‌ترین این ممنوعیت‌ها اشاره می‌شود:

۱-۱-۵- ربا و بهره‌جویی:

ربا و بهره‌جویی ناعادلانه از مال دیگران، که موجب ظلم و انحراف اقتصادی می‌شود، به صراحت در قرآن کریم حرام شده است: ﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾^(۱). ترجمه: و حلال کرده است خدا سوداگری را و حرام ساخته است سود را.^(۲)

همچنان از پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت است که فرمودند: «لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آكِلَ الرِّبَا وَمُؤَكِّلَهُ، وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدِيَهُ، وَقَالَ: هُمْ سَوَاءٌ».^(۳) ترجمه: رسول خدا ﷺ، رباخوار، ربا دهنده، نویسنده و دو شاهد آن را لعنت کرد و فرمود: همه در گناه برابر هستند.

۲-۱-۵- قمار و بازی‌های بخت‌آزمایی:

قمار و بازی‌های بخت‌آزمایی که زمینه نزاع، هدررفتن سرمایه و فساد اقتصادی را فراهم می‌آورند، حرام است: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْحُمُرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَأَجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾.^(۴) ترجمه: ای مؤمنان جز این نیست که خمر، قمار، نشانه‌های معبودان باطل و تیرهای فال، پلید است از کردار شیطان، پس احتراز کنید از وی تا رستگار شوید.^(۵)

۱- السورة: البقرة، الآية: ۲۷۵.

۲- تفسیر کابلی، ج ۱، ص ۲۵۹.

۳- قشیری، «صحیح مسلم»، ج ۵، ص ۵۰، رقم الحدیث: ۱۵۹۸.

۴- السورة: المائدة، الآية: ۹۰.

۵- تفسیر کابلی، ج ۱، ص ۷۱۲.

۱-۳-۵- فریب، غرر و معاملات مبهم:

فریب، غرر و معاملات مبهم، که موجب خدشه به اعتماد و شفافیت بازار می‌شوند نیز ممنوع است: در حدیث چنین آمده است: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الْحِصَاةِ»^(۱) وَعَنْ بَيْعِ الْغَرْرِ^(۲).^(۳) ترجمه: رسول خدا ﷺ از بیع الحصاه و بیع الغرر نهی فرمود.

۱-۴-۵- احتکار:

احتکار که تعریف آن قبلاً تذکر یافته، حرام است: «لَا يَحْتَكِرُ إِلَّا خَاطِئٌ»^(۴). ترجمه: جز انسان خطاکار، احتکار نمی‌کند.

۵-۱-۵- بیع آلات لهو و لعب:

نزد امام ابوحنیفه رحمه الله بیع این آلات منعقد می‌گردد، هرچند به کراهت تحریمی، اما نزد صاحبین بیع آنها منعقد نمی‌شود؛ زیرا این ابزارها برای لهو و فسق وضع شده‌اند از این رو مالیت شرعی ندارند و بیع آنها جایز نیست. در مقابل، امام ابوحنیفه رحمه الله بر این باور است که امکان بهره‌برداری مشروع از این ابزارها، مانند استفاده به صورت ظرف یا در منافع دیگر، وجود دارد و از همین جهت از دایره اموال خارج نمی‌شوند.^(۵)

۱- امام نووی رحمه الله در شرح مسلم، بیع الحصاه را سه گونه تفسیر کرده است: ۱- شخص بگوید: سنگی را می‌اندازم، به هر کدام از این لباس‌ها برخورد کرد، آن لباس را به تو فروختم، یا بگوید: این زمین را از این نقطه تا محل افتادن این سنگ به تو فروختم. ۲- شخص بگوید: این چیز را به تو فروختم به شرطی که تا وقتی که این سنگ را می‌اندازم اختیار (فسخ معامله) را داشته باشی. ۳- خود انداختن سنگ معامله را قرار دهد و بگوید: هر گاه با سنگی به این لباس زدم به فلان قیمت به تو فروخته شد. نووی، أبو زکریا محیی الدین یحیی بن شرف النووی، «المنهاج شرح صحیح مسلم بن الحجاج»، ج ۱۰، ص ۱۵۶، بیروت: دار إحياء التراث العربی، الطبعة: الثانية، ۱۳۹۲.

- مظهرالدین الزیدانی، «المفاتیح فی شرح مشکاة المصابیح»، ج ۳، ص ۴۳۵، ناشر: الكويت- دار النوادر، ۱۴۳۳ ق.
 ۲- بیع الغرر: معامله ای که دو طرف ندانند که کالا چگونه است یا اطمینانی بر تسلیم کالا نباشد، مانند: فروش ماهی در آب، یا پرند در هوا. سغناقی، «النهاية فی شرح الهدایة» (شرح بداية المبتدی)، ج ۱۳، ص ۱۹۷.
 ۳- قشیری، «صحیح مسلم»، ج ۲، ص ۷۴۴، مترجم: خالد ایوبی نیا.
 ۴- قشیری، «صحیح مسلم»، ج ۵، ص ۵۶، رقم الحدیث: ۱۶۰۵.
 ۵- الکاسانی، «بدایع الصنائع»، ج ۵، ص ۱۴۴، و عثانی، محمد تقی العثانی، «فقه البیوع علی المذاهب الأربعة»، ج ۱، ص ۳۱۷، ط: مکتبه معارف القرآن کراچی، ۱۴۳۶ هـ.

۶-۱-۵- خیانت و فریب در تجارت:

ظلم در تجارت، استثمار، فریب در وزن و معیار، اعمال زور و فشار برای کسب سود، حرام است. الله متعال می فرماید: ﴿وَيُلِّمُ لِلْمُطَفِّفِينَ﴾ ﴿الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ﴾ ﴿وَ إِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ﴾.^(۱)

ترجمه: وای بر کم کنندگان- آنانیکه چون می ستانند به پیمانه از مردم تمام می ستانند- و چون پیمانه بدهند بدیشان یا وزن کنند ایشان کم دهند.^(۲)

همچنان پیامبر ﷺ فرمود: «مَنْ عَشَّ فَلَيْسَ مِنَّا». ^(۳) ترجمه: هر کس فریب دهد، از ما نیست. شرایط و ممنوعیت‌های الهی، که از قرآن و سنت استخراج شده‌اند، همواره واجب‌الاجرا اند اگر چه، حکمت آنها برای انسان روشن باشد یا نه. بر خلاف محدودیت‌های که کشورهای معاصر، با رعایت این قیود قادرند سلامت اقتصادی و عدالت اجتماعی را تضمین کنند و از ربا، قمار، فریب و فساد اقتصادی که سرچشمه بحران‌هاست جلوگیری نمایند.

۲-۵- ممنوعیت حکومتی:

شریعت اسلام به همراه این ممنوعیت‌ها به حکومت وقت نیز این اختیار را می‌دهد که با نگرش بر یک مصلحت عمومی، می‌توانند عمل یا حرکتی را که به ذات خود حرام نبوده و در دایره مباحات قرار دارد، اما زمینه‌های بوجود آمدن یکی از مفسدات اجتماعی را فراهم می‌سازد، ممنوع قرار دهد.^(۴) این نوع ممنوعیت‌ها ابدی نیستند که در هر زمان و مکان نافذالعمل باشند، بلکه اعتبار آنها همانند سایر دستورالعمل‌ها موقت است و پیرو مصالح موقت می‌باشد، چنانچه در ماده (۵۸) مجلة الاحکام العدلیة تذکر یافته است: (التصرف علی الرعیة منوط

۱- السورة: المطففين، الآية: ۱-۳.

۲- تفسیر کابلی، ج ۳، ص ۹۵۲.

۳- ترمذی، «سنن ترمذی»، ج ۳، ص ۵۹۸، رقم الحدیث: ۱۳۱۵.

۴- فقد يكون أمر جائزًا مباحًا في نفسه، ولكن يمنع منه لكونه يتطرق إلى محظور، وقد يكون هذا التطرق أقوى في عصر دون عصر. محمد تقي العثباتي، «أصول الإفتاء وأدابه»، ص ۲۷۴، كراتشي، مكتبة معارف القرآن، سال نشر (۱۴۳۲ق).

بالمصلحة^(۱) وهمچنان شاطبی رحمه الله در این راستا چنین بیان می دارد: «والشريعة مبنية علی الاحتیاط والأخذ بالحزم، والتحرز مما عسی أن یكون طریقاً إلى مفسدة». ^(۲)
 ترجمه: شریعت بر احتیاط، گرفتن تدبیر و بر پرهیز از آن چیزهایی بنا شده است که به فساد می انجامد.

پس اگر انجام یک کار فی نفسه جایز باشد، اما کثرت آن باعث ایجاد یک معصیت یا فساد در جامعه شود، دولت می تواند انجام آن کار جایز را هم ممنوع قرار دهد. بر اساس این اصل حکومت می تواند تمام فعالیت های اقتصادی را تحت کنترل خود داشته باشد و در صورت احساس ایجاد ناهمواری در اقتصاد ناشی از فعالیت های یک فرد، می تواند او را از فعالیت های اقتصادی باز دارد.

در روایتی آمده است: روزی حضرت عمر رضی الله عنه به بازار تشریف بردند و شخصی را مشاهده کردند که جنسی را با قیمت بسیار کمتر از نرخ رایج آن می فروشد، خطاب به او فرمودند: «إِذَا أَنْ تَزِيدَ فِي السَّعْرِ وَإِذَا أَنْ تَرْفَعَ مِنْ سَوْقِنَا». ^(۳) ترجمه: «یا بر نرخ بیفزا یا بازار ما را ترک کن».
 در روایت توضیح داده نشده که حضرت عمر رضی الله عنه به چه علت او را از انجام معامله منع فرمودند اما علت می تواند این باشد که او با گذاشتن قیمت کمتر از قیمت مناسب و متوازن، مانع رسیدن نفع جایز به بقیه فروشندگان می شد و علت منع، این هم می تواند باشد در صورت عرضه اجناس با قیمت بسیار کم، ممکن است مردم بیشتر از حد نیاز خود اجناس بخرند و با این عمل، زمینه برای اسراف فراهم گردد، یا راهی به طرف ذخیره کردن و احتکار اجناس برای مردم باز شود. در هر صورت نکته قابل توجه اینجاست که مطابق حکم شرعی، هر شخص می تواند دارایی مملوک خود را به هر قیمتی که خواسته باشد بفروشد. بنابراین فروش با قیمت کمتر فی نفسه

۱ - «در الاحکام شرح مجلة الأحكام»، ج ۱، ص ۵۷، لعلى حيدر خواجه أمين أفندی.

۲ - شاطبی، إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الشاطبي، «الموافقات»، ج ۳، ص ۸۵، ط: دار ابن عفان، الطبعة الأولى ۱۴۱۷هـ، ۱۹۹۷م.

۳ - بیهقی، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي، «السنن الكبرى وفي ذيله الجوهر النقي»، رقم الحديث: ۱۱۴۷۶، ج ۶، ص ۲۹، الهند، حیدرآباد: مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة، الطبعة الأولى - ۱۳۴۴هـ.

جایز بود اما به علت یک مصلحت اجتماعی، حضرت عمر رضی الله تعالی عنه آن را ممنوع قرار داد.

هرگاه امیر مسلمانان به خاطر مصلحت عمومی بر امر مباح محدودیت موقتی وضع کند، رعایت آن لازم است؛ زیرا این از باب تنظیم امور جامعه و دفع ضرر عام است. بنابراین، اطاعت از چنین اوامر تا زمانی که مخالف نص صریح شریعت نباشد واجب بوده و مخالفت با آن جایز نیست. چنان که الله تعالی می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾.^(۱) ترجمه: ای مؤمنان فرمان برید خدا را و فرمان برید پیغمبر را و اطاعت کنید خداوندان حکمرا (و از صاحبان امر را).^(۲)

۱-۲-۵- زمان اجرای ممنوعیت:

حکومت زمانی ممنوعیتی را اجراء میکند که انگیزه اجرای آن، مصلحت اجتماعی باشد، همان‌طور که در یک قاعده معروف فقهی، این مورد چنین تعبیر شده است: «تَصَرُّفُ الْإِمَامِ عَلَى الرَّعِيَّةِ مَنْوُطٌ بِالْمَصْلَحَةِ».^(۳) یعنی تصرف امام بر رعیت بناء بر مصلحت است.

۳-۵- ممنوعیت اخلاقی:

همان‌طور که پیش‌تر یادآور شدیم؛ اسلام به تمام معنا نام یک نظام اقتصادی نیست، بلکه نام یک دین کامل است که تعلیقات و احکام آن مثل سایر بخش‌های زندگی، به اقتصاد هم تعلق می‌گیرد، اما در هر گام از تعلیقات دینی اسلام، توضیح داده است که به دست آوردن منافع مادی حاصل شده از فعالیت‌های اقتصادی، نمی‌تواند هدف نهایی زندگی انسان باشد، تمرکز و سعی بیشتر تعلیقات قرآن و سنت بر اثبات این واقعیت است که زندگی دنیا یک زندگی محدود و چند

۱- السورة: نساء، الآية: ۵۹.

۲- تفسیر کابلی، ج ۱، ص ۵۱۱.

۳- ابن نجیم، زین الدین بن ابراهیم المعروف بابن نجیم، (۹۲۶-۹۷۰هـ) «الاشباه و النظائر»، ص ۱۰۴، ط: دار الکتب العلمیة، بیروت، لبنان.

روزه است که زندگی ابدی و بی‌پایان را به دنبال دارد و هدف اصلی انسان در این خصوص، این است که زندگی دنیوی خود را نردبانی جهت رسیدن به زندگی آخرت قرار داده و به فکر بهبود آن باشد. بنابراین نه تنها به دست آوردن پول بیشتر در مقابل دیگران، بالاترین کامیابی انسان می‌تواند باشد، بلکه تدارک دیدن آرام و راحت بیشتر برای زندگی ابدی و آخرت، بزرگترین کامیابی اوست و تنها راه آن در دنیا، انجام دادن کارهایی است که باعث حصول اجر و ثواب بیشتر در آخرت می‌شود.

با پیدا شدن این تفکر و ذهنیت در افراد، پر کردن هر چه بیشتر جیب‌ها در نظر آنها، تنها راه مؤثر در قضاوت‌های اقتصادی نمی‌شود بلکه قضاوت‌های اقتصادی آنها بیشتر بر این اساس انجام می‌گیرد که در کدام کار فایده بیشتری به او در آخرت می‌رسد. به همین صورت در بسیاری از داد و ستدها، در یک مورد به خصوص، شرع دستور لازم را صادر نکرده است، اما فضایل اخروی را در باره آن بیان فرموده است که خود باعث جذب یک مؤمن به طرف آن می‌شود.

مثال ساده‌ی آن این است که یک نفر دو راه برای سرمایه‌گذاری می‌بیند، یکی این که سرمایه‌اش را برای یک طرح جایز تفریحی، اما در عین حال تجارتي که توقع درآمد زیادی از آن می‌رود، بکار گیرد.

دوم این که سرمایه‌اش را در ساخت واحدهای مسکونی کم‌هزینه و فروش آنها به افراد بی‌خانمان که توقع منافع نسبتاً کمتری از آن می‌رود، صرف کند. در این صورت به طور قطعی، شخصی که دارای طرز تفکر سکولاریستی (مادی‌گرایی) است راه اول را برمی‌گزیند، زیرا منفعت بیشتر در آن وجود دارد، اما آنکه فکر آخرت در دلش جای گرفته است برعکس او می‌اندیشد که اگرچه در طرح تأسیس منازل مسکونی، منفعت نسبتاً کمی وجود دارد، اما با ساخت واحدهای مسکونی و فروش آنها به افراد فقیر، می‌تواند اجر بیشتری را در آخرت تصاحب کند. بنابراین به جای برگزیدن سرمایه‌گذاری برای طرح تجارتي تفریحی، سرمایه‌گذاری در طرح تأسیس منازل مسکونی را برمی‌گزیند.

در اینجا از نظر شرعی، اگرچه هر دو راه جایز بودند و بر هیچ کدام ممنوعیتی از ناحیه‌ی حکومت هم تحمیل نشده بود، اما ممنوعیت اخلاقی بر اساس باورهای آخرت با نظرداشت ضرورت‌های مردم، موجب شکل دادن یک مانع داخلی در دل آن شخص شد که با آن بهترین گزینش و عالی‌ترین تخصیص امکانات به عمل آمد.

آنچه بیان شد مثال کوچکی است اگر به طور واقع عقیده اسلامی در باره آخرت کاملاً در دل جایگزین و مستقر شود، نقش مهمی را در بهتر شدن راهکارهای اقتصادی ایفا خواهد کرد.

خلاصه کلام همین شد که هر معامله تجارتي که در آن ممنوعیت الهی، حکومتی و اخلاقی نباشد می‌توان چنین معاملات تجارتي را با کفار انجام داد و در کدام معامله و تجارتي که یکی از قیودات و ممنوعیت‌های فوق‌الذکر وجود داشته باشد انجام دادن چنین معامله تجارتي با کفار شرعاً جائز نمی‌باشد.^(۱)

۱- عثانی، محمد تقی، «اقتصاد اسلامی»، ص ۵۶، مترجم: رعایت الله رواند.

نتیجه گیری:

از مباحث گذشته، نکات ذیل به عنوان نتیجه گیری نهایی به دست آمد:

- ۱- معاملات مشروع: اسلام اصل معاملات تجارتي با کفار غیر حربي را مشروع دانسته و آن را در چهارچوب اصول شرعی و اخلاقی، مانند رعایت عدالت، امانت داری، پرهیز از ضرر و التزام به مفاد عقد، قابل اجرا می داند. مشروعیت این معاملات به رعایت شرایطی وابسته است که از مفاسد اقتصادی، تقویت دشمن و تضعیف جامعه اسلامی جلوگیری می کند.
- ۲- معاملات غیر مشروع: اسلام معاملات ربوی، قمار، خرید و فروش شراب، گوشت های مردار و خنزیر و هر نوع کالای فاسد یا حرام را بدون تفاوت میان مسلمان و غیرمسلمان کاملاً ممنوع کرده است؛ علت این منع، جلوگیری از نشر فساد، حفظ سلامت جامعه و صیانت از اخلاق و اقتصاد اسلامی است.
- ۳- رعایت عدالت و امانت: تحقیق نشان داد که عدالت، صداقت، وفا به عهد و امانت داری از اصول ثابت معاملات اسلامی است. این اصول در روابط با مسلمان و غیرمسلمان یکسان بوده و هرگونه ظلم، خیانت یا تضييع حق از نظر شرع، مردود است.
- ۴- عدم خدعه و فریبکاری در معامله تجارتي: دین اسلام حکم می کند که فریب دادن، تقلب، کم فروشی، احتکار و هر نوع بهره برداری ناروا از ضعف یا نادانی طرف مقابل، از گناهان بزرگ بوده و در هر نوع معامله، چه با مسلمان و چه با غیرمسلمان، ممنوع است.
- ۵- ممنوعیت ها و محدودیت های حکومتی: حکومت اسلامی حق دارد برای جلوگیری از ضرر عمومی، حفظ امنیت اقتصادی، جلوگیری از تقویت دشمن و رعایت مصلحت اجتماعی، محدودیت های معقول را بر معاملات با غیرمسلمانان وضع کند. این محدودیت ها زمانی لازم الاجرا است که با احکام قرآن و سنت تعارض نداشته باشد.
- ۶- روابط با درجات متفاوت: رابطه میان مسلمان و غیرمسلمان دارای چهار مرتبه است که ذیلاً بیان می گردد:

- موالات قلبی: محبت و مودت قلبی مخصوص مؤمنان است و با غیرمسلمان جایز نمی‌باشد.
- مواسات: همدردی و خیرسانی؛ به جز از کفار حربی، با همه جایز است.
- مدارات: برخورد نیک و روابط اجتماعی مثبت برای دعوت، دفع ضرر یا پذیرایی؛ با همه اقسام غیرمسلمانان مجاز است.
- معاملات: انجام تجارت، اجاره، کارگری، یا فعالیت‌های صنعتی و حرفه‌ای با غیرمسلمانان نیز جایز است؛ به شرط آن‌که از این معاملات، آسیبی به جامعه مسلمانان نرسد.
- ۷- حکم معاملات تجارتي با كفار: معاملات تجارتي با غیرمسلمانان در صورتی که موضوع معامله حلال باشد، مصالح جامعه اسلامی را تهدید نکند و در چهارچوب عدالت، اخلاق و اصول شرعی انجام گیرد، مشروع و قابل اجرا است. در برخی موارد، این معاملات می‌تواند وسیله‌ای برای معرفی اسلام و تقویت روابط، مبتنی بر عدالت باشد. البته آنچه که موجب تقویت دشمن می‌گردد (مانند: فروختن وسائل و تجهیزات جنگی با کفار حربی و هر آنچه که ایشان توسط آن بر علیه مسلمانان تقویت حاصل کنند) جائز نیست.
- دین اسلام، نظام اقتصادی جامع در عرصه معاملات با غیرمسلمانان را ارائه کرده است؛ نظامی که در آن سهولت و تسامح با اصول شرعی و اخلاقی همراه است. این چارچوب، هم از مفاسد اقتصادی جلوگیری می‌کند و هم تعامل سالم و حکیمانه با غیرمسلمانان را ممکن می‌سازد.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

منابع و مأخذ:

قرآن کریم

- ۱- ابن بطلال، أبو الحسن علی بن خلف بن عبد الملك، «شرح صحيح البخارى لابن بطلال»، تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، رياض: مكتبة الرشد، الطبعة: الثانية، ۱۴۲۳ هـ - ۲۰۰۳ م.
- ۲- ابن حجر، أحمد بن علی بن حجر العسقلاني، «فتح الباري بشرح البخارى»، المكتبة الشاملة، مصر، الطبعة: الأولى، ۱۳۸۰ - ۱۳۹۰ هـ
- ۳- ابن حنبل، أحمد بن حنبل، «مسند الإمام أحمد بن حنبل»، بيروت: مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۱ هـ - ۲۰۰۱ م.
- ۴- ابن خلدون، عبد الرحمن ابن خلدون، «العبر و ديوان المبتدأ والخبر فى تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوى الشأن الأكبر»، ط: دار الفكر، بيروت، الطبعة: الأولى، ۱۴۰۱ هـ - ۱۹۸۱ م.
- ۵- ابن عابدين، محمد أمين، الشهير بابن عابدين، «ردالمحتار على الدرالمختار»، مصر: مطبعة مصطفى البابى الحلبي وأولاده، الطبعة: الثانية، ۱۳۸۶ هـ، ۱۹۶۶ م.
- ۶- ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصرى ثم الدمشقى، «تفسير القرآن العظيم» المحقق: محمد حسين شمس الدين، ط: دار الكتب العلمية ، بيروت، الطبعة: الأولى، ۱۴۱۹ هـ.
- ۷- ابن منظور، محمد بن مكرم بن منظور الأفريقى المصرى، «لسان العرب»، ط: دار صادر، بيروت الطبعة: الثالثة، ۱۴۱۴ هـ.
- ۸- ابن نجيم، زين الدين بن ابراهيم المعروف بابن نجيم، «الاشباه والنظائر»، ط: دارالكتب العلمية، بيروت، لبنان (بى تا).
- ۹- ابويوسف، يعقوب بن ابراهيم، «كتاب الخراج لابي يوسف»، ط: دارالمعرفة بيروت، ۱۳۹۹.

١٠- أصفهاني، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني، «المفردات في غريب القرآن»، المحقق: صفوان عدنان الداودي، ط: دار القلم، الدار الشامية، دمشق بيروت، الطبعة: الأولى، ١٤١٢ هـ.

١١- البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة الجعفي البخاري، «صحيح البخاري»، تحقيق: جماعة من العلماء، الطبعة السلطانية، بالمطبعة الكبرى الأميرية، بأمر السلطان عبد الحميد الثاني، بولاق، مصر، ١٣١١ هـ.

١٢- البخاري، محمد بن اسماعيل بخاري، «صحيح بخاري»، مترجم: عبد العلي نور احراي، تهران، انتشارات شيخ الإسلام احمد جام، ١٣٩٠ هـ ش.

١٣- بركتي، محمد عميم الإحسان المجددي البركتي، «التعريفات الفقهية»، ط: دار الكتب العلمية، (١٤٠٧ هـ - ١٩٨٦ م)، الطبعة: الأولى، ١٤٢٤ هـ - ٢٠٠٣ م.

١٤- بيهقي، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي، «السنن الكبرى وفي ذيله الجوهر النقي»، ط: مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في الهند ببلدة حيدر آباد، الطبعة: الأولى، ١٣٤٤ هـ.

١٥- ترمذي، محمد بن عيسى بن سَورة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى، «سنن الترمذي» مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، الطبعة: الثانية، ١٣٩٥ هـ - ١٩٧٥ م.

١٦- تهانوي، محمد بن علي ابن القاضي محمد حامد بن محمد صابر الفاروقي الحنفي التهانوي، «موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم»، تحقيق: علي دحروج، ط: مكتبة لبنان ناشرون، بيروت، الطبعة: الأولى، ١٩٩٦ م.

١٧- تهانوي، مولانا اشرف علي تهانوي، «تفسير بيان القرآن»، لاهور: مكتبة رحمانيه (بي تا).

١٨- جرجاني، علي بن محمد بن علي الزين الشريف الجرجاني، «التعريفات»، ط: دار الكتب العلمية بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى ١٤٠٣ هـ - ١٩٨٣ م.

- ۱۹- جصاص، أبو بكر الرازي الجصاص، «شرح مختصر الطحاوى»، تحقيق: رسائل دكتوراة، فى الفقه، كلية الشريعة، جامعة أم القرى مكة المكرمة، ط: دار البشائر الإسلامية و دار السراج، الطبعة: الأولى، ۱۴۳۱ هـ.
- ۲۰- جماعة من العلماء، الفتاوى الهنديه، «الفتاوى العالمكيريّة المعروفة بالفتاوى الهنديّة»، المطبعة الكبرى الأميرية بيولاق، مصر، الطبعة: الثانية، ۱۳۱۰ هـ.
- ۲۱- جوهرى، أبونصر إسماعيل بن حماد الجوهرى الفارابى، «الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية»، تحقيق أحمد عبد الغفور عطار، بيروت: دار العلم للملايين، الطبعة الرابعة، ۱۴۰۷ هـ / ۱۹۸۷ م.
- ۲۲- الحسينى، على حيدر خواجه أمين أفندى، تعريب: فهمى الحسينى، «درالحكام شرح مجلة الأحكام»، لبنان، بيروت، دارالجيل، الطبعة: الأولى، ۱۴۱۱ هـ - ۱۹۹۱ م.
- ۲۳- حصكفى، محمد بن على بن محمد بن على بن عبد الرحمن الحنفى الحصكفى، «الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار»، بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۳ هـ.
- ۲۴- دهلوى، مفتى كفايت الله، «كفايت المفتى»، كراچى: دارالاشاعت ۲۰۰۱ م.
- ۲۵- ديوبندى، محمود الحسن ديوبندى، «تفسير كابللى»، ترجمه: جمعى از علمای افغانستان، طبع، دولة قطر، سال ۱۴۱۱ هـ.ق.
- ۲۶- رازى، أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمى الرازى الملقب بفخر الدين الرازى، «مفاتيح الغيب» (التفسير الكبير)، بيروت: دار إحياء التراث العربى (بى تا).
- ۲۷- الزحيلي، وهبة بن مصطفى، «الفقه الإسلامى وأدلته» دمشق: دار الفكر، الطبعة الرابعة (بى تا).
- ۲۸- سايت دارالافتاء دارالعلوم ديوبند، شماره فتوى: ۱۴۹۵۷۲، تاريخ دسترسى: ۱۴۴۷/۷/۶.

- ٢٩- السبتي قاضى عياض بن موسى بن عياض بن عمرو بن يحيى، أبو الفضل، «إكمال المُعَلِّم بِفَوَائِدِ مُسْلِمٍ»، المحقق: الدكتور يحيى إسْمَاعِيل، مصر: دار الوفاء، الطبعة: الأولى، ١٤١٩ هـ - ١٩٩٨ م.
- ٣٠- سرخسى، محمد بن أحمد بن أبى سهل شمس الأئمة السرخسى، «المبسوط»، بيروت: دار المعرفة، (بى تا).
- ٣١- سرخسى، محمد بن أحمد بن أبى سهل شمس الأئمة السرخسى، «شرح السير الكبير»، الشركة الشرقية للإعلانات، ١٩٧١ م.
- ٣٢- شاطبى، إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الشاطبى، «الموافقات»، ط: دار ابن عفان، الطبعة الأولى ١٤١٧ هـ - ١٩٩٧ م.
- ٣٣- شوكانى، محمد بن على بن محمد بن عبد الله الشوكانى اليمنى، «نيل الأوطار»، تحقيق: عصام الدين الصبايطى، دارالحديث، مصر، الطبعة: الأولى، ١٤١٣ هـ - ١٩٩٣ م.
- ٣٤- طبرانى، سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامى، أبو القاسم الطبرانى، «المعجم الكبير»، قاهره، مكتبة ابن تيمية، الطبعة الأولى، ١٤١٥ هـ - ١٩٩٤ م.
- ٣٥- طحطاوى، أحمد بن محمد بن إساعيل الطحطاوى الحنفى، «حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح شرح نور الإيضاح»، بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة: الأولى ١٤١٨ هـ - ١٩٩٧ م.
- ٣٦- عثانى، محمد تقى العثانى، «فقه البيوع على المذاهب الأربعة»، ط: مكتبة معارف القرآن كراچى، ١٤٣٦ هـ.
- ٣٧- عثانى، محمد تقى عثانى، «اقتصاد اسلامى»، مترجم: رعايت الله روانبد، ناشر: انتشارات صديقى. چاپ اول، ١٣٩١.
- ٣٨- عثانى، محمد تقى، «أصول الإفتاء وآدابه»، كراتشي، مكتبة معارف القرآن، ١٤٣٢ ق.

- ۳۹- عثمانى، محمد شفيح، «تفسير معارف القرآن»، مترجم: محمد يوسف حسين يور، تهران: انتشارات شيخ الاسلام احمد جام، چاپ سوم، ۱۳۸۶ هـ. ش.
- ۴۰- عثمانى، مفتى محمد شفيح عثمانى، «جواهر الفقه»، مكتبه دارالعلوم كراچى ۱۳۴۱ هـ. ق.
- ۴۱- العينى، بدر الدين محمود بن احمد بن موسى بن احمد بن الحسين، «البنية شرح الهداية» (تحقيق: أيمن صالح شعبان، بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، ۲۰۰۰).
- ۴۲- قشيري، أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، «صحيح مسلم»، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، ط: مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه، القاهرة، ۱۳۷۴ هـ - ۱۹۵۵ م.
- ۴۳- قشيري، مسلم بن الحجاج، «صحيح مسلم»، مترجم: خالد ايوبى نيا، تهران، مؤسسه انتشاراتى حسين اصل، ۱۳۹۳ هـ. ش.
- ۴۴- كاسانى، علاء الدين، أبو بكر بن مسعود الكاسانى الحنفى الملقب بملك العلماء، «بدائع الصنائع»، بيروت: دارالكتب العلمية، الطبعة: الأولى ۱۳۲۷ - ۱۳۲۸ هـ.
- ۴۵- گنگوى، مفتى محمود حسن گنگوى، «فتاوى محموديه»، باب الموالات مع الكفار والفسقة، مكتبه فاروقيه، كراچى (بى تا).
- ۴۶- المرغينانى، برهان الدين أبو الحسن علي بن أبى بكر بن عبد الجليل الرشدانى المرغينانى، «الهداية فى شرح بداية المبتدى»، دار احياء التراث العربى، بيروت، لبنان، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۵ هـ - ۲۰۰۴ م.
- ۴۷- وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الكويت، «الموسوعة الفقهية الكويتية»، الطبعة: من ۱۴۰۴ - ۱۴۲۷ هـ.
- ۴۸- الهروى، على بن محمد، أبو الحسن نور الدين الملا الهروى القارى، «مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح»، بيروت: دار الفكر، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۲ هـ - ۲۰۰۲ م.
- ۴۹- هيثمى، أبو الحسن نور الدين على بن أبى بكر بن سليمان الهيثمى، «مجمع الزوائد ومنبع الفوائد»، قاهره، مكتبة القدسى، ۱۴۱۴ هـ، ۱۹۹۴ م.

د اولوالأمر اطاعت د شريعت له نظره

﴿﴿﴿ نومانند پوهنيار مولوي نورالحق مظهري

لنډيز:

دا مقاله د شرعي دلايلو (قرآن، سنت، اجماع او قياس) په رڼا کې د «اولوالأمر» د اطاعت وځوب، حدود، گټې او پر رعيت باندې د هغوی حقوق بيانوي. اطاعت په شريعت کې په اختيار او خوښه غاړه اېښودل دي او اولوالأمر هغه مسلمان مشران او حاکمان دي چې د امت چارې يې په لاس کې وي. د النساء سورة ۵۹ آيت په صراحت سره د الله تعالی، رسول صلی الله عليه وسلم او اولوالأمر د اطاعت امر کړی يعنی که اولوالأمر په معروف کار باندې امر وکړي نو اطاعت يې لازم او ضروري دی اما په غير معروف کار کې يې اطاعت نه کېږي. مقاله دا هم روښانوي چې د اولوالأمر پر رعيت باندې اته مهم حقوق دي: اطاعت، اولوالأمر سره بيعت کول، نېکه دعاء، خصوصي نصيحت، په نیکو کارونو کې مرسته، احترام، صبر او د شایعاتو نه منل. د اطاعت له لارې ټولنيز نظم، امن، د فتنو مخنيوی او د امت عزت ساتل کېږي.

کلیدي کلمې: اطاعت، اولوالأمر، اسلامي شريعت او د اولوالأمر حقوق .

سریزه:

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين وعلى آله وصحبه أجمعين. د اسلامي شريعت له سترو اهدافو څخه يو د ټولنې نظم، اتحاد او د افرادو تر منځ عدالت دی. الله تعالی انسان ته د ژوند په هره برخه کې لارښوونه کړې او د ټولنې د سالم چلېدو لپاره يې درې ډوله اطاعت فرض کړی دی: د الله پاک اطاعت، د رسول الله صلی الله عليه وسلم اطاعت او د اولوالأمر اطاعت. په قرآن کریم کې الله تعالی په دې اړه فرمایي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾.^(۱) دا آیت د الله تعالی او رسول صلی الله عليه وسلم د اطاعت سره د مسلمانانو د مشرانو او حاکمانو اطاعت هم لازم ګڼي، ځکه چې يې له دې اطاعت څخه به ټولنه په فتنو او بې نظمۍ اخته شي. رسول الله صلی الله عليه وسلم هم د امير اطاعت خپل اطاعت ګڼلی او فرمایلي يې دي: "من أطاع الأمير فقد أطاعني". په اوسني عصر کې چې بغاوت، نافرمانی او شایعات عام شوي، د اولوالأمر د اطاعت مسئله ډېره مهمه او اړینه ګرځېدلې ده. دا مقاله په دې هدف لیکل شوې چې: د اطاعت او اولوالأمر تعريف روښانه کړي او د دوی د اطاعت وجود د قرآن، سنت او اجماع په دلايلو ثابت کړي؛ پر رعیت باندې د اولوالأمر حقوق او د هغوی حدود بیان کړي او د دې اطاعت دنيوي او اخروي ګټې او د نافرمانۍ زیانونه څرګند کړي تر څو مسلمانان د دې فرض په اهميت پوه شي او خپلې ټولنې ته د اتحاد، امن او عزت لاره هواره کړي.

- د څېړنې موخه:

د اسلامي حکومت د رهبرۍ د ټینګښت، د ټولنيز نظم د تأمین او د اسلامي امت د يووالي د ساتنې په موخه د اولوالأمر اطاعت ځانګړی اهميت لري. له همدې امله د اولوالأمر د مفهوم پېژندنه او له هغوی څخه د اطاعت وجود يو مهم او ضروري امر دی. بناءً په دې څېړنه کې هڅه شوې چې د اسلامي شريعت له نظره د اولوالأمر مفهوم او له هغوی څخه د اطاعت حکم په واضح او روښانه ډول وڅېړل شي.

۱- السورة: النساء، الآية: ۵۹.

- د څېړنې اصلي پوښتنه:

په اسلامي شریعت کې د اولوالأمر اطاعت څه مفهوم لري او حکم یې څه دی؟

- فرعي پوښتنې:

- ۱- اولوالأمر کوم حقوق لري؟
- ۲- د اولوالأمر اطاعت کومې دنیوي او اخروي گټې لري، او د هغوی نافرمانی کومې بدې پایلې او عواقب رامنځته کوي؟

- د څېړنې اهداف:

دا څېړنه په لاندې اهدافو ترسره شوې ده:

- ۱- د اطاعت او اولوالأمر د مفهوم بیانول، هم په لغوي او هم په شرعي لحاظ.
- ۲- د اولوالأمر د اطاعت د وجوب شرعي دلایل څرگندول.

- د څېړنې تگلاره:

دا څېړنه د کتابتونې (کتابخانه یي) او توصیفي - تحلیلي طریقې له مخې ترسره شوې ده. په دې څېړنه کې د موضوع د روښانه کولو لپاره د قرآن کریم آیتونه، د رسول الله ﷺ احادیث او د معتبرو علماوو اقوال راټول شوي او د موضوع سره سم بیان شوي دي. همدا رنگه د موضوع د لا ښه روښانتیا لپاره د یو شمېر علماء کرامو اقوال هم راوړل شوي دي.

۱- د اصطلاحاتو مفاهیم:

په دې برخه کې د موضوع اړوند مهم اصطلاحات او د هغو مفاهیم بیانېږي.

۱-۱- د اطاعت تعریف:

اطاعت په لغت کې غاړه ایښودلو ته او په اختیار خبري منلو ته وايي.^(۱)

۱-۱-۱- اطاعت په شریعت کې:

راغب اصفهاني رحمه الله په مفردات القرآن کې ویلي دي: د اطاعت ماده طوع ده چې څو ځایه په قرآن کریم کې راغلې ده او طوع په معنی د "په اختیار" غاړه ایښودلو راځي چې ضد یې

۱- الفیروزآبادی، أبو طاهر مجید الدین محمد بن یعقوب بن محمد بن ابراهیم الشیرازی، «القاموس المحیط»، ص ۷۴۴، فصل الطاء، بیروت: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزیع، ۱۴۲۶هـ.

اجبار دی، ^(۱) الله تعالى فرمايي: ﴿فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾ ^(۲).
 ژباړه: الله تعالى آسمان او ځمکې ته وويل راشئ دواړه په خپلې خونبې سره يا په زور سره، هغو
 وويل: موږ په خپلې خونبې سره راغلو. ^(۳) ﴿وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا
 وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ ^(۴) ژباړه: په داسې حال کې چې الله ته غاړه ايښې ده هر هغه څه چې په آسمانونو
 کې دي او په ځمکه کې دي په خونبه سره يا په زور سره او دوی الله ته بيول کېږي. ^(۵)
 په رد المحتار کې اطاعت په لاندې ډول تعريف شوی دی: (إِنَّ الطَّاعَةَ فِعْلٌ مَا يُثَابُ عَلَيْهِ،
 وَيَتَوَقَّفُ عَلَى نِيَّةٍ، أَوْ لَا، عُرِفَ مَنْ يُفْعَلُ لِأَجَلِهِ، أَوْ لَا). ^(۶) ژباړه: اطاعت هغه عمل ته ويل
 کېږي چې پر هغه باندې ثواب ورکول کېږي؛ او دا عمل کېدای شي د نيت پورې تړلی وي يا نه
 وي؛ او دا هم کېدای شي معلوم وي چې دا عمل د چا لپاره ترسره کېږي، يا نه وي معلوم.
 خلاصه دا چې په شريعت کې اطاعت دې ته ويل کېږي چې په خپله خونبه انسان د يو چا
 خبره سمه ومني او هغه ته غاړه کېږدي، په شريعت کې ويل کېږي چې انسان بايد د الله تعالى
 اطاعت وکړي، د رسول الله صلى الله عليه وسلم اطاعت وکړي او يا د خپل امير اطاعت وکړي
 هدف ورڅخه دا دی چې په تمامه معنی د هغوی خبره ومني او پرځان يې عملي کړي.

۱- الراغب الأصفهاني، الحسين بن محمد، «المفردات في غريب القرآن»، ج ۱، ص ۵۲۹، لومړی چاپ بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۲۳ هـ.

۲- السورة: فصلت، الآية: ۱۱.

۳- ديوبندي، محمود حسن او شبير أحمد العثماني، «التفسير الكابلي»، ج ۱، ص ۹۹۰ (تفسير عثماني)، لومړی چاپ، رياض: مكتبة الرشد، ۱۴۲۵ هـ.

۴- السورة: آل عمران، الآية: ۸۳.

۵- ديوبندي، محمود حسن او شبير أحمد العثماني، «التفسير الكابلي» (تفسير عثماني)، ج ۱، ص ۳۱۹، لومړی چاپ. رياض: مكتبة الرشد، ۱۴۲۵ هـ. -

۶- ردالمحتار مع الدرالمختار، ج ۱، ص ۱۰۶.

۲-۱-۱- زمور مقصودي معنا:

دلته زمور مراد له اطاعت څخه، د اولوالأمر د خبرې منل او د هغوی خپرو ته غاړه ایښوول دي، په دې ډول سره امر یې عملي کړي او د نهی څخه یې ځان وساتي اوس نو فرق نه کوي که د امیر امر او نهی د ده د طبیعت سره موافق وي او که نه وي ځکه د امیر امر منل ضروري دی خو په دې شرط چې په گناه باندې امر ونه کړي. البته په شریعت کې د اطاعت سره په څنګ کې د(سمع) اورېدلو لفظ هم استعمال شوی دی لکه په قرآن شریف کې چې یې هم یادونه شوې ده: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُ وَاَنْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾^(۱) ژباړه: او که بیشکه دوي ویلی وی واوریده مور (وینا ستا) او ومانه (حکم ستا په بدل د «عصینا» کښې) او (که دوي ویلی وی) واوره (بی له «غیر مسمع» او نظر لره پر مونږه (په بدل د «راعنا» کښې نو خامخا به وو خیر دوی ته.^(۲)

۲-۱-۲ د اولوالأمر تعریف:

په دې برخه کې د اولوالأمر مفهوم او د هغه مقام په اسلامي نظام کې په لاندې ډول بیانېږي.

- اولوالأمر څوک دي؟

اسلام د ټولنیز نظم او عدالت لپاره د اطاعت او مشرتابه اصول بیان کړي دي. د دې بحث په ترتیب کې د معارف القرآن له مفاهیمو څخه ګټه اخیستل شوې ده. د همدې په اساس د اولوالأمر تعریف، مفهوم او صورتونه په لاندې ډول وړاندې کېږي.

اولوالأمر، په لغت کې هغو کسانو ته ویل کېږي چې د نظام چاری او انتظام د هغوی په لاس کې وي. نو ځکه ځینو مفسرینو لکه: حضرت ابن عباس، مجاهد، حسن بصري او نور رضی الله عنهم، علماء او فقها د اولوالأمر مصداق ګرځولي دي چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم نایبین دي او د دین نظام د هغوی په لاس کې دی.

۱- السورة: النساء، الآية: ۴۶ .

۲- التفسیر الکابلی، ج ۱، ص ۴۸۱.

د مفسرینو یوې بلې ډلې چې حضرت ابوهریره رضي الله عنه هم په کې شامل دی، فرمایلي دي چې له اولوالأمر څخه مراد هغه حاکمان او امرا (امیران) دي چې د حکومت چارې د هغوی په لاس کې دي.

د ابن کثیر او مظهري په تفاسیرو کې ذکر شوي دي چې دا لفظ دواړو ډلو ته شامل دی یعنی علماء ته هم، حاکمانو او امیرانو ته هم، ځکه چې د نظام چارې په دغو دوو ډلو پورې تړلي دي. په دې آیت کې پر دريو اطاعتونو امر شوی دی، د الله تعالی اطاعت، د رسول الله صلی الله علیه وسلم اطاعت او د اولوالأمر اطاعت. خو د قرآن کریم بل آیت روښانه کړې چې په حقیقت کې حکم او اطاعت یوازې د الله دی ﴿إِن الْحُكْمُ لِلَّهِ﴾^(۱) ژباړه: نه دی حکم (په تعجیل او تأخیر د عذابو او نورو کې) مگر (خاص) الله تعالی ته دی.^(۲)

خو د هغه د اطاعت حکم او عملي صورت پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:
د حکم او اطاعت درې عملي صورتونه:

لومړی صورت: دا چې الله تعالی د هغه حکم په خپله په صراحت سره په قرآن کریم کې نازل کړی دی او تفصیل او تشریح ته کومه اړتیا نه لري، لکه کفر او شرک چې ستر جرم گڼل شوی او د الله د عبادت څرنګوالي، پر آخرت او قیامت باندې یقین کول، د رسول الله صلی الله علیه وسلم پر رسالت او د نبوت پر ختم اقرار کول، د لمانځه، روژې، حج او زکات فرضیت او وجوب، دا ټول د هغو حکمونو له جملې څخه دي چې د دغو رباني حکمونو په ترسره کولو سره، سمه او د نېکمرغۍ لاره ترسیمېږي چې پر هغو عمل په مستقیم ډول د حق تعالی اطاعت دی.

دوهم صورت: هغه دي چې تفصیل او تشریح ته اړتیا لري چې تر ډېره قرآن کریم په هغو کې مجمل او مبهم حکم صادروي او تفصیل او تشریح یې نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته محول دي او هغه تفصیل او تشریح چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم په خپلو احادیثو سره بیانوي، هغه هم یو ډول وحی ده د دغه ډول حکمونو اطاعت، که څه هم په حقیقت کې د الله تعالی اطاعت

۱- السورة: الانعام: الآية: ۵۷.

۲- التفسیر الکابلی، ص ۷۵۷

دی، خو ظاهر ته په اعتبار سره، دا چې په صریح ډول دغه حکمونه په قرآن کریم کې نشته، بلکه د الله د رسول صلی الله علیه وسلم په ژبه امت ته ابلاغ شوي دي، نو د هغو اطاعت ته ظاهراً د رسول اطاعت ویل کېږي، چې په حقیقت کې د ظاهر له پلوه له الهي اطاعت سره د اتحاد سره سره، د مستقل اطاعت حیثیت لري. نو پر دغه اساس په ټول قرآن کریم کې د الله تعالی د اطاعت له حکم سره، د رسول الله د اطاعت حکم، په جلا ډول یاد شوی دی.

درېیم صورت: هغه دي چې په صریح ډول، نه په قرآن کې ذکر شوي دي او نه په احادیثو کې. یا دا چې په احادیثو کې د هغو په اړه ضد او نقیض روایتونو ترلاسه کېږي؛ په دغسې حکمونو کې مجتهدینو د قرآن او سنت په منصوصاتو او د بحث وړ مسئلې په ورته مواردو کې په فکر او غور سره قیاس کارولی دی او د هغو حکم پلټي. که څه هم د دې حکمونو اطاعت هم په حقیقت کې د دې له امله چې له قرآن او سنت څخه اخیستل کېږي، د الله د اطاعت یو جزء دی؛ خو د ظاهر له نظره، فقهي فتاوا ورته ویل کېږي او علماوو ته منسوب دي.

په درېیم ډول کې، داسې حکمونه شته چې په هغو کې د قرآن کریم او سنتو له مخې عامل په کې مختار ګرځولی شوی، یعنی د عمل د ترسره کولو او یا نه ترسره کولو باندې نه مآخوذه کېږي، چې په اصطلاح کې هغو ته «مباحات» ویل کېږي. په داسې حکمونو کې، انتظامي عمل حاکمانو او امیرانو ته محول دی چې هغوی د ټولني اوضاع او حالاتو او مصالحو ته په کتو قانون تدوین کړي. هغه دې له قانون سره پرتله کړي؛ مثلاً په ښار کې څو حوزو او پوسته خونو ته اړتیا ده. یا د اوسپنې د پټلۍ نظام باید څه ډول وي؟ آبادي او استوګنځي باید د کومو شرطونو او قوانینو له مخې طرحه او عملي شي؛ د دغو ټولو ترسره کول، مباحات دي چې هېڅ یوه برخه یې نه واجب ده او نه حرام؛ بلکې د انسان په اختیار کې دي؛ خو که دغه اختیار عامو خلکو ته وسپارل شي، هېڅ نظام به برقراره نه شي؛ نو بناءً د رعیت مسئولیت پر دولت دی.

په یاد شوي آیت کې له اولوالأمر څخه د اطاعت مراد، د علماوو او حکامو دواړو اطاعت دی. نو پر دغه اساس د یاد آیت له مخې په فقهي تحقیقاتو کې د فقهاوو اطاعت او په انتظامي چارو کې د حاکمانو او امیرانو اطاعت واجب دی. دغه اطاعت هم په حقیقت کې د الهي حکمونو اطاعت دی، خو د ظاهر په اعتبار دغه حکمونه نه په قرآن کریم کې شته او نه په سنتو کې، بلکې د هغو

بیان یا د علماوو لخوا دی یا د حاکمانو. له دې امله درېیم قسم، جلا بلل شوی دی، «د اولوالأمر اطاعت» په نامه ونومول شو. لکه څنگه چې د قرآن کریم په منصوصاتو کې د قرآن کریم پیروي او د رسول الله صلی الله علیه وسلم په منصوصاتو کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم پیروي لازمه او واجبه ده، دغه شان په غیر منصوصو شیانو کې د فقهاوو پیروي او په انتظامي چارو کې د حاکمانو او امیرانو پیروي واجبه ده او همدا د اولوالأمر د اطاعت مفهوم دی.^(۱)

۲- اطاعت د قرآن کریم، نبوی سنت او اجماع له نظره:

په اسلامي شریعت کې د اولوالأمر اطاعت د شرعي سرچینو له مخې په لاندې ډول بیانېږي.

۱-۲- د اولوالأمر اطاعت د قرآن کریم له نظره:

الله تعالیٰ په قرآن کریم کې فرمایي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾.^(۲)

ژباړه: ای هغه کسانو چې ایمان ئې راوړی دی (ای مومنانو!) حکم ومنئ تاسی د الله! او حکم ومنئ تاسی د رسول (د الله) او (حکم ومنئ) د خاوندانو د حکم له تاسی (مسلمانانو یعنی حاکمانو او مشرانو!)، نو بیا که جگړه وکړه تاسې په یوه شي کې نو وگرځوئ تاسې دا کار طرف ته د الله او رسول که تاسې په الله او ورځې د آخرت ایمان لری، دغه خیر دی او ډېر ښه دی د عاقبت له جهتته.^(۳)

په دې آیت کې مسلمانانو ته سپارښتنه ده چې د الله، رسول الله او د خپل امیر اطاعت وکړي، که په یو شي کې اختلاف پیدا کېږي هغه د الله تعالیٰ کتاب او د رسول الله صلی الله علیه وسلم سنت ته راجع کړي.

۱- عثمانی، محمد شفیع، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۴، صص ۳۲ تر ۳۵، ژباړه: محمد حسین پور، پنځم چاپ، انتشارات شیخ الاسلام احمد جام، ۱۳۸۶.

۲- السورة: النساء، الاية: ۵۹.

۳- دیوبندی، محمود حسن او شبیر أحمد العثماني، «التفسیر الکابلی» (تفسیر عثمانی)، ج ۱، ص ۴۹، لومړی چاپ، ریاض: مکتبة الرشد، ۱۴۲۵ هـ.

په کابلي تفسیر کې یې د دې آیت په تفسیر کې لیکلي دي: که ستاسې او د اولوالأمر په منځ کې کوم اختلاف پېښ شي چې د حاکم دا حکم د الله تعالی او د رسول الله صلی الله علیه وسلم له حکم سره موافق دی که مخالف؟ نو د الله جلال جلاله کتاب او د رسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو ته رجوع وکړئ او د هغو له مخي د دې خبري فیصله وکړئ چې آیا هغه حکم په حقیقت کې د الله تعالی او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د حکم سره موافق دی که مخالف؟ او هره خبره چې ثابته شي نو ښايي چې په اتفاق سره یې مسلمه او معموله وگنئ او ښايي چې اختلاف له منځه ورک شي. که تاسې په الله تعالی او د قیامت په ورځ باندې له زړه ایمان لری نو خامخا به د اختلاف په صورت کې د الله تعالی او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د حکم په لوري رجوع وکړئ او د کتاب الله او رسول الله صلی الله علیه وسلم د سنت د حکم له مخالفت څخه به هرو مرو وپرېږئ چې د دې څخه دا حکم راڅرگند شو چې هر هغه څوک چې د الله تعالی او د رسول الله صلی الله علیه وسلم مبارک له حکم څخه تنبتي مسلمان به نه وي نو ځکه که د دوو مسلمانانو په منځ کې کومه جگړه پېښه شي او یو د دوی هغه بل ته ووايي: راځه چې شریعت ته ولاړ شو او دا بل ووايي: زه شریعت نه پېژنم. (نستغفر الله) یا زه له شریعت سره څه کار نه لرم (نعوذ بالله) نو هغه ته موږ په یقین سره کافر ویلای شو.^(۱)

الله تعالی په قرآنکریم کې فرمایي: ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَّعَوْا بِهٖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَتَتَّبَعُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا قَلِيلًا﴾.^(۲)

ژباړه: او کله چې راشي دوی ته کوم خبر د امن یا کوم خبر د ویري نو مشهور کوي دوی هغه خبر، او که دوی دا خبر رسولای وای رسول الله صلی الله علیه وسلم ته او خپلو حاکمانو ته نو خامخا معلوم به وای (تدبیر) د دې کار هغه کسانو ته چې ایستلی (او بېلولی شي ښه له بدو) د دوی څخه (چې رسول الله صلی الله علیه وسلم او د دوی امراء دي نو تحقیق او پلټنه به یې شوې وای)

۱- دیوبندی، محمود حسن او شبیر أحمد العثانی، «التفسیر الکابلي» (تفسیر عثمانی)، ج ۱، ص ۴۹، لومړی چاپ، ریاض: مکتبة الرشد، ۱۴۲۵هـ.

۲- السورة: النساء، الآية: ۸۳.

او که پر تاسې د الله تعالی فضل او رحمت نه وای نو هر ورو به تاسې د شیطان متابعت کړی وای مگر لږو کسانو.^(۱)

د دې آیت څخه له ورايه د مشرانو د اطاعت ارزښت په ډاگه کېږي ځکه کله چې کشران کومه خبره اوري مخکې تر دې چې مشران د هغې خبرې څېړنه وکړي او يا د هغې خبرې په اړه د محدودیت او نشر اجازه وکړي هغه خبره دې نه خپروي بلکې د مشرانو پرېکړې ته دې انتظار وباسي تر څو له یوې خوا د خبرې کره والی ثابت شي او له بلې خوا خبره د ارزښت او اعتبار له مخې وڅېړل شي ځکه هره خبره د نشرولو او خپرولو لپاره نه وي.

په صحیح مسلم کې راځي: کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د یوې میاشتې لپاره د خپلو مېرمنو څخه جلا شو حضرت عمر رضی الله عنه د خبرېدولو وروسته د رسول الله صلی الله علیه وسلم لوري ته حرکت وکړ، په لاره کې یې خلک ولیدل چې په جومات کې ناست دي، کانې سره اړوي او وايي: رسول الله صلی الله علیه وسلم خپلې ښځې طلاقې کړې دي، حضرت عمر رضی الله عنه د دې خبرې په اورېدلو سره ډېر خوابدی کېږي او ځي رسول الله صلی الله علیه وسلم ته، کله چې د هغه څخه پوښتنه کوي رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وايي: ما ښځې نه دي طلاقې کړي، حضرت عمر رضی الله عنه ځي خلکو ته د دې خبرې اعلان کوي او پورته آیت نازلېږي. حضرت عمر رضی الله عنه وايي: زه لومړی هغه کس وم چې د دې خبرې په اړه مې پلټنه وکړه.^(۲)

۲-۲- د اولوالأمر اطاعت د نبوی احادیثو له نظره:

عن أبي هريرة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من أطاعني فقد أطاع الله ومن

عصاني فقد عصى الله ومن أطاع الأمير فقد أطاعني ومن عصى الأمير فقد عصاني".^(۳)

۱- دیوبندي، محمود حسن او شبیر أحمد العثماني، «التفسير الكابلي» (تفسير عثمانی)، ج ۱، ص ۵۰۹، لومړی چاپ، ریاض: مکتبة الرشد، ۱۴۲۵هـ.

۲- مسلم بن الحجاج القشیری النيسابوری، «الصحیح المسند المختصر» (صحیح مسلم)، ج ۴، ص ۱۸۸، حدیث نمبر: ۳۷۶، دویم چاپ، بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی نېټې.

۳- ابن حبان، محمد بن حبان التميمی البستي، «صحیح ابن حبان»، ج ۱۰، ص ۴۲۰، حدیث نمبر: ۴۵۵۶، دویم چاپ بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴هـ.

ژباړه: ابوهريزه رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه روايت كوي چې هغه وفرمايل: څوك چې زما اطاعت وكړي يقيناً چې هغه د الله اطاعت وكړ، څوك چې زما نافرماني وكړي يقيناً چې هغه د الله نافرماني وكړه، چا چې د امير اطاعت وكړ يقيناً چې هغه زما اطاعت وكړ او څوك چې د امير نافرماني وكړي يقيناً چې هغه زما نافرماني وكړه.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ."^(۱)

ژباړه: عبدالله رضي الله عنه روايت كوي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: د مسلمان پر غاړه د امير خبره اورېدل او اطاعت كول واجب دي، په هغه كار كې چې ورته خوښ وي او په هغه كار كې چې ناخوښ وي، تر هغه چې په گناه امر نه وي شوي، كله چې په گناه امر وشي، بيا نه اورېدل شته او نه اطاعت. «إِنَّهُ لَا إِسْلَامَ إِلَّا بِجَمَاعَةٍ، وَلَا جَمَاعَةَ إِلَّا بِإِمَارَةٍ، وَلَا إِمَارَةَ إِلَّا بِطَاعَةٍ».^(۲) ژباړه: بې له جماعت څخه اسلام نه شته، بې له امارت څخه جماعت نه شته او بې له اطاعت څخه امارت نه پاتې كېږي.

د پورته احاديثو او آثارو څخه د اولوالأمر اطاعت ارزښت له ورايه ښكاري ځكه رسول الله صلى الله عليه وسلم د دې ترڅنگ چې اطاعت يې پر مسلمان باندې لازم او ضروري گڼلې دی د اولوالأمر په اطاعت كې يې خپل اطاعت ايښی او جماعت يې تر امارت پورې تړلی دی.

۳-۲- د اولوالأمر اطاعت د اجماع له نظره:

الف: قال الإمام أبو الحسن الأشعري، رحمه الله تعالى: «وأجمعوا على السمع والطاعة لأئمة المسلمين».^(۳) ژباړه: امام ابو الحسن اشعري رحمه الله فرمايي: هغوی د مسلمانانو د ائمه و د خبرو اورېدلو او منلو د (وجوب) په اړه اجماع كړې ده.

۱- البخاری، محمد بن إساعيل، «الجامع الصحيح المسند»، (صحيح البخاری)، ج ۹، ص ۷۸ حديث نمبر: ۷۱۴۴، لومړی چاپ دمشق: دار ابن كثير، ۱۴۲۲هـ.

۲- الدارمی، ابومحمد عبدالله بن عبدالرحمن، «سنن دارمی»، ج ۱، ص ۲۸۴، حديث نمبر: ۲۵۷، لومړی چاپ، بيروت: دارالكتب العربي تحقيق: فراز أحمد زملي ۱۴۰۷هـ.

۳- الأشعري أبو الحسن علي بن اساعيل، «رسالة إلى أهل الثغر بباب الأبواب»، ص ۱۶۹، لومړی چاپ، المدينة المنورة: الجامعة الإسلامية، ۱۴۱۳هـ.

ب: أَجْمَعَ الْعُلَمَاءُ عَلَىٰ وَجُوبِ طَاعَةِ أُولِي الْأَمْرِ مِنَ الْأَمْرَاءِ وَالْحُكَّامِ، وَقَدْ نَقَلَ التَّوَوِي عَنِ الْقَاضِي عِيَّاضٍ وَعَظِيمِهِ هَذَا الْإِجْمَاعَ.^(۱) ژباړه: علماوو د اولوالأمر (د امراء او حکماء) د اطاعت پر وجوب اجماع کړې ده. او له شکه پرته امام نووي رحمه الله له قاضي عياض رحمه الله او نورو علماء څخه دغه اجماع نقل کړې ده.

يعني پر دې خبره د علماوو اتفاق دی چې هر څوک د مسلمانانو شرعي امير شي نو پر مسلمانانو د هغه اطاعت لازم دی، مسلمانان بايد د هغه په رهبري حج وکړي، د هغه سره په ملتيا جهاد وکړي، که هغه زکات ټول کړي دوی بايد زکات ورکړي او د هغه پيسې د جمعې او اختر لمونځونه اداء کړي.

۳- د اولوالأمر حقوق:

اسلام د حقوق ساتنې لپاره داسي جامع او شامل دين دی چې د هر چا حقوق په کې خوندي دي او د هر چا لپاره يې پر نورو باندې ثابت حقوق بيان کړي دي چې د هغې جملې څخه اولوالأمر هم دي، چې پر خپل ماتحت باندې ډېر حقوق لري چې موږ يې ځينې ذکر کوو:

۳-۱ - د اولوالأمر اطاعت کول:

الله جل جلاله فرمايي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾.^(۲) ژباړه: ای هغه کسانو چې ایمان ئې راوړی دی (ای مومنانو!) حکم ومنئ تاسی د الله! او حکم ومنئ تاسی د رسول (د الله) او (حکم ومنئ) د خاوندانو د حکم له تاسی (مسلمانانو یعنی حاکمانو او مشرانو!).^(۳)

ابوبکر جصاص رحمه الله په خپل تفسیر کې د دې آیت په تشریح کې ویلي دي: د اولوالأمر څخه امراء او علماء دواړه مراد کېدلای شي.^(۴)

۱ - وزارة الاوقاف والشئون الاسلامية «الموسوعة الفقهية»، ج ۲۸، ص ۳۲۳، دویم چاپ کویټ.

۲ - السورة: النساء، الآية: ۵۹.

۳ - التفسیر الکابلی، ج ۱ ص ۴۸۹.

۴ - الجصاص، أبو بکر أحمد بن علی الرازی «أحكام القرآن»، ج ۳، ص ۱۷۷، لومړی چاپ بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۵ هـ.

ځکه نو پر مسلمانانو د خپل اولوالأمر اطاعت فرض او واجب دی البته تر هغه وخته پوري چې په گناه باندې يې امر نه وي کړی.

په اوږد حديث کې چې په صحيح مسلم کې روايت شوی دی رسول الله صلى الله عليه وسلم حذيفه بن اليمان رضی الله عنه ته وايي: «تَسْمَعُ وَتُطِيعُ لِلْأَمِيرِ وَإِنْ ضُرِبَ ظَهْرُكَ وَأُخِذَ مَالُكَ فَاسْمَعْ وَأَطِعْ»^(۱).

ژباړه: ته به د خپل امير خبره اورې او اطاعت به يې کوي که څه هم ستا ملا ووهل شي او ستا مال درڅخه واخيستل شي، خبره واوړه او اطاعت وکړه.

له همدې وجهې چې د اولوالأمر اطاعت ډېر مهم دی صحابه وو به د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره پر اطاعت باندې بيعت کوو لکه په حديث کې چې راځي: «عَنْ عَبْدِ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ فِي الْمَنْشَطِ وَالْمَكْرَهِ»^(۲).
 ژباړه: عبادۀ بن الصامت رضی الله عنه فرمايي: موږ د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره پر اورېدلو او اطاعت کولو په خوښۍ او نا خوښۍ کې بيعت وکړ.

په هره زمانه کې د مسلمانانو دا وظيفه ده چې د خپل اولوالأمر اطاعت وکړي که څه هم په داسې شیانو کې وي چې د دوی د طبيعت خلاف وي البته د صريح گناه په کولو کې يې د امر اطاعت واجب نه دی.

که موږ د فقهي کتابونو ته رجوع وکړو په اتفاق باندې زموږ فقهاء فرمايي: «لِأَنَّ طَاعَةَ أُولَى الْأَمْرِ وَاجِبَةٌ بِالْآيَةِ الشَّرِيفَةِ»^(۳). يعني د خاوندانو د حکم اطاعت په آيت شريف باندې واجب دی. البته په گناه کې د هيچا اطاعت واجب نه دی لکه په البحرالرائق کتاب کې چې راځي:

۱- مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، «الصحيح المسند المختصر» (صحيح مسلم)، ج ۳، ص ۱۴۷۵، حديث نمبر: ۴۸۹۱ دويم چاپ بيروت: دار إحياء التراث العربي، بي نبيي.
 ۲- البخاري، محمد بن إسماعيل، «الجامع الصحيح المسند» (صحيح البخاري)، ج ۲، ص ۲۸۲، حديث نمبر: ۷۱۹۹ لومړی چاپ دمشق: دار ابن كثير، ۱۴۲۲هـ.
 ۳- ابن نجيم المصري، زين الدين بن إبراهيم بن محمد، «البحر الرائق شرح كنز الدقائق»، ج ۱۸، ص ۱۳۸ دويم چاپ، بيروت: دار الكتاب الإسلامي، ۱۴۱۸هـ.

«لَأَنَّ طَاعَةَ الْإِمَامِ فِيمَا لَيْسَ بِمَعْصِيَةٍ فَرَضٌ»^(١) يعني د امام اطاعت په هغه شي کې چې گناه نه وي فرض دی.

٢-٣- د اولوالأمر سره بیعت کول:

مسلمان باید ځان د خپل مشر(اولوالأمر چې امام یا خلیفه دی) په بیعت کې داخل کړي، کله چې په مسلمانانو کې اهل الحل و العقد د یو چا سره د اصولو موافق بیعت وکړي پر نورو مسلمانانو باندې اطاعت کول لازم دي او دوی ټول به د هغه اولوالأمر په بیعت کې ځان داخلوي. د بیعت لپاره دا شرط نه دی چې ټول خلک باید بیعت وکړي بلکې یواځې د اهل الحل و العقد بیعت د نورو د بیعت څخه بسنه کوي لکه په تحریر الاحکام کتاب کې چې راځي «ولا یشترط فی أهل البیعة عدد مخصوص، بل من تیسر حضوره عند عقدها، ولا تتوقف صحتها علی مبایعة أهل الأمصار، بل متی بلغهم لزمهم الموافقة إذا کان المعقود له أهلاً لها»^(٢) ژباړه: په بیعت کوونکو کې ځانگړی شمېر شرط نه دی بلکې د بیعت په وخت کې چې هر چا ته راتلل آسانه وي هغه دي بیعت وکړي او د بیعت روا والی پر بیعت د اوسېدونکو د ښارونو موقوف نه دی بلکې کله چې دوی ته د بیعت خبره ورسېږي پر دوی باندې موافقه لازمه ده، خو کله چې بیعت کړل شوی کس اهل د بیعت وي.

د دې لپاره لوی مثال د ابوبکر رضی الله عنه او نورو خلفاوو سره د مسلمانانو بیعتونه دي چې ټول مسلمانان د بیعت لپاره نه حاضرېدل بلکې یوازې د مشرانو او مخورو په بیعت بسنه کېدل.

د پورته خبرې اثبات په غیاث الامم والتیث الظلم کتاب کې هم راځي: «فنقول مما نقطع به أن الإجماع لیس شرطاً فی عقد الإمامة بالإجماع والذي یوضح ذلك أن أبا بکر رضی الله عنه صحت له البیعة ففقی وحکم وأبرم وأمضی وجهز الجیوش وعقد الأولیة وجر العساکر إلى مانعی الزکاة وجبی الأموال وفرق منها ولم ینتظر فی تنفيذ الأمور لتتشار الأخبار فی أقطار

١ - ابن نجیم المصری، زین الدین بن ابراهیم بن محمد، «البحر الرائق شرح کنز الدقائق»، ج ٥، ص ١٥٢، دویم چاپ، بیروت: دار الکتاب الإسلامی، ١٤١٨هـ.

٢ - الحموی، ابو عبدالله محمد بن ابراهیم، «تحریر الأحکام فی تدبیر أهل الإسلام»، ج ١، ص ٥٣، درېیم چاپ دوحه: دارالثقافة، ١٤٠٨هـ.

خطة الإسلام وتقرير البيعة من الذين لم يكونوا في بلد الهجرة وكذلك جرى الأمر في إمامة الخلفاء الأربعة»^(۱).

ژباړه: نو موږ په يقين سره وايو چې په اتفاق سره د امامت په تړون کې اجماع نه ده شرط او هغه شی چې دا خبره راته په ډاگه کوي دا دی چې کله د ابوبکر رضی الله عنه لپاره بیعت صحیح شو نو هغه پرېکړه وکړه، حکم او فیصله یې وکړه، لاسلیک یې وکړ، لښکرونه یې چمتو کړل، د لواگانو تړونونه یې وکړل، عسکر یې هغو کسانو ته واستول چې زکات یې نه ورکوه، مال یې راټول کړ او د هغه وپس یې وکړ، او د چارو په ترسره کولو کې یې دې ته انتظار نه کاوه چې په هیوادونو کې خبرونه خپاره شي او د هغو کسانو بیعت چې د هجرت په هیواد کې نه شته ثابت شي او همداسې کار د څلورو خلفای راشیدینو په مشرۍ کې هم شوی دی.

د حنفي فقهي په مشهور کتاب البحر الرائق کتاب کې وايي: «ثُمَّ إِذَا وَقَعَتِ الْبَيْعَةُ مِنْ أَهْلِ الْحُلِّ وَالْعَقْدِ صَارَ إِمَامًا يُفْتَرَضُ إِطَاعَتُهُ كَمَا فِي خِرَازَةِ الْأَكْمَلِ»^(۲).

ژباړه: کله چې اهل الحل او عقد بیعت وکړ نو هغه امام وگرځېد او اطاعت یې فرض دی لکه په خزانة الاكمل کې راغلي دي.

دلته په ښکاره ټکو ویل شوي دي چې د بیعت د صحت لپاره په اتفاق باندې اجماع او د ټولو خلکو بیعت شرط نه دی بلکې یوازې د اهل العقد والحل مشرانو او مخورو انسانانو بیعت کفایت کوي.

۳-۳- اولوالأمر ته دعاء کول:

پر خلکو باندې د اولوالأمر درېیم حق دا دی چې خلک باید هغه ته نېکه دعاء وکړي لکه په الدرالمختار کې چې راځي: «ويجب أن يدعى له بالصّلاح»^(۳) ژباړه: واجب ده چې هغه ته دې د ښېگڼې دعاء وشي. ځکه له یوې خوا اولوالأمر ته دعاء کول په حدیث باندې ثابت دی او له بلې

۱- الجويني، أبو المعالي عبد الملك بن عبدالله بن يوسف إمام الحرمين، «غياث الأمم في التياث الظلم»، ج ۱، ص ۵۲، لومړی چاپ الكويت: دار القلم - الدار العلمية، ۱۴۰۱هـ.

۲- ابن نجيم المصرى، زين الدين بن ابراهيم بن محمد، «بحر الرائق شرح كنز الدقائق»، ج ۷، ص ۵۳، دویم چاپ بيروت، دار الكتاب الاسلامی ۱۴۱۸هـ.

۳- حصکفی، محمد علاء الدين، «الدرالمختار»، ج ۱، ص ۵۴۹، لومړی چاپ، بيروت.

خوا د عقل غوښتنه هم دا ده چې رعیت باید خپل اولوالأمر ته دعاء وکړي؛ ځکه مشران تل د خپل رعیت په کارونو کې سترې وي، د هغوی امنیت او ژوند ته کار کوي او د دوی د حالاتو څخه ځان خبروي.

۴-۳- اولوالأمر ته دعاء کول په احادیثو او آثارو کې:

- عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "ثَلَاثَةٌ لَا يَغُلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَالنَّصِيحَةُ لِرُؤُوسِ الْأُمَمِ وَالْإِعْتِصَامُ بِالْجَمَاعَةِ".^(۱)

ژباړه: د معاذ بن جبل رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: درې خصلتونه دي چې د مسلمان زړه ورباندې خیانت او بخالت نه کوي: د الله لپاره په کار کې اخلاص دی، د مشرانو لپاره نصیحت دی او د مسلمانانو د ټولې ټینګ نیول دي. امام نووي رحمه الله د صحیح مسلم په شرح کې د خطابی رحمه الله په حواله وايي: «اولوالأمر ته نېکه دعاء هم یو ډول نصیحت دی».^(۲)

- عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "خِيَارُ أئِمَّتِكُمُ الَّذِينَ تُحِبُّونَهُمْ وَيُحِبُّونَكُمْ وَيُصَلُّونَ عَلَيْكُمْ وَتُصَلُّونَ عَلَيْهِمْ".^(۳)

ژباړه: عوف بن مالک رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي چې هغه وفرمایل: ستاسو غوره امامان هغه دي چې تاسې د دوی سره محبت لری، دوی ستاسو سره محبت لري او تاسې دوی ته دعاء کوی او دوی تاسې ته دعاء کوي.

- عَبْدَ الرَّحْمَنِ يَقُولُ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ يَقُولُ: إِنِّي لَأَدْعُو لِلسُّلْطَانِ، وَأَدْعُو لِأَصْحَابِ الْأَهْوَاءِ، وَلَكِنْ لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَذْكَرَ إِلَّا مَا فِيهِمْ.^(۴)

۱- ابن ابی عاصم، أحمد بن عمرو، «السنة»، ج ۱، ص ۳۶۶، حدیث نمبر: ۱۰۸۸ لومړی چاپ ریاض: دار الراجیة، ۱۴۰۸هـ.
 ۲- شرح النووی علی مسلم، ج ۲، ص ۳۹، الناشر: داراحیاء التراث العربی- بیروت.
 ۳- مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری «الصحیح المسند المختصر» (صحیح مسلم)، حدیث نمبر: ۴۹۱۰ دویم چاپ بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی نېټې.
 ۴- البغدادی، علی بن الجعد بن عبید الجوهري، «مسند ابن الجعد»، حدیث نمبر: ۱۹۰۱ درېیم چاپ، بیروت: مؤسسة نادر، ۱۴۱۰هـ.

ژباړه: عبدالرحمن وايي: ما د سفیان ثوري رحمه الله څخه واورېدل چې ويل يې: زه باچا (چې اولوالأمر دی) ته دعاء کوم او زه د نفس غوښتونکو والا خلکو ته هم دعاء کوم خو زه د دې توان نه لرم چې ذکر دې کړم مگر هغه شيان چې په دوی کې وي.

- يقول الفضيل بن عياض: لو كان لي دعوة مستجابة ما جعلتها إلا في السلطان قيل له: يا أبا علي فسر لنا هذا؟ قال: إذا جعلتها في نفسي لم تعدني وإذا جعلتها في السلطان صلح فصلح بصلاحة العباد والبلاد فأمرنا أن ندعو لهم بالصلاح ولم نؤمر أن ندعو عليهم. وإن جاروا وظلموا لأن جورهم وظلمهم على أنفسهم وصلاحهم لأنفسهم وللمسلمين.^(۱)

ژباړه: فضيل بن عياض رحمه الله فرمايلي دي: که زما لپاره قبلدونکې دعاء وي نو زه به هغه د باچا (اولوالأمر) لپاره دعاء وکړم، چا ورته وويل: د دې خبرې تشريح وکړه! هغه ورته وويل: که زه يوازې ځان ته دعاء وکړم هغه تر ما نه تېرېږي خو که باچا ته دعاء وکړم نو دی اصلاح شي د ده د اصلاح سره خلک او ښارونه اصلاح کېږي؛ ځکه نو موږ په دې باندې امر شوي يو چې باچاهانو ته د اصلاح او ښېگڼې دعاء وکړو او موږ دوی ته په ښېرا کولو باندې نه يو امر شوي که څه هم دوی ظلم وکړي ځکه د دوی د ظلم تاوان يوازې دوی ته رسېږي خو د صلاح گټه يې دوی او ټولو مسلمانانو ته رسېږي.

همداسې صاحب د شرح السنة وايي: وإذا رأيت الرجل يدعو على السلطان فاعلم أنه صاحب هوى، وإذا سمعت الرجل يدعو للسلطان بالصلاح فاعلم أنه صاحب سنة إن شاء الله.^(۲)

ژباړه: کله چې دې څوک وليدی چې باچا ته يې ښېرا کول نو پوه شه چې هغه خاوند د نفسي غوښتنو دی او که دې واورېدل چې باچا ته يې نېکه دعاء کوله نو پوه شه چې ان شاء الله هغه خاوند د سنت دی.

۱- البغوی، الحسين بن مسعود الفراء، «شرح السنة»، حديث نمبر: ۱۰۷ دويم چاپ بيروت: المكتب الإسلامی، ۱۴۲۰هـ.

۲- هماغه مأخذ.

- د جمعی په خطبه کې اولوالأمر یا امیر ته دعاء کول: د احادیثو د عمومیاتو او فقهي کتابونو د تحقیق څخه داسې ښکاري چې د مسلمان او عادل اولوالأمر یا باچا لپاره په خطبه کې دعاء کول ښه کار دی.

- په الفقه على المذاهب الأربعة کتاب کې یې د حنفي مذهب په حواله ویلي: ژباړه: په خطبه کې د باچا او امیر لپاره د نصرت، تأیید او په کومو شیانو کې چې د رعیت مصلحت وي د توفیق دعاء کول مستحب کار دی ځکه ابوموسی اشعری رضی الله عنه عمر رضی الله عنه ته په خطبه کې دعاء کوله او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د اصحابو څخه هیچا بد ورباندې نه دي ویلي.

«أما الدعاء للملك والأمير بالنصر والتأييد والتوفيق لما فيه مصلحة رعيته ونحو ذلك فإنه مندوب لأن أبا موسى الأشعري كان يدعو لعمر في خطبته ولم ينكر عليه أحد من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم»^(۱).

- په مراقي الفلاح کتاب کې یې ویلي دي: «وجاز الدعاء للسلطان بالعدل والإحسان وكره تحريماً وصفه بما ليس فيه»^(۲) ژباړه: د باچا لپاره د عدل او احسان دعاء کول روا دي او په داسې شیانو یې صفت کول چې په باچا کې نه وي مکروه تحریمي دی.

- د حنفي فقهي مشهور کتاب ردالمحتار څخه هم داسې ښکاري چې په خطبه کې د باچا لپاره دعاء کول ښه کار دی. «وَلَا يَتَأْتِي ذَلِكَ مَا قَدَّمَهُ الشَّارِحُ فِي بَابِ الْإِمَامَةِ مِنْ وُجُوبِ الدُّعَاءِ لَهُ بِالصَّلَاحِ لِأَنَّ الْكَلَامَ فِي نَفْيِ اسْتِحْبَابِهِ فِي خُصُوصِ الْخُطْبَةِ بَلْ لَا مَانِعَ مِنْ اسْتِحْبَابِهِ فِيهَا كَمَا يَدْعُو لِعُمُومِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ فِي صَلَاحِهِ صَلَاحَ الْعَالَمِ»^(۳).

۱- الجزیری، عبدالرحمن بن محمد عوض، «الفقه على المذاهب الأربعة»، ج ۱، ص ۶۱۲، دویم چاپ، لبنان، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۲۴ هـ.

۲- الطحطاوی، احمد بن محمد بن اسماعیل، «حاشیة على مراقي الفلاح شرح نورالایضاح»، ج ۱ ص ۳۳۴، لومړی چاپ، بولاق: المطبعة الامیریة، ۱۳۱۸ هـ.

۳- ابن عابدین، محمد أمین بن عمر، «رد المحتار على الدر المختار»، ج ۲، ص ۱۴۹، دویم چاپ بیروت: دار الفکر، ۱۴۲۴ هـ.

- په شرح السنة للبغوي كتاب کې يې مسلمانانو باچاهانو ته دعاء کول د مسلمانانو امامانو لپاره نصيحت بللی کوم چې ثبوت يې په احاديثو باندې شوی دی.

«وأما النصيحة لأئمة المسلمين، فالأئمة هم الولاة من الخلفاء الراشدين فمن بعدهم ممن يلي أمر هذه الأمة، ويقوم به، فمن نصيحتهم بذل الطاعة لهم في المعروف، والصلاة خلفهم، وجهاد الكفار معهم، وأداء الصدقات إليهم، وترك الخروج عليهم بالسيف إذا ظهر منهم حيف، أو سوء سيرة، وتنبههم عند الغفلة، وألا يغروا بالثناء الكاذب عليهم، وأن يدعى بالصلاح لهم»^(۱).

ژباړه: او د مسلمانانو د امامانو (حاکمانو) لپاره نصيحت (خیرخواهي) په لاندې ډول ده: ائمه هغه والیان دي، چې له خلفای راشدينو پیلېږي او بیا هغه ټول کسان چې وروسته راغلي او د دې امت چارې يې پر غاړه اخیستې او پرې يې قیام کړی دی. نو د دوی نصيحت (خیرخواهي) په دې کې ده چې: په معروف (شرعي او عادلانه) کارونو کې د دوی اطاعت وکړو، تر شا يې لمونځ وکړو، له دوی سره پر کفارو جهاد وکړو، زکاتونه او صدقات ورته وسپارو، که له دوی څخه ظلم یا بد چلند څرگند هم شي، بیا هم پر ضد يې د تورې (وسله وال پاڅون) په ذریعه را پورته نه شو، کله چې غفلت وکړي نو هغوی ته یادونه ورکړو (په نرمۍ سره نصيحت وکړو)، په درواغجنو تعریفونو او چاپلوسيو يې مغرور نه کړو او د دوی لپاره د اصلاح او نیکی دعاء وکړو.

- په شرح السنة للبرهاري کتاب کې راغلي دي: که دې څوک ولیدی چې مسلمان باچا ته يې نېبرا کوله نو پوه شه چې هغه د نفسي غوښتنو خاوند دی او که دي د چا څخه واورېدل چې باچا ته يې د بښکني دعاء کول نو پوه شه چې هغه د سنت خاوند دی.

«وإذا رأيت الرجل يدعو على السلطان فاعلم أنه صاحب هوى وإذا سمعت الرجل يدعو للسلطان بالصلاح فاعلم أنه صاحب سنة إن شاء الله. يقول فضيل بن عياض: لو كانت لي دعوة ما جعلتها إلا في السلطان. أنبأنا أحمد بن كامل، قال: حدثنا الحسين بن محمد الطبري، قال: أنبأنا مردويه الصائغ، قال: سمعت فضيلاً يقول: لو أن لي دعوة مستجابة ما جعلتها إلا

۱- البغوي، الحسين بن مسعود الفراء، «شرح السنة»، ج ۱۳، ص ۹۵، دويم چاپ، بيروت: المكتب الإسلامي، ۱۴۲۰هـ.

في السلطان، قيل له: يا أبا علي! فسر لنا هذا؟ قال: إذا جعلتها في نفسي لم تعدني، وإذا جعلتها في السلطان صلح، فصلح بصلاحة العباد والبلاد»^(۱).

په ردالمحتار كتاب يې د هغو علماؤ قول چې باچا ته يې دعاء كول مستحب نه دي بللي يا يې جايز نه دي بللي پر دې باندې حمل كړی چې په دعاء كې بې ځايه مبالغه وشي او داسې الفاظ وكارول شي چې د هغو كارول شرعاً روا نه وي او يا د باچا صفت په داسې شيانو باندې وشي چې هغه نه وي كړي.^(۲)

خلاصه: د مسلمان باچا لپاره د جمعې او اخرونو په خطبو كې دعاء كول هېڅ پروا نه لري البته چې د مبالغې او بې ځايه الفاظ په كې نه وي.

«وَالظَّاهِرُ أَنَّ مَنَعَ الْمُتَقَدِّمِينَ مَنِّبِي عَلَى مَا كَانَ فِي زَمَانِهِمْ مِنَ الْمَجَازِفَةِ فِي وَصْفِهِ مِثْلَ السُّلْطَانِ الْعَادِلِ الْأَكْرَمِ شَاهِنشَاهِ الْأَعْظَمِ مَالِكِ رِقَابِ الْأُمَمِ»^(۳).

۵-۳- په حكيمانه او پټه توگه نصيحت كول:

بل حق د اولوالأمر پر رعيت باندې دا دی چې رعيت بايد تل خپل امير ته نصيحت وكړي، نېكه مشوره وركړي او په سمه طريقه يې نيمگړتياوې ورته په گوته كړي.

عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " الدِّينُ النَّصِيحَةُ ". قُلْنَا لِمَنْ؟ قَالَ: " لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ " ^(۴).

ژباړه: تميم داري رضي الله عنه روايت كوي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: دين نصيحت دی. موږ وويل: د چا لپاره؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: د الله لپاره، د الله د كتاب لپاره، د الله د رسول لپاره، د مسلمانانو د امامانو لپاره او د عامو مسلمانانو لپاره.

۱- البربهاري، أبو محمد الحسن بن علي بن خلف، «شرح كتاب السنة للإمام البربهاري»، ج ۱۴، ص ۶، لومړی چاپ رياض: دار المنهاج للنشر والتوزيع، ۱۴۳۸ هـ.

۲- ابن عابدين، محمد أمين بن عمر، «رد المحتار على الدر المختار»، ج ۲، ص ۱۴۹، دويم چاپ بيروت: دار الفكر، ۱۴۲۴ هـ.

۳- هماغه ماخذ.

۴- مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، «الصحیح المسند المختصر» (صحیح مسلم)، حديث نمبر: ۲۰۵ دويم چاپ بيروت: دار إحياء التراث العربی، بې نېټې.

په فتح الباری کتاب کې د دې حدیث په تشریح کې راځي: والنصيحة لائمة المسلمين اعانتهم على ما حملوا القيام به وتنبيههم عند الغفلة وسد خلتهم عند الهفوة وجمع الكلمة عليهم ورد القلوب النافرة إليهم ومن أعظم نصيحتهم دفعهم عن الظلم بالتي هي أحسن.^(۱)

ژباړه: د مسلمانانو امامانو ته نصیحت دا دی چې په هغه څه کې چې دوی اړ ایستل کړه شوي مرسته ورسره وشي، د غفلت په وخت کې دوی آگاه کړل شي، د دوی د خطا وتلو په وخت کې د دوی د نیمگړتیاوو مخه ونیول شي او د دوی په وړاندې د خلکو خبره سره راټوله شي او د دوی څخه متنفر زېږونه دوی ته را وگرځول شي او تر ټولو لوی نصیحت دوی ته دا دی چې په ښه طریقه دوی د ظلم څخه را وگرځول شي.

یعنی مسلمان باچا او مسلمانو امیرانو ته نصیحت دا دی چې په ستونزو او چارو کې یې سپری مرسته وکړي، د غفلت په وخت کې یې را وینس کړي او ښه مشوره ورکړي، د خطا وتلو او لغزش په وخت کې یې نیمگړتیاوو ته متوجه کړي، خلک دې ته وهڅوي چې پر دوی باندي سره راټول شي او بې اتفاقي ونه کړي، خوابدي خلک د دوی څخه خوشحال کړي او په سمه طریقه دوی د ظلم کولو څخه را وگرځوي.

- اولوالأمر او امیر ته به انسان څنگه نصیحت کوي؟

په مسند احمد بن حنبل رحمه الله کې د هشام بن حکیم او عیاض بن غنم تر منځ خبري را نقل کړي دي چې هشام بن حکیم و عیاض بن غنم ته وايي: أَوْلَمَ تَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْصَحَ لِسُلْطَانٍ بِأَمْرٍ، فَلَا يُبْدِ لَهُ عِلَانِيَةً، وَلَكِنْ لِيَأْخُذَ بِيَدِهِ، فَيَخْلُوَ بِهِ، فَإِنْ قَبِلَ مِنْهُ فَذَلِكَ، وَإِلَّا كَانَ قَدْ أَدَّى الَّذِي عَلَيْهِ لَهُ."^(۲) ژباړه: آيا تا د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه نه دي اورېدلي چې فرمايي: څوک چې باچا ته د يو شي د نصیحت کولو اراده

۱- ابن حجر العسقلاني، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد الشافعي، «فتح الباری شرح صحيح البخاری»، ج ۱، ص ۱۳۸، لومړی چاپ مکمل (۱۳ توكه) رياض: دار طيبة للنشر والتوزيع، ۱۴۲۱هـ.

۲- الشيباني، أحمد بن حنبل، أبو عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل، «مسند الإمام أحمد بن حنبل»، لومړی چاپ، بيروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۲۱هـ، حدیث نمبر: ۱۵۴۰۸

لري نو په ښکاره دي نه ورته وايي بلکې تر لاس دي ونيسي او يوازې دې خبره ورته وکړي که يې خبره ورڅخه قبول کړه خو ښه دی او که يې قبوله نه کړه نو ده هغه مسئوليت اداء کړ چې د ده پر غاړه وو.

په شعب الايمان کتاب کې راځي: عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَمْرٌ إِمَامِي بِالْمَعْرُوفِ؟ قَالَ: إِنَّ خَشْيَتَ أَنْ يَقْتُلَكَ فَلَا، فَإِنْ كُنْتَ فَاعِلًا فَيَمَّا بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ "زَادَ أَبُو عَوَانَةَ: وَلَا تَعِبْ إِمَامَكَ."^(۱)

ژباړه: سعيد بن جبیر وايي: ما عبدالله بن عباس رضی الله عنه ته وويل: آیا زه خپل امام پر ښه کار باندې امر کړم؟ هغه راته وويل: که له دې څخه وېرېدلې چې تا به مړ کړي نو بيا امر مه ورته کوه، خو بيا هم که امر ورته کوي نو ستا او د ده تر منځ په پټه يې امر کړه. او ابو عوانه يو شی ورسره اضافه کړی دی چې: په خپل امام کې عيب مه پيدا کوه.

ځکه نو زموږ لپاره مناسبه دا ده چې مشرانو ته نصيحتونه په خصوصي ډول وکړو، پر منبر باندې مشران خپل مخاطب څرځول يا په رسنيو کې مشرانو ته خبرې کول نصيحت نه دی بلکې رسوايي ده چې تر گټې يې تاوان ډېر دی او علني شکايت کول د ډېرو فتنو لامل جوړېږي.

فضل رحمه الله ويلي: «المؤمن يستر وينصح والفاجر يهتك ويعير».^(۲)

ژباړه: مؤمن خبره پټه کوي او نصيحت کوي خو گناهکاره سپکاوی کوي او پيغور ورکوي.

معمر رحمه الله ويلي: «وكان السلف إذا أرادوا نصيحة أحدٍ، وعظوه سرّاً حتى قال بعضهم:

مَنْ وَعَظَ أَخَاهُ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ فَهِيَ نَصِيحَةٌ، وَمَنْ وَعَظَهُ عَلَى رُؤُوسِ النَّاسِ فَأَيْمًا وَبِجْهٍ».^(۳)

۱- البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي، «شعب الإيمان»، حديث نمبر: ۷۱۸۶ لومړی چاپ رياض: مكتبة الرشد، ۱۴۲۰هـ.

۲- النووي، أبو زكريا يحيى بن شرف بن مري الحزامي دمشقي، «الأربعون النووية»، حديث ۷، لومړی چاپ بيروت: دار المنهاج للنشر والتوزيع، ۱۴۲۸هـ.

۳- ابن رجب الحنبلي، زين الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن أحمد بن رجب البغدادي، «جامع العلوم والحكم في شرح خمسين حديثاً من جوامع الكلم»، حديث نمبر: ۷، لومړی چاپ بيروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۲۸هـ / ۲۰۰۷م. (تحقيق: شعيب الأرنؤوط وإبراهيم باجس).

ژباړه: مخکښو نبو خلکو چې به یو چا ته د نصیحت اراده وکړه نو په پټه به یې نصیحت ورته کوی آن تر دې چې ځینو ویلي دي: څوک چې خپل ورور ته د ده او هغه تر منځ تبلیغ وکړي نو دا نصیحت شو او که یې د خلکو په مخ کې وکړي نو بیا یې هغه ورته.

امام شافعي رحمه الله فرمایلي: مَنْ وَعَظَ أَخَاهُ بَرًّا فَقَدْ نَصَحَهُ وَرَأَاهُ، وَمَنْ وَعَظَهُ عَلَانِيَةً فَقَدْ فَصَحَهُ وَسَانَهُ. (۱)

ژباړه: چا چې خپل ورور ته په پټه وعظ وکړ، هغه ته یې نصیحت وکړ او هغه یې نښایسته کړ او چا چې په ښکاره نصیحت وکړ، هغه یې رسوا کړ او عیب یې په کې پیدا کړ.

۶-۳- په نېکو چارو کې د اولوالأمر سره همکاري:

بل حق د اولوالأمر پر رعیت باندې دا دی چې پر نېکو کارونو د باچا سره مرسته وکړي.

الله جل جلاله مسلمانانو ته په عمومي خطاب کې فرمایي: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾. (۲)

ژباړه: او مرسته کوئ تاسې یو تر بله په نیک کار او تقوی کې او مه کوئ تاسې مرستې یو تر بله پر گناه او پر عدوان (ظلم تجاوز). (۳)

نو لکه څرنګه چې انسان د خپل کور د کارونو د سمون لپاره د کور د غړو سره مرسته کوي او د کلي د کارونو د سمون لپاره د خپلو کلیوالو سره مرسته کوي د خپل هیواد د کارونو د سمون لپاره باید د خپل مسلمان باچا سره هم مرسته وکړي. په کومو برخو کې چې باچا خپل ولس ته خدمتونه عرضه کوي لکه: امنیت، جهاد، اقتصاد، اصلاحات، تعلیم، ساینس او داسې نور... په هماغه برخو کې باید هر وګړی د خپل توان سره سم په اصولو کې د ننه د خپل اولوالأمر او امیر سره مرسته وکړي او د خپلو هیوادوالو په ښېرازی کې تل د خپل مسلمان حاکم تر څنګ ولاړ وي.

۱- النووی، أبو زکریا یحیی بن شرف بن مرى الحزامی الدمشقی، «المنهاج شرح صحیح مسلم بن الحجاج» (شرح النووی علی مسلم)، ج ۱، ص ۱۴۴، دویم چاپ بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۳۹۲هـ / ۱۹۷۲م (۸ توکه مکمل) حدیث ۸۲.

۲- السورة: المائدة، الآية: ۲.

۳- التفسیر الکابلی، ج ۱، ص ۵۸۷.

امام نووي رحمه الله د مسلم شريف په شرح کي فرمايي: قَالَ الْخَطَّابِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: وَمِنْ التَّصِيحَةِ لَهُمُ الصَّلَاةُ خَلْفَهُمْ، وَالْجِهَادُ مَعَهُمْ، وَأَدَاءُ الصَّدَقَاتِ إِلَيْهِمْ، وَتَرْكُ الْخُرُوجِ بِالسَّيْفِ عَلَيْهِمْ إِذَا ظَهَرَ مِنْهُمْ حَيْفٌ أَوْ سُوءٌ عَشْرَةٌ، وَأَنْ لَا يُعْرَوُ بِالْفِتْنَاءِ الْكَاذِبِ عَلَيْهِمْ، وَأَنْ يُدْعَى لَهُمْ بِالصَّلَاحِ.^(۱)

ژباړه: خطابي رحمه الله ويلې دي: د باچاهانو لپاره نصيحت دا هم دی چې د دوی پسي لمونځ وشي، د دوی تر څنگ جهاد وشي، زکاتونه ورکړل شي، د دوی څخه د ظلم او بد ژوند ليدلو په وخت کې يې پر ضد توره را و نه کښل شي، په دروغجنې ستاينې دوی مغرور نه کړل شي او د دوی لپاره نېکه دعاء وشي.

د مسلمان باچا سره په هره برخه کې مرسته کول په رعيت کې د هر وگړي دنده ده ځکه د باچا سره مرسته کول نه تنها دا چې د خپل مسئوليت پوره کول دي بلکې د نورو مسلمانانو د ژوند په تأمين او سمون کې برخه اخيستل هم دي چې په انساني ژوند کې تر ټولو مهم کار دی.

۷-۳- د اولوالأمر درناوی، عزت او وقار ساتنه:

پر رعيت باندې د اولوالأمر بل حق دا دی چې بايد د اولوالأمر احترام او درناوی وشي او نه تنها دا چې خپله يې بايد درناوی وکړي بلکې نور خلک هم د هغه درناوي ته را وبولي او د آبرو، عزت او وقار دفاع يې وکړي.

درناوی په انساني ټولنه کې د ټولنيز ژوند يو اصل دی ځکه نو هر انسان بايد د مراتبو پر اساس د بل انسان احترام وکړي، د بېلگې په ډول: اولادونه د خپل پلار او مور احترام وکړي، کشران وروڼه او خویندې د خپلو مشرانو وروڼو او خویندو احترام وکړي، زده کوونکي د خپل استاذ او ښوونکي احترام وکړي، مېرمن د خپل خاوند احترام وکړي، په رتبه کشران تر ځان په رتبه د مشرانو احترام وکړي، ټول مسئولين او رعيت د خپل اولوالأمر او امير احترام وکړي.

۱- النووی، أبو زکریا یحیی بن شرف بن مرى الحزامی الدمشقی، «الْمُنْهَاجُ شَرْحُ صَحِيحِ مُسْلِمَ بْنِ الْحَجَّاجِ» (شرح النووی علی مسلم)، ج ۱، ص ۱۴۴، دویم چاپ بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۳۹۲هـ / ۱۹۷۲م. (۸ ټوکه مکمل) حدیث ۸۲.

که سپری د ډېرې نښکته درجې څخه د احترام گټې او فایدې وگوري نو دا به ورته ثابته شي چې د نورو انسانانو په نسبت د اولوالأمر احترام باید څو برابره ډېر وي؛ چې په ډېرو شيانو د اولوالأمر احترام کېدای شي ځکه نو ویلای شو: اولوالأمر ته دعاء کول احترام دی، اطاعت کول یې احترام دی، د غیبت څخه د ځان ساتل یې احترام دی او د هر حق اداء کول یې احترام دی. په احادیثو کې راځي:

- عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَمْسٌ مَنْ فَعَلَ وَاجِدَةً مِنْهُنَّ كَانَ ضَامِمًا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ عَادَ مَرِيضًا أَوْ خَرَجَ مَعَ جَنَازَةٍ أَوْ خَرَجَ غَازِيًا أَوْ دَخَلَ عَلَى إِمَامِهِ يُرِيدُ تَعْزِيرَهُ وَتَوْقِيرَهُ أَوْ قَعَدَ فِي بَيْتِهِ فَسَلِمَ النَّاسُ مِنْهُ وَسَلِمَ مِنَ النَّاسِ."^(۱)

ژباړه: د معاذ بن جبل رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: پنځه شيان دي چې یو دانه یې څوک وکړي نو الله تعالی د ده ضمانت کوي: څوک چې پر ناروغ پوښتنه وکړي، څوک چې د مسلمان په جنازه کې گډون وکړي، څوک چې خپل امام ته ورځي تر څو عزت او احترام یې وکړي او څوک چې په خپل کور کې کښېني تر څو خلک د ده څخه وساتل شي او دی د خلکو څخه وساتل شي.

د دې حدیث څخه له ورايه نښکاري چې د اولوالأمر او امیر عزت کول د دې سبب گڼځي چې انسان دې پر الله تعالی گران شي او الله تعالی دې د ده ضمانت وکړي.

- عَنْ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ أَكْرَمَ سُلْطَانَ اللَّهِ أَكْرَمَهُ اللَّهُ، وَمَنْ أَهَانَ سُلْطَانَ اللَّهِ أَهَانَهُ اللَّهُ."^(۲) ژباړه: د ابوبکر څخه روایت دی چې ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه واورېدل چې ویل یې: څوک چې د الله تعالی د باچا عزت وکړي الله تعالی به د ده عزت وکړي او څوک چې د الله تعالی د باچا سپکاوی وکړي الله تعالی به دی سپک کړي.

۱- النووی، أبو زکریا یحیی بن شرف بن مرى الحزامی دمشقی، «المُنْهَاجُ شَرْحُ صَحِيحِ مُسْلِمَ بْنِ الْحَجَّاجِ» (شرح النووی علی مسلم)، ج ۱، ص ۱۴۴، دویم چاپ بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۳۹۲هـ / ۱۹۷۲م (۸ ټوکه مکمل) حدیث ۸۲.

۲- ابن ابی عاصم، أحمد بن عمرو، «السنة»، حدیث ۱۰۱۷ لومړی چاپ ریاض: دار الراية، ۱۴۰۸هـ.

- عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "سَيَكُونُ بَعْدِي سُلْطَانٌ فَمَنْ أَرَادَ ذَلِكَ تَعَرَّفَ فِي الْإِسْلَامِ تُغْرَةً وَلَيْسَتْ لَهُ تَوْبَةٌ إِلَّا أَنْ يَسُدَّهَا وَلَيْسَ يَسُدُّهَا إِلَّا يَوْمَ الْقِيَامَةِ".^(۱)

ژباړه: ابوذر رضی الله عنه فرمایي: ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه واورېدل چې ویل یې: زما وروسته به باچا راځي، څوک چې یې د خوار کولو اراده وکړي نو ده په اسلام کې درځ پیدا کړ او د ده توبه تر هغه وخت پوري نه قبلېږي تر څو چې دغه درځ و نه تړي او دی یې د قیامت تر ورځې پوري نه شي تړلی.

په دې حدیث کې د مسلمان باچا د سپکاوي تاوان ته اشاره شوې ده چې هغه په مسلمانانو کې درځ او نیمگړتیا پیدا کېدل دي او بیا تر ډېره وخته یې پاته کېدل او غځېدل دي. دا په تجربه ثابته شوې ده چې د مسلمان باچا سپکاوی د ډېرو داسې فتنو د پیدا کېدلو سبب جوړېږي چې هغه بیا تر ډېره وخته پوري نه ختمېږي .

۸-۳- د اولوالأمر په وړاندې زغم او صبر:

پر رعیت باندې د اولوالأمر بل حق دا دی چې رعیت یې په وړاندې صبر او زغم ولري، په دې معنی سره چې کله د خپل باچا څخه د خپلي غوښتنې خلاف کوم شی ویني ژر دې غبرگون نه ښکاره کوي او د خپل باچا پر ضد دې تبلیغات او پاڅونونه نه کوي. په حدیث شریف کې راځي: عن ابن عباس يرويه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال "من رأى من أميره شيئا يكرهه فليصبر فإنه ما أحد يفارق الجماعة شبرا فيموت إلا مات ميتة جاهلية".^(۲)

ژباړه: عبدالله بن عباس رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي چې هغه وفرمایل: څوک چې د خپل امیر څخه داسې شی وويني چې بد یې ورڅخه راځي نو صبر دي وکړي ځکه هیڅوک داسې نه دی چې د ټولې څخه د مسلمانانو یوه لوېشت جلا شي او مړ شي مگر دا چې دی پر مرگ د جاهلیت مړ کېږي.

۱- ابن ابی عاصم، أحمد بن عمرو، «السنة»، حدیث ۱۰۱۷ لومړی چاپ ریاض: دار الراية، ۱۴۰۸هـ.

۲- الشيباني، أحمد بن حنبل، أبو عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل، «مسند الإمام أحمد بن حنبل»، حدیث: ۲۷۰۲ لومړی چاپ، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۲۱هـ.

دا معلومه خبره ده چې مسلمان باچا او اولوالأمر د خپل ولس د خوشالی او سوکالی لپاره هڅې کوي خو په دې خاطر چې اولوالأمر هم انسان دی او معصوم نه دی ممکن ځینې تېروتنې ورڅخه وشي چې ولس یې باید وزغمي او په تمامه معنی په اصلاحاتو کې مرسته ورسره وکړي، بله خبره دا ده چې د خدماتو په تناسب په ولس کې د وگړو خوشحالي یو متفاوت نسبي حالت دی چې ځینې په یو شي خوشحاله کېږي، ځینې په بل شي خوشحاله کېږي او ځینې بیا په بل شي خوشحاله کېږي ځکه نو په اقتدار کې د هر فرد رضایت شرط نه دی بلکې د شریعت نافذ کول، تر خپله وسه امنیت راوستل، اقتصاد پیاوړی کول، د تعلیم او تعلم زمینه برابرول، هیواد مستقل ساتل او په هر اړخیز ډول د خدماتو عرضه کول مهم دي.

که بالفرض موږ د سلطان څخه په ښکاره ډول تبعیض هم وویو بیا هم زموږ لپاره دا نه روا کېږي چې د هغه څخه خوا بده کړو یا یې پر ضد تبلیغات وکړو ځکه د باچا مسئولیت د ټول هیواد په کچه دی د هر چا اړتیا او استعداد ورته معلومېږي نو که کوم څوک د وظیفې یا مرستې لپاره انتخابوي په هغه کې هرو مرو کوم حکمت او مصلحت په پام کې نیسي. که د رسول الله صلی الله علیه وسلم سیرت مطالعه کړو دا به راته ثابته شي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ځینو کسانو ته وظیفې ورکولې ځینو ته یې بیا نه ورکولې، د ځینو سره یې مالي مرسته کوله او د ځینو سره یې بیا نه کوله لکه په بخاري شریف کې چې د انس بن مالک رضی الله عنه په حدیث کې راځي: کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ته د هوازن مالونه راوړل شول رسول الله صلی الله علیه وسلم ځینو قریشو ته سل اوښان ورکړل نو ځینو انصارو وویل: الله تعالی دې رسول الله صلی الله علیه وسلم ته بښنه وکړي قریشو ته مالونه ورکوي خو موږ یې پرېښودلو په داسې حال کې چې زموږ تر تورو وینې تویېږي؛ کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د دوی په خبرو خبر شو نو یې دوی ټول سره راټول کړل او ورته وېې ویل: زه ځینو هغو کسانو ته یو شی ورکوم چې تازه د کفر څخه بېل شوي وي، آیا تاسې په دې نه خوشحاله کېږئ چې خلک مالونه یوسي او تاسې خپلو کورونو ته د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره ولاړ شئ؟ زما دې په الله قسم وي چې کوم شی چې تاسې یې د ځانه سره وړئ هغه ډېر ښه دی تر هغه شي چې دوی یې د ځانونو سره وړي، انصارو وویل: یا رسول

الله مود خوشحاله يو؛ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وويل: تاسې به زما وروسته پر خان سخت غوراوی ووينی نو صبر وکړئ تر خو د الله او د هغه د رسول سره پر حوض ملاقات کوی.^(۱)

د انس بن مالک رضی الله عنه څخه روایت دی چې دی فرمایي: نَهَانَا كَبْرًاؤُنَا مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَا تَسُبُّوا أُمَّرَاءَكُمْ وَلَا تَعُشُّوهُمْ، وَلَا تَعُصُوهُمْ، وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْبِرُوا، فَإِنَّ الْأَمْرَ إِلَى قَرِيبٍ".^(۲)

ژباړه: د رسول الله صلى الله عليه وسلم د ملگرو څخه زمور مشرانو مود منع کړي يو او راته ويلي يې دي: خپلو واکمنانو ته ښکښل مه کوئ، هغوی ته دوکه مه ورکوئ، د هغوی نافرمانی مه کوئ او له الله څخه ووبرېئ او صبر وکړئ، ځکه خبره نژدې ده.

ابوالدرداء رضی الله عنه فرمایي: إياكم ولعن الولاية، فإن لعنهم الحالقة، وبغضهم العاقرة. قيل: يا أبا الدرداء، فكيف نصنع إذا رأينا منهم ما لا نحب؟ قال: اصبروا، فإن الله إذا رأى ذلك منهم حبسهم عنكم بالموت.^(۳)

ژباړه: ځانونه پر خپلو مشرانو د لعنت ويلو څخه وساتئ ځکه پر دوی لعنت ويل بربادي ده، چا وويل: نو مود به څنگه وکړو که مود هغه څه وگورو چې مود يې له دوی څخه نه خوښوو ای ابو الدرداء؟ ابوالدرداء رضی الله عنه وويل: صبر وکړئ، ځکه که الله تعالی د دوی څخه دا وليدل، نو هغه به د مرگ په واسطه له تاسې څخه منع کړي. همداسې ابوالدرداء رضی الله عنه فرمایي: وإن أول نفاق المرء طعنه على إمامه.^(۴) ژباړه: د انسان لومړنی نفاق دا دی چې پر خپل امام باندي بد وايي.

۱- البخاری، محمد بن إساعيل، «الجامع الصحيح المسند» (صحيح البخاری)، حديث: ۳۱۴۷ لومړی چاپ دمشق: دار ابن کثير، ۱۴۲۲هـ.

۲- البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي، «شعب الإيمان» حديث: ۷۱۱۷ لومړی چاپ. رياض: مكتبة الرشد، ۱۴۲۰هـ.

۳- ابن ابي عاصم، أحمد بن عمرو، «السنن»، لومړی چاپ، رياض: دار الراية، ۱۴۰۸هـ. حديث: ۸۴۸.

۴- ابن عبد البر، أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد النمرى القرطبي، «التمهيد لما فى الموطأ من المعانى والأسانيد»، ج ۲۱، ص ۲۸۷ لومړی چاپ الرباط - المغرب:

همداسې ابو اسحاق فرمایي: «ما سب قوم أميرهم إلا حرما خيره»^(۱). ژباړه: هيڅ قوم خپل امير ته ښکښل نه دي کړي مگر دا چې دوی يې د خیر څخه محروم شوي دي. يعني خپل مسلمان امير او اولوالأمر ته ښکښل کول د دې سبب جوړیږي چې انسان دې د هغه د خیر او ښېگڼې څخه محروم شي.

۹-۳- د شایعاتو او منفي تبلیغاتو نه منل:

پر رعیت باندې د اولوالأمر بل حق دا دی چې رعیت باید د هغه په اړه شایعات او منفي تبلیغات و نه مني؛ هر مسلمان په دې باندې مکلف دی چې کله یوه خبره اورې مخکې تر دې چې نشر او خپره یې کړي هغه خبره د خپلو مشرانو سره شریکه کړي تر څو هغوی د خبرې په اړه تحقیق وکړي او حقیقت یې معلوم کړي؛ په خاصه توګه داسې خبره چې د مملکت د اولوالأمر یا د کوم بل مشر په اړه وي داسې خبره خو باید هېڅ وخت د اورېدلو څخه متصل نشر نه کړي، الله تعالی فرمایي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا﴾^(۲). ژباړه: ای هغو کسانو چې تاسو ایمان راوړی دی، که چیرته راتګ وکړ تاسو لره فاسق او بدکار! په یوه خبر سره نو تاسو ښه تحقیق پکې وکړئ.^(۳)

همداسې په بل آیت کې الله تعالی فرمایي: ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا﴾^(۴).

ژباړه: او کله چې دوی ته د امن یا وېرې کومه خبره راشي، دوی هغه نشر کړي او که چیرې دوی هغه رسول ته او خپلو د کار خاوندانو(حاکمانو) ته رسولې وای نو خامخا په دوی کې به هغو

۱- ابن عبد البر، أبو عمر يوسف بن عبدالله بن محمد النمري القرطبي، «التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد»، ج ۲۱، ص ۲۸۷ لومړی چاپ الرباط - المغرب:
 ۲- السورة: الحجرات، الآية: ۶.
 ۳- التفسير الكابلي، ج ۲، ص ۱۲۰۷.
 ۴- السورة: النساء، الآية: ۸۳.

کسانو دا خبره معلومه کړې وای چې دا خبر را ایستلای شي او که چیرې پر تاسې باندې د الله تعالی فضل او رحمت نه وای نو هرومرو به تاسې د شیطان پلوي کړې وای مگر لږ ستاسو.^(۱)

یعنی کله چې تاسې ته یو بڼه یا بد خبر را ورسیري نو مخکې تر دې چې تاسې یې په خلکو کې نشر کړی دا خبر د خپلو مشرانو سره شریک کړئ تر څو هغوی یې په اړه تحقیق او پلټنه وکړي او دروغ او رښتیا یې معلوم کړي؛ کله چې د مشرانو لخوا خبر تأیید شو وروسته یې بیا تاسې تر نورو خلکو پورې ورسوئ.

په حدیث شریف کې راځي: عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «كَفَى بِالْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ».^(۲)

ژباړه: د حفص بن عاصم څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: د انسان لپاره دغه دروغ بس دي چې خبري کوي په هر هغه شي سره چې اورېدلي یې وي.

ابن کثیر رحمه الله وايي: قوله تعالى: ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ﴾.^(۳) إنكار علی من یبادر إلى الأمور قبل تحقیقها، فیخبر بها ویفشیها وینشرها، وقد لا یكون لها صحة.^(۴)

ژباړه: دا قول د الله تعالی انکار دی پر هغه کسانو چې دوی مخکې تر ثبوت کارونو ته تلوار کوي، خلک په هغه خبروي، افشاء کوي یې او نشر کوي یې په داسې حال کې چې دا خبره ځیني وختونه سمه نه وي. رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: "بِئْسَ مَطِيئَةُ الرَّجُلِ رَعَمُوا".^(۵) ژباړه: بده سورلی د سړی (انسان) لپاره (دا قول دی چی وایي) زعمو، دوی گمان کوي.

۱- دیوبندی، محمود حسن او شبیر أحمد العثانی «التفسیر الکابلی» (تفسیر عثانی)، ج ۱، ص ۴۹۰، لومړی چاپ ریاض: مکتبة الرشد، ۱۴۲۵هـ.

۲- صحیح مسلم حدیث نمبر ۷، ج ۱، ص ۸.

۳- السورة: النساء، الآية: ۸۳.

۴- ابن کثیر، إسماعیل بن عمر الدمشقی، «تفسیر القرآن العظیم» (تفسیر ابن کثیر)، ج ۲، ص ۳۶۵ څلورم چاپ ریاض: دار طيبة، ۱۴۱۹هـ.

۵- السجستاني، أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق، «سنن أبي داود»، حدیث: ۴۹۷۴ لومړی چاپ مکمل ریاض: دار السلام للنشر والتوزيع، ۱۴۲۰هـ.

يعنی دا د انسان لپاره ډېر بد کار دی چې د خلکو د گمانونو پسې ځي او بې له دې چې تحقيق او پلټنه وکړي د خلکو د گمان پر اساس د هغوی خيره مني او اجراء ورپاندې کوي. د بېلگې په ډول په خلکو کې د يو چا په اړه يوه آواز خپرېږي، نو مخکې تر دې چې انسان تحقيق او پلټنه وکړي د دغې آوازې منل او نورو ته يې رسول ډېر بد کار دی په خاصه توگه کله چې د حاکم او اولوالأمر په اړه وي.

۴- د اولوالأمر د اطاعت گټې:

د اولوالأمر اطاعت يو د هغو کارونو څخه دی چې د انسان لپاره په هغه کې ډېرې گټې او فايدي نغښتي دي او چې کله يې انسان په خپل ژوند کې عملي کړي هر ورو يې مثبت تاثير ويني چې موږ د اطاعت ځينې گټې په لاندې ډول بيانوو:

۴-۱- د الله تعالی رضا او ثواب تر لاسه کول:

په دې خاطر چې د اولوالأمر اطاعت د الله تعالی غوښتنه ده او چې څوک يې کوي هغه په اصل کې د الله تعالی امر پر ځای کوي نو معلومه خبره ده چې په اطاعت سره انسان د الله تعالی رضا او خوشحالي تر لاسه کولای شي.

۴-۲- د ټولني نظم او امن ساتل:

په دې خاطر چې د اولوالأمر اطاعت سره يو ډول مرسته ده او په ټولنه کې د ځان ځانې او بې نظمۍ مخه ورباندې نيول کېږي نو په اطاعت باندې د ټولني نظم او امن ساتل کېدلای شي.

۴-۳- د فتنو مخنيوی:

کله چې خلک د اولوالأمر اطاعت وکړي طبعاً په حکومتولۍ او رعيت چلونې کې مرکزيت رامنځته کېږي چې هر څوک ځان واکمن نه گڼي او ملت پر څو ټوټو د ويشل کېدلو څخه ساتل کېږي چې ورسره جگړې او اختلافات له منځه ځي او د ډېرو فتنو مخه ورباندې نيول کېږي.

۴-۴- د گناه او عذاب څخه خلاصون:

له دې کبله چې په اطاعت کې ثواب پروت دی او د الله تعالی د خوشحالی سبب جوړیږي نو څوک چې اطاعت کوي هغه د گناه او الهي عذاب څخه خلاصون مومي.

۴-۵- د امت قوت او عزت:

له دې امله چې اطاعت د صفونو یووالی، د امر یووالی او د عمل یووالی راولي او په نظام کې د دښمن د نفوذ مخه نیسي، همداسې په حکومتولۍ کې د وېش مخنیوی کوي نو په اطاعت سره د امت قوت او عزت ساتل کېدلای شي، چې دا خبره په تاریخي سندونو باندې ثابته ده ځکه کله چې مسلمانانو د خپلو شرعي مشرانو اطاعت کوي، نو له اندلس څخه تر هند او چین پورې یې واکمني درلودله او د نړۍ تر ټولو قوي امت وو، خو کله چې په مسلمانانو کې بغاوت عام شو نو د تاتاریانو، صلیبیانو، یهودو او نصارا تر پښو لاندې شول. نو داسې ویلای شو چې د اولوالأمر اطاعت د امت د قوت اصلي محور دی او بغاوت یې د تباهی لومړی گام دی.

۴-۶- د جاهلیت پر مرگ د مړینې څخه نجات:

په دې سبب چې پر هر انسان باندې د خپل وخت د امام پېژندل او د هغه اطاعت کول ضروري دی نو څوک چې خپل امام پېژني او د هغه اطاعت کوي ان شاء الله، الله تعالی به یې مړینه پر خیر کړي او د جاهلیت له مرگ څخه به یې وساتي.

پایله:

د پورته ټولو دلایلو او شواهدو څخه په ډاگه ثابتیږي چې د اولوالأمر اطاعت د اسلام یو قطعي او ضروري حکم دی. قرآن کریم د اولوالأمر په اطاعت کولو په صراحت امر کړی، رسول الله صلی الله علیه وسلم د اولوالأمر اطاعت د خپل ځان اطاعت گڼلی او د امت علماوو په اجماع سره واجب گڼلی دی. دا اطاعت یوازې هغه وخت ختمیږي چې مشر په څرگنده گناه امر وکړي، او په داسې صورت کې حدیث راغلي: "لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق". د اولوالأمر پر وړاندې د رعیت اته حقوق (اطاعت، بیعت، دعاء، خصوصي نصیحت، مرسته، احترام، صبر او د شایعې نه منل) د اسلامي ټولني د سلامتیا، اتحاد او استقامت لپاره حیاتي ارزښت لري. که دا حقوق ادا شي نو الله تعالی به امت ته خپله رضا، برکت او عزت ورکوي، او که پرېښودل شي نو فتنې، وپش، ذلت او الهي غضب به راځي. تاریخ گواه دی چې کله مسلمانانو د خپلو شرعي مشرانو اطاعت وکړ نو د اندلس نه تر هند او چین پورې یې سلطنتونه درلودل او د نړۍ تر ټولو قوي امت وو. خو کله چې بغاوت، نافرمانی او شایعې عامې شوې نو د تاتاریانو، صلیبیانو او استعماري قوتونو تر پښو لاندې شول. نو پایله دا ده چې د مسلمانانو عروج، قوت، اتحاد او بقا د الله تعالی، رسول صلی الله علیه وسلم او د اولوالأمر په شرعي اطاعت کې دی، نو دې سره به امت مسلمه د نړۍ مشري او قیادت په غاړه ولري، او که اطاعت ونه شي نو ذلت او پاشلتیا به یې په برخه وي. الله تعالی دې مور ټولو ته د خپلو مشرانو د شرعي اطاعت توفیق راکړي. آمین!

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

منابع:

قرآن كريم

- ١- ابن ابي عاصم، أحمد بن عمرو، «السنة»، لومري چاپ، رياض: دار الراية، ١٤٠٨هـ ق.
- ٢- ابن حبان، محمد بن حبان التميمي البستي، «صحيح ابن حبان»، دويم چاپ بيروت: دار الفكر، ١٤١٤هـ ق .
- ٣- ابن حجر العسقلاني، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد الشافعي، «فتح الباري شرح صحيح البخاري»، لومري چاپ، رياض: دار طيبة للنشر والتوزيع، ١٤٢١هـ ق.
- ٤- ابن رجب الحنبلي، زين الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن أحمد بن رجب البغدادي، «جامع العلوم والحكم في شرح خمسين حديثاً من جوامع الكلم»، لومري چاپ بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٤٢٨هـ / ٢٠٠٧م.
- ٥- ابن عابدين، محمد أمين بن عمر، «رد المحتار على الدر المختار»، دويم چاپ بيروت: دار الفكر، ١٤٢٤هـ ق.
- ٦- ابن عبدالبر، أبو عمر يوسف بن عبدالله بن محمد النمري القرطبي، «التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد»، لومري چاپ الرباط المغرب: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، ١٤٣٠هـ / ٢٠٠٩م.
- ٧- ابن كثير، إسماعيل بن عمر الدمشقي، «تفسير القرآن العظيم» (تفسير ابن كثير)، خلورم چاپ رياض: دار طيبة، ١٤١٩هـ ق .
- ٨- ابن نجيم المصري، زين الدين بن إبراهيم بن محمد، «البحر الرائق شرح كنز الدقائق»، دويم چاپ بيروت: دار الكتاب الإسلامي، ١٤١٨هـ ق.
- ٩- أحمد بن حنبل، أبو عبدالله الشيباني، «مسند الإمام أحمد بن حنبل»، لومري چاپ بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٤٢١هـ ق.
- ١٠- الأشعري، أبو الحسن علي بن إسماعيل، «رسالة إلى أهل النغر»، لومري چاپ، قاهرة: مكتبة القرآن، ١٤٠٥هـ ق

- ۱۱- الاندلسي، ابي حيان محمد بن يوسف، «تفسير البحر المحيط»، اتم چاپ، بيروت: دارالفكر، تحقيق: صدقي محمد جميل ۱۴۲۰ هـ ق.
- ۱۲- البخاري، محمد بن إسماعيل، «الجامع الصحيح المسند» (صحيح البخاري)، لومړی چاپ، دمشق: دار ابن كثير، ۱۴۲۲ هـ ق
- ۱۳- البربهاري، أبو محمد الحسن بن علي بن خلف، «شرح كتاب السنة للإمام البربهاري»، لومړی چاپ، رياض: دار المنهاج للنشر والتوزيع، ۱۴۳۸ هـ ق.
- ۱۴- البغدادي، علي بن الجعد بن عبيد الجوهري، «مسند ابن الجعد»، درېيم چاپ، بيروت: مؤسسة نادر، ۱۴۱۰ هـ ق .
- ۱۵- البغوي، الحسين بن مسعود الفراء، «شرح السنة»، دويم چاپ، بيروت: المكتب الإسلامي، ۱۴۲۰ هـ ق .
- ۱۶- البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي، «شعب الإيمان»، لومړی چاپ رياض: مكتبة الرشد، ۱۴۲۰ هـ ق .
- ۱۷- الجزيري، عبدالرحمن بن محمد عوض، «الفقه على المذاهب الأربعة» دويم چاپ، لبنان، بيروت: دارالكتب العلمية، ۱۴۲۴ هـ ق .
- ۱۸- الجصاص، أبو بكر أحمد بن علي الرازي، «أحكام القرآن»، لومړی چاپ بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۰۵ هـ ق.
- ۱۹- الجويني، أبو المعالي عبدالملك بن عبدالله بن يوسف إمام الحرمين، «غياث الأمم في التياث الظلم»، لومړی چاپ الكويت: دار القلم، الدار العلمية، ۱۴۰۱ هـ.
- ۲۰- الحموي، ابو عبدالله محمد بن ابراهيم، «تحرير الأحكام في تدبير أهل الإسلام»، درېيم چاپ، دوحه: دارالثقافة، ۱۴۰۸ هـ ق .
- ۲۱- الدارمي، ابو محمد عبدالله بن عبدالرحمن، «سنن دارمي» لومړی چاپ، بيروت: دارالكتب العربي تحقيق: فراز أحمد زملي ۱۴۰۷ هـ ق.
- ۲۲- ديوبندي، محمود حسن او شبير أحمد العثماني، «التفسير الكابلي» (تفسير عثمانى)، لومړی چاپ، رياض: مكتبة الرشد، ۱۴۲۵ هـ ق.

- ۲۳- الراغب الأصفهاني، الحسين بن محمد، «المفردات في غريب القرآن» لومري چاپ، بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۲۳هـ ق .
- ۲۴- السجستاني، أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق، «سنن أبي داود»، لومري چاپ مڪمل، رياض: دار السلام للنشر والتوزيع، ۱۴۲۰هـ ق .
- ۲۵- الشيباني، أحمد بن حنبل، أبو عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل، «مسند الإمام أحمد بن حنبل»، لومري چاپ، بيروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۲۱هـ ق .
- ۲۶- الطحطاوي، احمد بن محمد بن اسماعيل، «حاشية على مراقى الفلاح شرح نورالايضاح»، لومري چاپ، بولاق: المطبعة الاميرية، ۱۳۱۸ هـ ق .
- ۲۷- القرطبي، محمد بن أحمد الأنصاري، «الجامع لأحكام القرآن»، دويم چاپ، قاهرة: دار الحديث، ۱۳۸۷هـ ق .
- ۲۸- النووي، أبو زكريا يحيى بن شرف بن مرى الحزامي الدمشقي، «الأربعون النووية»، لومري چاپ. بيروت: دار المنهاج للنشر والتوزيع، ۱۴۲۸هـ ق .
- ۲۹- النووي، ابوزكريا يحيى بن شرف الحزامي الدمشقي، «شرح صحيح مسلم»، دويم چاپ، بيروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۳۹۲هـ ق .

حقوق مالی و غیرمالی همسر بر شوهر در شریعت اسلامی

««« پوهندوی ذکی الله ذکی^(۱)»»»

چکیده:

خانواده در شریعت اسلامی بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی است که استحکام آن بر رعایت حقوق و تکالیف متقابل زن و شوهر استوار می‌باشد. در بخش حقوق مالی، مسائلی چون مهر، نفقه (اعم از خوراک و پوشاک) و مسکن، تحلیل گردیده و جایگاه آن‌ها در فقه حنفی تبیین شده است. در بخش حقوق غیرمالی، مواردی همچون حق هم‌خوابی، حسن معاشرت، رعایت عدالت در صورت تعدد زوجات، آموزش دینی، حمایت روانی و حفظ اسرار زناشویی مورد تحقیق و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که نادیده گرفتن این حقوق یا تفسیر نادرست از آن‌ها، از عوامل اصلی بروز اختلافات خانوادگی و تزلزل نهاد خانواده به شمار می‌رود. در نتیجه، آگاهی‌دهی و بازخوانی علمی این حقوق در پرتو منابع شرعی، ضرورتی انکارناپذیر برای تحقق عدالت خانوادگی و تحکیم روابط در بین زن و شوهر است.

کلمات کلیدی: حقوق زن، حقوق مالی، حقوق غیر مالی، نفقه، مهریه، مسکن و شریعت اسلامی.

(۱) عضو کادر علمی دیپارتمنت فقه و قانون، پوهنځی شرعیات، پوهنتون تخار.

مقدمه:

الحمد لله والصلوة والسلام على رسول الله وعلى آله وصحبه ومن والاه، ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الجزاء وبعد:

در نظام حقوقی اسلام، خانواده به عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، جایگاه رفیعی دارد و قوام آن وابسته به رعایت حقوق و تکالیف متقابل میان زن و شوهر است. و در منابع اسلامی به تفصیل در مورد حقوق شوهر بر زن سخن گفته شده، در چنین شرایطی، تبیین علمی و فقهی حقوق زن بر شوهر از منظر شریعت اسلامی، به‌ویژه فقه حنفی، ضرورتی انکار ناپذیر در راستای تحقق عدالت خانوادگی، تحکیم روابط زناشویی و پیشگیری از ظلم، افراط و تفریط در عملکرد افراد به‌شمار می‌رود. از جمله پرسش‌های اصلی تحقیق می‌توان به این موارد اشاره کرد: حقوق مالی زن بر شوهر در شریعت اسلامی کدام‌اند؟ حدود حقوق اخلاقی و رفتاری زن بر شوهر چیست؟

هدف تحقیق مقاله این است که حقوق مالی زن بر شوهر همچون نفقه، مهر، مسکن و همچنین حقوق غیر مالی او مانند هم‌بستری، خوش‌رفتاری، تأمین سلامت روان و جسم، حق آموزش دینی و رعایت عدالت در صورت تعدد زوجات را از منظر فقه اسلامی تحلیل و بررسی نماید.

همچنین هدف این تحقیق، تبیین دقیق و مستند حقوق زن بر شوهر با استناد به منابع معتبر فقهی و قانونی و ارائه‌ی مبنایی علمی برای اصلاح دیدگاه‌های نادرست، رایج در جامعه است. اهمیت این موضوع از آن جهت است که در شرایط اجتماعی امروز، بسیاری از اختلافات خانوادگی ناشی از عدم آگاهی یا نادیده گرفتن این حقوق است، که تحقیق و بررسی آن می‌تواند در کاهش بحران‌های خانوادگی مؤثر باشد.

روش تحقیق به‌صورت کتابخانه‌ی با رویکرد توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها از طریق مطالعه منابع اولیه (قرآن، سنت، کتب فقهی معتبر) گردآوری و بررسی شده است. در این تحقیق با رویکردی تطبیقی میان نظریات فقهی و شرایط معاصر، تلاش شده تا تصویری جامع از تکالیف شرعی شوهر در قبال همسر ترسیم گردد. از خداوند متعال توفیق عمل صالح و حسن خاتمه را مسئلت دارم. وما ذلك على الله بعزيز.

۱- مفاهیم اصطلاحات:

در این مبحث، مفهوم لغوی و اصطلاحی حقوق تبیین می‌گردد:

۱-۱- مفهوم حقوق:

کلمه‌ی «حقوق» هم در لغت و هم در اصطلاح، مورد توجه و تحلیل علمای دین و دانشمندان علوم انسانی قرار گرفته است. در ادامه، به بررسی هر یک از این دو بُعد می‌پردازیم:

۱-۱-۱- مفهوم لغوی حقوق:

کلمه‌ی «حق» از ماده «ح-ق» گرفته شده و اصل معنای آن ثبوت، استقرار، لزوم و وجوب است و در مقابل «باطل» (امر ناپایدار، بی‌اساس و نادرست) قرار دارد.

ابن منظور رحمه الله می‌گوید: «الحقُّ نقيضُ الباطل».^(۱) ترجمه: حق، ضد و مقابل باطل است. و نیز می‌گوید: «وجمعه حقوق وحقاق».^(۲) ترجمه: جمع حق، حقوق و حقاق است.

همچنین حق به معنای ثبوت و واجب شدن می‌آید، ابن منظور رحمه الله می‌گوید: «وَحَقٌّ عَلَيْهِ الْقَوْلُ».^(۳) ترجمه: و فرمان بر او ثابت و واجب شد.

همچنین حق به معنای صدق و یقین آمده است، ابن منظور رحمه الله می‌گوید: «الحق: صدق الحديث».^(۴) ترجمه: حق، راست‌گویی و صدق سخن است.

همچنین حق به معنای استحقاق و مالکیت است: چنانچه احمد مختار عمر رحمه الله می‌گوید: «استحق الشيء».^(۵) ترجمه: چیزی را مستوجب و مالک شد.

کلمه‌ی «حق» در قرآن کریم نیز بسیار به کار رفته است و معانی آن بر حسب سیاق و سباق آیات

۱- ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی، «لسان العرب»، ج ۱۰، ص ۴۹، ناشر: دار صادر- بیروت، ط: ۳، ۱۴۱۴ هـ.

۲- همان مأخذ.

۳- همان مأخذ.

۴- «لسان العرب»، ج ۱۰، ص ۵۲؛ ازهری، محمد بن أحمد، «تهذیب اللغة»، ج ۳، ص ۲۴۶، ناشر: دار احیاء التراث عربی بیروت، ط: ۱، ۲۰۰۱ م.

۵- احمد مختار عمر، «معجم اللغة العربية المعاصرة»، ج ۱، ص ۵۳۰، ناشر: عالم الکتب، ط: ۱، ۱۴۲۹ هـ.

متفاوت است، با این حال، معنای بنیادین و مشترک آن را می‌توان ثبوت، موافقت با واقع و پایداری دانست.

نمونه‌هایی از کاربردهای مختلف کلمه‌ی «حق» در قرآن کریم ذیلاً بیان می‌گردد:

- حق به معنای خداوند متعال: ﴿وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ﴾.^(۱) ترجمه: «و اگر پیروی کند ربّ برحق (خداوند متعال) از خواهش‌هایشان، فاسد میشوند آسمانها و زمین و هرکس که در آنهاست».^(۲)
- حق به معنای قرآن کریم: ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ﴾.^(۳) ترجمه: «نه، بلکه حق (قرآن) را، دروغ شمردند، وقتی بر ایشان آمد».^(۴)
- حق به معنای دین اسلام: ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ﴾.^(۵) ترجمه: «بگو آمد حق و بیرون رفت دروغ، یقیناً دروغ است بیرون رونده».^(۶) امام قرطبی رحمه الله می‌گوید: «وقل جاء الحق أي الإسلام».^(۷) ترجمه: «و بگو: حق یعنی اسلام آمد».
- حق به معنای حقیقت و راستی: ﴿وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قَوْلِي وَإِنَّهُ لِحَقِّ﴾.^(۸) ترجمه: «و از شما سؤال می‌کنند که آیا راست است این سخن، بگو قسم به پروردگارم که این راست است».^(۹)

۱- السورة: المؤمنون، الآية: ۷۱.

۲- عثمانی، محمد شفیع، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۹، ص ۳۸۲، مترجم: مولانا محمد یوسف حسین پور، چاپ پنجم، ۱۳۸۸ھ.ش، انتشارات شیخ الإسلام احمد جام.

۳- السورة: ق، الآية: ۵.

۴- محلی، جلال الدین، سیوطی، جلال الدین، «تفسیر جلالین»، ج ۶، ص ۵۱۸، مترجم: مسعود قادر مرزی، ناشر: مؤسسه انتشارات حسینی، چاپ اول، سال ۱۳۸۵ھ.ش.

۵- السورة: الإسراء، الآية: ۸۱.

۶- «تفسیر معارف القرآن»، ج ۸، ص ۲۶۷.

۷- قرطبی، محمد بن أحمد، «تفسیر القرطبی»، ج ۱۰، ص ۳۱۵، ناشر: دار الکتب المصریة- قاهره، ط: ۲، ۱۳۸۴ھ.

۸- السورة: یونس، الآية: ۵۳.

۹- «تفسیر معارف القرآن»، ج ۶، ص ۴۷۷.

- حق به معنای ثبوت و حتمیت: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ﴾.^(۱) ترجمه: «اینها کسانی هستند که ثابت شده بر آنها قول عذاب».^(۲)

- حق به معنای ضد باطل: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ﴾.^(۳) ترجمه: «این به این خاطر (گفت) که الله او بر حق است و کسی را که می خوانید به جز او دروغ است».^(۴)

- حق به معنای مال: ﴿وَلِيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾.^(۵) ترجمه: «و املا کند آن کسی که بر او قرض هست».^(۶)

- حق به معنای سهم و نصیب آمده است بعنوان مثال: ﴿وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ﴾.^(۷) ترجمه: «و آنان که در مالشان سهم مقرر شده است».^(۸)

۱-۱-۲- مفهوم اصطلاحی حقوق:

علماء و دانشمندان اسلامی کلمه‌ی حق را بر اساس و پایه‌ی معنای لغوی آن بکار برده‌اند. برخی از علمای معاصر نیز تعریفات از کلمه‌ی حق ارائه کرده‌اند: شیخ علی خفیف فرموده است: «حق، مصلحتی است که به‌طور شرعی استحقاق آن وجود دارد».^(۹) اما این تعریف، بیشتر هدف و نتیجه‌ی حق را بیان می‌کند، نه ذات و حقیقت آن را؛ چراکه «حق» در حقیقت، نوعی رابطه‌ی اختصاصی میان صاحب حق و مصلحتی است که از آن بهره‌مند می‌شود.^(۱۰)

۱- السورة: الأحقاف، الآية: ۱۸.

۲- «تفسیر معارف القرآن»، ج ۱۲، ص ۴۳۲.

۳- السورة: لقمان الآية: ۳۰.

۴- «تفسیر معارف القرآن»، ج ۱۰، ص ۵۰۵.

۵- السورة: البقرة، الآية: ۲۸۲.

۶- تفسیر معارف القرآن، ج ۲، ص ۴۶۶.

۷- السورة: المعارج، الآية: ۲۴.

۸- تفسیر معارف القرآن، ج ۱۴، ص ۱۸۸.

۹- گروه از نویسندگان، «مجله مجمع الفقه الإسلامي»، ج ۴، ص ۱۷۵۱، بی‌نا، بی‌ط، بی‌تا.

۱۰- زحیلی «الفقه الإسلامي وأدلته»، ج ۴، ص ۲۸۳۹.

استاد مصطفی الزرقاء تعریفی جامع‌تر ارائه نموده و گفته است: «حق، نوعی اختصاص است که شرع از طریق آن، سلطه یا تکلیفی را برای کسی مقرر می‌کند».^(۱) این تعریف، تعریف خوبی است؛ چراکه تمام انواع حقوق را دربر می‌گیرد، مانند: حقوق دینی؛ همچون حق خداوند بر بندگانش در انجام نماز و روزه و سایر عبادات؛ حقوق مدنی؛ مانند حق مالکیت؛ حقوق اخلاقی یا ادبی؛ مانند حق اطاعت والد بر فرزند، یا شوهر بر همسر؛ حقوق عمومی؛ مانند حق حکومت بر رعایا؛ حقوق مالی؛ مانند حق نفقه؛ حقوق غیرمالی؛ مانند حق ولایت بر شخص.^(۲)

مقصود از «سلطه»، گاه بر شخص دیگری است، مانند حق حضانت یا ولایت بر نفس، و گاه بر مال یا شیء معین، مانند حق مالکیت. تکلیف، به معنای التزام است که ممکن است مالی باشد، مانند پرداخت قرض، یا برای رسیدن به هدفی خاص باشد، مانند انجام کار توسط اجیر. این تعریف همچنین منشأ حق در شریعت را روشن ساخته است: حق، در نگاه شریعت اسلامی، هدیه‌ای الهی که مبتنی بر منابع احکام شرعی از آن‌ها استخراج می‌شوند. بنابراین، هیچ حقی بدون دلیل شرعی پذیرفتنی نیست؛ منشأ هر حقی در اسلام، خداوند متعال است؛ زیرا هیچ حاکمیت و تشریحی جز از سوی خداوند متعال وجود ندارد.

علامه ابن نجیم رحمه الله به نقل از صاحب منار می‌نویسد: «الحق هو الشيء الموجود من كل وجه، ولا ريب في وجوده».^(۳) یعنی: «حق، چیزی است که از هر جهت وجود واقعی داشته و هیچ تردیدی در تحقق آن نباشد. علامه بدرالدین عینی رحمه الله می‌گوید: «الحق هو ما يستحقه الرجل».^(۴) یعنی: «حق، آن چیزی است که شخص مستحق آن باشد».

در نتیجه، «حق» در اصطلاح به چیزی اطلاق می‌شود که یک فرد در برابر فرد دیگر، به دلیل حکم شرعی یا قانونی، مستحق آن شمرده میشود و می‌تواند در راستای تحقق آن، ادعایی داشته باشد. در این مقاله، مقصود از حق، حقوق و اموری است که همسر از دیدگاه شرعی بر شوهر خویش دارد.

۱- زحیلی «الفقه الإسلامي وأدلته»، ج ۴، ص ۲۸۳۹.

۲- همان مأخذ.

۳- ابن نجیم، «البحر الرائق»، ج ۶، ص ۱۴۸.

۴- عینی، محمود بن احمد، «بنايه شرح هدايه»، ج ۸، ص ۳۰۱، ناشر: دار کتب علمی، بیروت- لبنان، ط ۱، ۱۴۲۰هـ.

۲-۱- مفهوم مهر:

مهر در لغت عرب به معنای صدق است؛ یعنی مالی که مرد به سبب عقد نکاح به زن می‌پردازد، چنانچه ابن منظور رحمه الله می‌گوید: «المهر الصدق، والجمع مهور».^(۱) ترجمه: مهر همان صدق است و جمع آن مهور می‌باشد.

از همین معنا، افعال و مشتقات آن شکل گرفته است، در لسان العرب آمده است: «وقد مهر المرأة يمهرها ويمهرها مهراً وأمهرها».^(۲) ترجمه: گفته می‌شود: مرد به زن مهر داد؛ به صورت «مَهْرَهَا» یا «يَمَهْرُهَا»، و نیز «أَمَهْرَهَا».

همچنین آمده است: «مهرتها فهي مهورة، أعطيتها مهراً».^(۳) ترجمه: گفتیم: «مهرتها»، یعنی به او مهر دادم، پس او زنی است که مهر به او داده شده است.

و نیز: «وأمهرها: زوجها غیری علی مهر».^(۴) ترجمه: «أمهرها» یعنی او را به عقد دیگری درآوردم همراه با تعیین مهر.

در حدیث مربوط به ام حبیبه رضی الله عنها آمده است: «وأصدقها النجاشی من عنده».^(۵) ترجمه: نجاشی از مال خود مهر او را پرداخت.

در زبان عربی، مهر «مهر» در امثال و اشعار نیز به کار رفته است. از جمله ضرب‌المثل: «أحمق من المهورة إحدى خدمتها».^(۶) ترجمه: احمق‌تر از زنی که یکی از کنیزانش را مهر خود قرار داد. ابن منظور رحمه الله توضیح می‌دهد این مثل درباره زنی است که به دلیل شدت نادانی، به مهر ناچیزی رضایت داد.^(۷)

۱ - «لسان العرب»، ج ۵، ص ۱۸۴.

۲- همان مأخذ.

۳- همان مأخذ.

۴- همان مأخذ.

۵ - حاکم، محمد بن عبدالله، «المستدرک علی الصحیحین»، ج ۷، ص ۵۰۷، ناشر: دار الرسالة العالمية، ط: ۱، ۱۴۳۹هـ.

۶ - «لسان العرب»، ج ۵، ص ۱۸۴.

۷- همان مأخذ.

در معجم اللغة العربية المعاصرة آمده است: «مَهْرَ الْمَرْأَةِ: دَفْعُ لَهَا مَالًا تَنْتَفِعُ بِهِ بِعَقْدِ زَوْاجٍ»^(١). ترجمه: به زن مالی داد که به سبب عقد ازدواج از آن بهره‌مند می‌شود.

در جاهلیت، پدران و مادران، مهر را حق‌الزحمه و شیربهای خود می‌دانستند؛ بدین جهت، در نکاح شغار که رسم جاهلیت بود، معاوضه دختر یا خواهر، مهریه شمرده می‌شد بدون آن‌که، به زن بهره‌ای برسد. اسلام، این رسم را منسوخ کرده فرمود: ﴿وَعَاثُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا﴾^(٢). ترجمه: «و بدهید به زنان مهریه‌شان را به خوشی، پس اگر آنها از آن چیزی برای شما به خوشی خویش گذاشتند، بخورید گوارا».^(٣) قرآن کریم در این جمله کوتاه، به دو نکته اساسی اشاره کرده است: اولاً: از مهر، با نام «صَدُقَه» که از ماده صدق است، یاد کرده که راستین بودن پیوند زوجیت و علاقه مرد را نشان می‌دهد.^(٤) ثانیاً: با آوردن ضمیر «هنّ»، مهریه را به زن متعلق می‌داند، نه کسی دیگری تا بخواهند آن را دستمزد به شمار آورند. تعبیر دیگری که از مهریه در قرآن کریم آمده، عبارت است از «فَرِيضَه».^(٥) و قنطار.^(٦)

١-٣- مفهوم نفقه:

کلمه‌ی «نفقه» از ریشه «إنفاق» مشتق شده است که در اصل به معنای «خرج کردن» و «صرف نمودن مال» می‌باشد، و معمولاً در موارد خیر و امور نیکو به کار می‌رود. در اصطلاح لغوی، نفقه به مالی گفته می‌شود که انسان برای تأمین نیازهای خانواده و کسانی که تحت تکفل او هستند، هزینه می‌کند؛ و در اصل، به پول نقد (درهم و دینار) اطلاق شده است. در اصطلاح، نفقه عبارت است از تأمین نیازهای اساسی زندگی برای افراد تحت تکفل، از قبیل خوراک، پوشاک و مسکن،

١- احمد مختار عبد الحمید عمر، «معجم اللغة العربية المعاصرة»، ج ٣، ص ٢١٣٢، ناشر: عالم الکتب، ط: ١، ١٤٢٩ هـ.

٢- السورة: النساء، الآية: ٤.

٣- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ٣، ص ٣٦٤.

٤- ملا علی قاری، نور الدین، علی بن سلطان محمد، (ت: ١٠١٤ هـ) «مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح»، ج ٥، ص ٢٠٩٧.

ناشر: دار الفکر- بیروت، ط ١، ١٤٢٢ هـ.

٥- السورة: البقرة، الآية: ٢٣٦.

٦- السورة: النساء، الآية: ٢٠.

به اندازه‌ای که متناسب با شأن و عرف آن‌ها باشد. در عرف، نفقه غالباً به خوراک تفسیر می‌شود، که شامل نان، خورشت و نوشیدنی‌هاست. اما از دیدگاه فقهای کرام رحمهم‌الله، پوشاک به معنای لباس و لوازم پوششی، مسکن شامل خانه، لوازم خانه، آب، نور، وسایل نظافت و حتی خدمتکار بسته به عرف جامعه نیز داخل در نفقه به‌شمار می‌آید. بر این اساس، نفقه مفهومی جامع دارد که شامل تمام ضروریات زندگی یک انسان در چهارچوب عرف جامعه و متناسب با موقعیت اجتماعی او می‌باشد.^(۱)

۱-۴- مفهوم قسم:

در اصطلاح فقهی، «قسم» به معنای تقسیم عادلانه شب‌ها میان همسران است؛ به این معنا که شوهر موظف است شب‌ها را به‌طور مساوی در خانه همسران خود بگذراند و در این حق، میان آنان تبعیض قائل نشود. این وجوب، شامل دیگر حقوق ظاهری و قابل اختیار مرد نیز می‌شود؛ از جمله نفقه، مسکن، حسن معاشرت و پرهیز از رفتارهای تبعیض‌آمیز.^(۲)

۲- حقوق زن بر شوهر:

در این بحث، منظور از «حق»، تکالیف و مسئولیت‌هایی است که شوهر در برابر همسر خویش شرعاً بر عهده دارد؛ به‌صورت تفصیلی به آن‌ها پرداخته می‌شود.

به‌طور کلی، زن در زندگی مشترک دو نوع حقوق بالای شوهر خود دارد:

- حقوق مالی؛

- حقوق غیرمالی؛

۲-۱- حقوق مالی:

منظور از حقوق مالی همسر بر شوهر، آن حقوق زن است که با پول قابل سنجش‌اند و در فقه اسلامی هر یکی از آن حقوق، احکام مشخصی دارند. بناءً، زن در برابر شوهر خود سه حق مالی اساسی دارد:

۱- علاء الدین الحسکفی، «در المختار»، ج ۳، ص ۲۵۷؛ زحیلی، «الفقه الإسلامی وأدلته»، ج ۱۰، ص ۷۳۴۸.

۲- الکاسانی، «بدائع الصنائع»، ج ۲، ص ۳۳۲.

- حق مهر؛

- حق نفقه؛

- حق مسکن؛

۲-۱-۱- حق مهر:

بر اساس نصّ صریح قرآن کریم، مهریه حق اختصاصی زن است و به هیچ وجه تعلق به غیر او ندارد. هیچ یک از اولیای زن، از جمله پدر، مادر یا دیگر بستگان، حق ندارند چیزی از مهر او را به نفع خود تصرف کنند یا از او مطالبه نمایند. حتی شوهر نیز، پس از پرداخت مهریه، مالک آن نخواهد بود مگر آن که زن با رضایت کامل و بدون اجبار بخشی از آن را به او ببخشد. بنابراین، مهریه عطیه‌ای الهی است که خداوند متعال به عنوان حق مسلم، تنها به زن اختصاص داده است. خداوند متعال می‌فرماید: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَعَآتَيْتُمْ إِحْدَهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتًا وَإِثْمًا مُّبِينًا﴾.^(۱) ترجمه: «و اگر بخواهید تبدیل کردن زنی را به جای زنی، و داده باشید یکی را از ایشان مال بسیار، پس نگیرید از آن مال چیزی، آیا می‌گیرید آن را به ناحق و گناهی آشکار؟».^(۲)

۲-۱-۲- حق نفقه:

از منظر شریعت اسلامی، شوهر موظف است که نیازهای اساسی زندگی همسر خود، همچون (خوراک و پوشاک) مسکن، خادم در صورت لزوم، وسایل نظافت و مصارف تداوی زن را در حد متعارف و متناسب با شرایط زندگی، تأمین کند؛ البته این وظیفه در چارچوب توان مالی وی تعریف شده و مرد مکلف به پرداختی فراتر از استطاعت خود نیست. الله متعال می‌فرماید: ﴿لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا﴾.^(۳) ترجمه: «باید انفاق کند توانا به اندازه‌ی توان خود، و هر کسی که

۱- السورة: النساء، الآية: ۲۰.

۲- عنثانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۳، ص ۴۲۹.

۳- السورة: الطلاق، الآية: ۷.

تنگ شده بر او رزق، انفاق کند از آنچه داده به او خدا، خدا مکلف نمی‌کند کسی را مگر به آنچه به او داده، به زودی می‌آورد بعد از سختی آسانی».^(۱)

در قرآن کریم، در خصوص تأمین معیشت زن چنین آمده است: ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا﴾.^(۲) ترجمه: «و بر صاحب فرزند یعنی پدر هست نفقه و لباس آن زنان، موافق قانون، مکلف نمی‌گردد هیچ‌کس مگر به قدر گنجایش او».^(۳) تأمین خوراک و پوشاک مادران فرزندان بر عهده پدران است، آن‌گونه که در عرف پذیرفته شده است، هیچ‌کس بیش از توانش مکلف نمی‌شود. افزون بر این آیه، آیات دیگری نیز بر وجوب نفقه تأکید دارند؛ از جمله آیه ۳۴ سوره نساء و آیات ۶ و ۷ سوره طلاق. در این آیات، نفقه نه تنها برای دوران زوجیت، بلکه در شرایط طلاق یا فوت شوهر نیز مطرح شده است. در آیه ششم سوره طلاق در مورد مسکن زنان مطلقه آمده است: ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ﴾.^(۴) ترجمه: «اسکان‌شان بدهید هر کجا خود سکونت دارید، موافق به توان خود».^(۵) هر جا خود شوهر سکونت دارد و امکانات او ایجاب می‌کند، به آنان محل سکونت دهد، طبیعی است که هر جا مسکن بر عهده شوهر است، بقیه نفقات نیز بر عهده او خواهد بود. از آن‌جا که مسکن بخش مهمی از نفقه است، این حکم نشان می‌دهد که سایر اجزای نفقه نیز همچنان بر عهده مرد است. سپس قرآن کریم هشدار می‌دهد که نباید به زنان مطلقه زینتی وارد شود یا زندگی بر آنان تنگ گردد، به گونه‌ای که وادار به ترک خانه یا صرف‌نظر از حقوق خود شوند. همچنین، اگر زن در دوران طلاق باردار باشد، مرد مکلف است تا زمان وضع حمل، هزینه‌های او را بپردازد. و اگر زن حاضر شود پس از جدایی، فرزند مرد را شیر دهد، باید اجرت شیر دادن نیز به او پرداخت شود.^(۶)

۱- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۱۴، ص ۶۳.
 ۲- السورة: البقرة، الآية: ۲۳۳.
 ۳- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۳، ص ۳۲۴.
 ۴- السورة: الطلاق، الآية: ۶.
 ۵- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۱۴، ص ۶۲.
 ۶- نگاه: آیات ۶ و ۷ السورة: الطلاق.

پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌فرماید: «وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ، وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ».^(۱) ترجمه: «و بر شما (مردان) است که روزی و پوشاک همسرانتان را به‌طور شایسته (و مطابق عرف) فراهم کنید». این حدیث بیانگر وجوب نفقه‌ی زن بالای شوهر، بر پایه‌ی حالت فقر و غنائی شوهر، عرف و شایستگی است.^(۲)

همچنین در مورد نفقه حدیثی است از عائشه صدیقه رضی الله عنها که هند خانم ابو سفیان رضی الله عنهما نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم آمد و گفت: «ای رسول خدا! همانا ابوسفیان مالی را که برای ما میدهد به اندازه نیست که برای خودم و فرزندم کفایت کند، مگر آنچه را که بدون اطلاع او از مالش بر می‌دارم. پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: «خُذِي مَا يَكْفِيكَ وَوَلَدَكَ بِالْمَعْرُوفِ».^(۳) ترجمه: آن قدر که برای تو و فرزندت به‌طور متعارف کافی باشد، بردار». این حدیث شریف نشان‌دهنده‌ی مشروعیت گرفتن نفقه به اندازه‌ی نیاز و به‌صورت متعارف، حتی بدون اجازه‌ی شوهر، در صورت ترک انفاق است.

با مراجعه به آیات قرآن و سنت نبوی صلی الله علیه وسلم، به روشنی دیده می‌شود که شریعت اسلام نفقه‌هایی چون خوراک، پوشاک و مسکن را بر شوهر واجب کرده است.

۳-۱-۲- حق سکنی:

در شریعت اسلام حق سکنی به‌عنوان حقی ثابت و مسلم برای زن بر عهده شوهر است؛ که با عقد نکاح صحیح بعد از تسلیمی نفس زن، بر ذمه شوهر ثابت می‌گردد و از حقوق واجب زن بالای شوهر به‌شمار می‌رود.^(۴)

۱- مسلم، أبو الحسین مسلم بن حجاج، «صحیح مسلم»، ج ۴، ص ۴۱، شماره حدیث: ۱۲۱۸ ناشر: دار الطباعة عامره- ترکیه، بی-ط، ۱۴۳۴هـ.

۲- الهروی، علی بن محمد، أبو الحسن نور الدین الملا الهروی الفاری، «مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح»، ج ۵ ص ۱۹۴۷، بیروت: دار الفکر، بیروت، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۲هـ- ۲۰۰۲م.

۳- البخاری، محمد بن اسماعیل، (ت: ۲۵۶هـ) «صحیح البخاری»، ج ۳، ص ۲۳۱، شماره حدیث: ۵۳۵۵ ناشر: دار التناصیل- قاهره، ط ۱، ۱۴۳۳هـ.

۴- مرغینانی، علی بن أبی بکر، «الهدایة فی شرح بدایة المبتدی»، ج ۲، ص ۲۸۵، ط: ۱، ناشر: دار احیاء تراث عربی- بیروت، ۱۴۲۵هـ.

قرآن کریم به صراحت، اسکان زن را بر شوهر واجب کرده است. الله متعال می‌فرماید: ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ﴾^(۱) ترجمه: «اسکان‌شان بدهید هر کجا خود سکونت دارید، موافق به توان خود».^(۲) یعنی هر جا شوهر سکونت دارد و امکانات او ایجاب می‌کند، به آنان محل سکونت دهد. این آیه با تعبیر امر «أَسْكِنُوهُنَّ» دلالت روشن بر وجوب دارد و نشان می‌دهد که مرد مکلف است زن را در مسکن مناسب، نظر به توان مالی و اجتماعی خود، اسکان دهد. با توجه به آیه فوق حق مسکن یکی از حقوق واجبه زن بر شوهر است؛ که بر پایه عرف و توان مالی شوهر تنظیم می‌شود، و ترک آن، تخلف از حکم شرعی و تزییع حق زوجه محسوب می‌گردد. بنابراین، تأمین مسکن، یکی از جلوه‌های تحقق عدالت خانوادگی در شریعت اسلام است.

۲-۲- حقوق غیر مالی:

حقوق غیرمالی همسر بر شوهر به آن حقوقی گفته می‌شود که با پول قابل سنجش نیستند، ولی برای زن در زندگی زوجیت بسیار مهم‌اند؛ این حقوق، پایه و اساس آرامش، محبت و ثبات در زندگی مشترک هستند و بی‌توجهی به آن‌ها باعث تزلزل خانواده می‌شود.

۲-۲-۱- حق هم‌خوابی و رابطه‌ی زوجیت:

یکی از حقوق مسلم زن بر شوهر، «حق المضاجعه» یا حق هم‌خوابی، حق بهره‌مندی از هم‌خوابی و آمیزش مشروع با شوهر است. فقهای احناف رحمهم‌الله به این باورند که زن حق مطالبه وطی (هم‌خوابی) را از شوهر دارد؛ زیرا همان‌گونه که زن برای شوهر حلال است، مرد نیز برای زن حلال می‌باشد، و این «حلیت» منشأ یک حق متقابل است. بنابراین، اگر زن خواستار هم‌خوابی شود، شوهر شرعاً موظف است اجابت کند، مگر این‌که عذر شرعی مانند بیماری یا روزۀ واجب داشته باشد.^(۳)

۱- السورة: الطلاق، الآية: ۶.

۲- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۱۴، ص ۶۲.

۳- الکاسانی، علاء‌الدین، أبوبکر بن مسعود، «بدائع الصنائع»، ج ۲، ص ۳۳۱ بی‌نا، ط ۱، ۱۳۲۷ هـ.

۲-۲-۲- رعایت عدالت در قَسَم میان همسران و حکم میل قلبی:

رعایت عدالت در زندگی چندهمسری از مسائل مهم و بنیادین در فقه اسلامی به شمار می‌رود و از جمله حقوق غیرمالی زن محسوب می‌شود. این عدالت، نخست و بالذات ناظر به اموری است که در اختیار و قدرت شوهر قرار دارد و مهم‌ترین آن «قَسَم» میان همسران است. اصل وجوب عدالت در این مسئله، مستند به نص قرآن کریم است؛ آنجا که خداوند متعال می‌فرماید: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً﴾^(۱). ترجمه: پس اگر ترسیدید که نمی‌توانید انصاف بر قرار نمایید، پس یکی را نکاح کنید.

این آیه به روشنی دلالت دارد که شرط جواز تعدد زوجات، توانایی بر رعایت عدالت است. و جمهور فقهاء عدالت مأموریه در این آیه راجع به امور ظاهری و مقدور دانسته‌اند، نه محبت قلبی، چنانچه علامه مفتی محمد شفیع عثمانی رحمه‌الله می‌گوید: «البتّه این مساوات در اموری لازم و ضروری است که در اختیار انسان باشند مانند: مساوات در نفقه، شب ماندن و غیره، اما امری که در اختیار انسان نباشد، مثل تمایل قلبی که به سوی یکی بیشتر باشد، پس در این امر غیر اختیاری او هیچ‌گونه مؤاخذه‌ای نخواهد شد؛ به شرطی که این تمایل قلبی بر امور اختیاری اثر نگذارد»^(۲).

همچنین رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در عمل، عدالت در قَسَم و حقوق ظاهری را به‌طور کامل رعایت می‌نمودند و این سیره، دلیل روشنی بر وجوب آن است. چنان‌که در حدیث صحیح آمده است: «مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ فَمَالَ إِلَىٰ إِحْدَاهُمَا، جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَشَقُّهُ مَائِلٌ». ^(۳) ترجمه: «هر کس دو زن داشته باشد و به یکی از آن دو، تمایل نشان دهد (و عدالت را رعایت نکند)، در روز قیامت در حالی خواهد آمد که یک طرف بدنش افتاده و کج است». این حدیث، تهدیدی صریح نسبت به ترک عدالت در حقوق ظاهری میان همسران است و نشان می‌دهد که بی‌عدالتی در مسئله، از گناهان بزرگ به‌شمار می‌رود.

۱- السورة: نساء، الآية: ۳.

۲- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۳، ص ۳۶۲.

۳- أبو داود، سلیمان بن اشعث، (ت: ۲۷۵هـ) «سنن أبي داود»، ج ۲، ص ۲۴۲، شماره حدیث: ۲۱۳۳ ناشر: دار الرسالة العالمية، ط ۱، ۱۴۳۰هـ، شعيب ارنووط می‌گوید: «اسناد آن صحیح است».

پس از تبیین وجوب عدالت در قَسَم و حقوق ظاهری، لازم است مسئله «میل قلبی» به صورت مستقل مورد بررسی قرار گیرد. میل و محبت قلبی، امری درونی و خارج از اختیار انسان است و از این رو، شریعت اسلامی تکلیف به عدالت کامل در آن نکرده است.

خداوند متعال در قرآن کریم به صراحت به این واقعیت اشاره کرده و می‌فرماید: ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا رَحِيمًا﴾.^(۱) ترجمه: «و شما هرگز نمی‌توانید برابر نگهدارید زنان را اگر چه بر آن حریص باشید باز هم یک طرف تمایل نکنید که بگذارید زنی را مانند معلقه و اگر اصلاح کنید و پرهیزگاری کنید، پس خدا هست بخشنده و مهربان».^(۲)

امام ابو جعفر طبری رحمه الله در تفسیر آیه فوق چنین می‌گوید: «منظور خدای متعال از این آیه آن است: «ای مردان! شما هرگز توان آن را ندارید که میان همسرانتان در محبت و گرایش قلبی به عدالت کامل رفتار کنید، تا آن‌جا که محبت در دل‌هایتان نسبت به آنان کاملاً یکسان شود. زیرا محبت امری است که از توان و اختیار شما بیرون است و شما بر آن تسلطی ندارید. و اگرچه برای ایجاد برابری میان آنان در محبت و میل قلبی نهایت کوشش کنید، باز هم قادر بر آن نخواهید بود».^(۳)

و در ادامه فرمود: ﴿فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ﴾. ترجمه: «پس به سبب پیروی از هوای نفس، تمام میل خود را به سوی زنی که محبتش در دل شما بیشتر است، متوجه نسازید، تا مبدا این تمایل شما را به ظلم و ترک حق سایر همسران بکشاند، از قبیل کوتاهی در نفقه، یا در تقسیم شب‌ها، یا در خوش رفتاری و معاشرت نیکو با آنان».^(۴)

۱- السورة: النساء، الآية: ۱۲۹.

۲- عثانی، «تفسیر معارف القرآن» ج ۴، صص ۱۶۶-۱۶۷.

۳- طبری، محمد بن جریر، (ت: ۳۱۰هـ) «جامع البیان»، ج ۹، ص ۲۸۴، ناشر: دار التربية والتراث- مکه مکرمه، بی‌ط، بی‌تا.

۴- همان مأخذ.

عدالت کامل در محبت قلبی ممکن نیست، زیرا قلب در اختیار انسان نیست؛ همین معنا از امام مجاهد رحمه الله نیز نقل شده است که انسان مکلف است آثار عملی این میل را مهار کند و به ظلم نینجامد.^(۱)

سیره و دعای پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم نیز مؤید این تقسیم دقیق است. آن حضرت می فرمودند: «اللَّهُمَّ هَذَا قَسْمِي فِيمَا أَمْلِكُ، فَلَا تَلْمَنِي فِيمَا تَمْلِكُ وَلَا أَمْلِكُ». ^(۲) ترجمه: «بارالها! این تقسیم من در آن چیزی است که در اختیار من است، پس مرا در آنچه که تو مالک آئی و من مالک نیستم، سرزنش مکن». پیامبر صلی الله علیه وسلم در تقسیمات ظاهری بین همسران عدالت را رعایت می کرد، اما درباره میل قلبی که از توان او خارج بود، از خداوند طلب عفو می نمود. این دعا به روشنی نشان می دهد که عدالت در امور اختیاری مانند قَسَم، تکلیف شرعی است، اما میل قلبی که خارج از اختیار انسان است، مورد مؤاخذه قرار نمی گیرد؛ مشروط بر آن که به ظلم عملی منجر نشود.

بر این اساس، عدالت در زندگی چندمسطری دارای دو میدان متفاوت است: نخست، عدالت در قَسَم و حقوق ظاهری که واجب شرعی و لازم الاجراست و ترک آن موجب گناه و عقوبت می شود؛ و دوم: میل قلبی که از اختیار انسان خارج است و تکلیف به برابری کامل در آن وجود ندارد، اما اظهار و اعمال آن به گونه ای که به تضييع حقوق همسر دیگر بینجامد، ممنوع و حرام است.

بنابراین، مرد مسلمان در صورت داشتن بیش از یک همسر، مکلف است عدالت را در همه مواردی که در اختیار اوست رعایت نماید؛ مانند تقسیم شب ها، تأمین نیازهای زندگی، خوش رفتاری و پرهیز از تمایل آشکار به یکی از همسران، به گونه ای که دیگری مورد بی مهری و احساس طرد قرار

۱- طبری، محمد بن جریر، (ت: ۳۱۰هـ) «جامع البیان»، ج ۹، ص ۲۸۴، ناشر: دار التریبۃ والترأث- مکه مکرمه، بی ط، بی تا.

۲- نیشاپوری، أبو عبدالله محمد بن عبدالله حاکم «المستدرک علی الصحیحین»، ج ۲، ص ۲۰۴، شماره حدیث: ۲۷۶۱ ناشر: دار الکتب العلمیة- بیروت، ط ۱، ۱۴۱۱هـ، حاکم و ذهبی رحمهما الله می گویند: «این حدیث به شرط امام مسلم صحیح است».

گیرد. این رعایت عدالت، نشانه‌ای از تقوای فرد و یکی از مهم‌ترین شروط دوام و سلامت زندگی خانوادگی در ساختار چندهمسری است.

۳-۲-۲- حفظ اسرار زوجیت:

یکی از حقوق اساسی زن بر شوهر، پاسداری از حرمت و اسرار زندگی زوجیت است؛ به‌ویژه در امور مربوط به خلوت و روابط جنسی. مؤمن باید بداند آنچه در خلوت همسری میان او و زنش می‌گذرد، امانتی است و نباید آن را برای دیگران بازگو کند. در حدیثی صحیح امام مسلم آن را روایت کرده، رسول خدا صلی الله علیه و سلم می‌فرماید: «إِنَّ مِنْ أَشْرِّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، الرَّجُلُ يُفْضِي إِلَى امْرَأَتِهِ، وَتُفْضِي إِلَيْهِ، ثُمَّ يَنْشُرُ سِرَّهَا».^(۱) «همانا بدترین مردم از نظر مقام نزد خداوند در روز قیامت، مردی است که با همسرش آمیزش می‌کند و سپس اسرار او را فاش می‌سازد». این حدیث به‌وضوح نشان می‌دهد که نگاه‌داشتن اسرار همبستری، نشانه‌ی اخلاق اسلامی و کرامت انسانی است و نقض آن موجب سقوط شخصیت در پیشگاه خداوند خواهد بود.

۴-۲-۲- حق حسن معاشرت با همسر:

یکی از مهم‌ترین حقوق غیرمالی زن بر شوهر، خوش‌رفتاری و معاشرت نیکو است. این حق، ریشه در کتاب خدا، سنت پیامبر صلی الله علیه و سلم و عمل سلف صالح دارد، و معیار اصلی در سنجش شخصیت و ایمان یک مرد مسلمان شمرده می‌شود. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾.^(۲) ترجمه: «و معاشرت کنید با آنان به وجه پسندیده».^(۳) معروف به معنای هر رفتار پسندیده، مطابق با عرف نیکو و شرع است که شامل خوش‌رفتاری، مهربانی، همدلی، تأمین نیازها و پرهیز از آزار جسمی و روحی می‌شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم در پاسخ به پرسشی درباره حق زن بر شوهر، فرمودند: «أَنْ تَطْعَمَهَا إِذَا طَعِمْتَ، وَتَكْسُوَهَا إِذَا

۱- «صحیح مسلم»، ج ۴، ص ۱۵۷، شماره حدیث: ۱۴۳۷.

۲- السورة: النساء، الآية: ۱۹.

۳- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۳، ص ۴۲۸.

اَكْتَسَيْتَ، وَلَا تَضْرِبِ الْوَجْهَ، وَلَا تُقَيِّحْ، وَلَا تَهْجُرْ إِلَّا فِي الْبَيْتِ»^(۱) ترجمه: «این که هرگاه خودت غذا می‌خوری، به او نیز غذا بدهی؛ و هرگاه لباس می‌پوشی، برای او نیز لباس فراهم کنی؛ و به صورتش ضربه نزنی؛ و او را دشنام ندهی؛ و قهر و دوری را جز در داخل خانه انجام ندهی».

این حدیث معیارهای عملی و انسانی معاشرت نیکو را روشن می‌سازد: تأمین غذا و پوشاک زن به تناسب وضعیت شوهر؛ پرهیز از زدن صورت؛ خودداری از توهین و تحقیر؛ محدود کردن ناراحتی و قهر به محیط خانه، نه قطع رابطه کامل. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم خوش رفتارترین انسان با همسران خود بودند. ایشان فرمودند: «اَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا، وَخَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِمْ»^(۲) «کامل‌ترین مؤمنان از نظر ایمان، خوش‌اخلاق‌ترین آنان هستند و بهترین شما کسانی‌اند که برای همسران خود بهترین باشند». از عائشه رضی‌الله‌عنها روایت شده است که گفت: همراه پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وسلم در سفری بودم. گفت: با او مسابقه دادم و در حالی که بر پای خود می‌دویدم، از او پیشی گرفتم. سپس هنگامی که بدنم سنگین شد، دوباره با او مسابقه دادم و این بار او از من جلو افتاد. پس فرمود: «این، در برابر آن سبقت (قبلی) است»^(۳). پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وسلم حتی بازی و شوخی با همسر را نوعی عبادت و حق دانسته‌اند، چنان‌که فرمودند: «كُلُّ شَيْءٍ عِلَيْسَ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ فَهُوَ لَعِبٌ، لَا يَكُونُ أَرْبَعَةً: مَلَأَ عَيْبَةَ الرَّجُلِ امْرَأَتُهُ...»^(۴) «هر چیزی که از یاد خداوند نباشد، لهو و بازیچه است؛ مگر چهار چیز: بازی و ملاعبه مرد با همسرش...».

۵-۲-۲- صبر در برابر خطاها و لغزش‌های همسر:

از جمله حقوق زن بر شوهر این است که در برابر خطاها و آزارهای احتمالی او، شکیبایی پیشه کند و با گذشت از لغزش‌هایش درگذرد. این توصیه برگرفته از هدایت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم است که می‌فرماید:

۱- «سنن أبی داود»، ج ۲، ص ۲۴۴، شماره حدیث: ۲۱۴۲، آلبانی می‌گوید: «حسن صحیح است».

۲- «سنن ترمذی»، ج ۳، ص ۴۵۸، شماره حدیث: ۱۱۶۲، امام ترمذی رحمه‌الله می‌گوید: «این حدیث حسن صحیح است».

۳- «سنن أبی داود»، ج ۴، ص ۲۴۴، شماره حدیث: ۲۵۷۸، شعیب ارنووط می‌گوید: «حدیث صحیح است و این سند، قوی می‌باشد».

۴- «نسائی»، ج ۸، ص ۱۷۶، شماره حدیث: ۸۸۸۹ أحمد بن شعیب، (ت: ۳۰۳ هـ) السنن الکبری، ناشر: مؤسسة الرسالة- بیروت، ط ۱، ۱۴۲۱ هـ، آلبانی در صحیح الجامع رقم: ۴۵۳۴ گفته: «صحیح است».

«لَا يَفْرَكُ مُؤْمِنٌ مُؤْمِنَةً، إِنْ كَرِهَ مِنْهَا خُلُقًا رَضِيَ مِنْهَا آخَرَ».^(۱)

ترجمه: «هیچ مرد مؤمنی نباید نسبت به زن مؤمنه‌اش کینه و نفرت داشته باشد؛ زیرا اگر خلقی از او را ناخوش دارد، خلق دیگری از او را می‌پسندد». این حدیث گواه روشنی است بر اینکه زندگی زناشویی باید بر اساس مدارا، شناخت نسبی از طبیعت طرف مقابل و در نظر گرفتن جنبه‌های مثبت همسر، استوار باشد؛ نه بر پایه‌ی واکنش‌های زودگذر و احساسات منفی. پیامبر گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وسلم چنین می‌فرماید: «وَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا، فَإِنَّهُنَّ خُلِقْنَ مِنْ ضِلَعٍ، وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ، فَإِنْ ذَهَبَتْ تُقِيمُهُ كَسْرَتُهُ، وَإِنْ تَرَكَتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ، فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا».^(۲) ترجمه: «در مورد زنان، به نیکی سفارش کنید؛ زیرا آنان از دنده آفریده شده‌اند، و کج‌ترین بخش دنده، بالاترین قسمت آن است؛ اگر بخواهی آن را راست کنی، آن را می‌شکنی، و اگر رهاش کنی، همچنان کج خواهد ماند؛ پس درباره زنان، به نیکی سفارش شوید». این حدیث به شیوه‌ای ظریف، به مردان می‌آموزاند که زن را با همه تفاوت‌های روانی و رفتاری‌اش بپذیرند، و به جای سخت‌گیری و اصلاح‌گری افراطی، صبر، فهم، و خوش‌رفتاری پیشه سازند. در همین راستا، برخی از علمای سلف نیکو گفته‌اند: «بدان که خوش‌رفتاری با زنان، صرفاً به معنای جلوگیری از آزار رساندن به آنان نیست؛ بلکه نیکی به زنان، آن است که همانند پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وسلم آزارهای آنان را تحمل کنی و بر ضعف عقل و شدت خشم‌شان شکیبایی ورزید؛ زیرا پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وسلم سخنانش را چند بار تکرار می‌کرد.

۶-۲-۲- حق آموزش احکام شرعی:

یکی از حقوق زن بر شوهر، حق تعلیم احکام شرعی و فراهم ساختن زمینه آموزش دینی برای اوست؛ زیرا زن نیز به عبادات و احکام شرعی مکلف است، اداء کردن عبادات و بجا آوردن احکام شرعی بدون علم دشوار است.

۱- «صحیح مسلم»، ج ۴، ص ۱۷۸، شماره حدیث: ۱۴۶۹.

۲- «صحیح البخاری»، ج ۵، ص ۱۹۷۸، شماره حدیث: ۴۸۹۰.

۱- خداوند متعال می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾.^(۱) «ای ایمان داران، نجات دهید خود را و اهل منزل خود را از آتشی که آتش افروز آن مردم و سنگ است».^(۲)

مفسرین اهل سنت این آیه را دلیل روشن بر مسئولیت تربیتی و تعلیمی مرد نسبت به اهل خانه‌اش دانسته‌اند. عبد الله بن عباس رضی الله تعالی عنهما در تفسیر این آیه فرموده است: «مروهم بالخير، وانهوم عن الشر، وعلموهم وأدبوهم؛ تقوهم بذلك ناراً».^(۳) یعنی: «آنان را به خیر فرمان دهید، از شر بازدارید و به آنان تعلیم و تأدیب دهید، به این آنها را از آتش نجات خواهید داد».

علامه مفتی محمد شفیع عثمانی رحمه الله در ذیل این آیت مبارکه می‌گوید: «تعلیم زن و فرزند، بر هر مسلمان فرض است، حضرات فقهاء رحمهم الله تعالی فرموده‌اند: از این آیه ثابت می‌شود که بر هر شخصی فرض است تا به زن و فرزندان خود، فرایض شرعی و احکام حلال و حرام را تعلیم دهد، و بکوشد تا بر آنها عمل نمایند».^(۴)

از تفسیر این آیت مبارکه چنین معلوم می‌شود که تعلیم احکام شرعی برای اهل و عیال، جزء وظایف سرپرست خانواده می‌باشد و همسر داخل در مفهوم «أهلیکم» است؛ بنابراین شوهر مکلف است که احکام شرعی را برای همسرش تعلیم دهد و اسباب علم دینی همسرش را فراهم سازد تا به وسیله آن از آتش نجات یابد.

۱- السورة: التحريم، الآية: ۶.

۲- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۱۴، ص ۱۱۰.

۳- ثعلبی، ابو اسحاق احمد بن ابراهیم، «تفسیر الثعلبی»، ج ۲۷، ص ۴۸، ط: ۱، جده: دار التفسیر، ۱۴۳۶ هـ؛ بغوی، حسین بن مسعود، «تفسیر البغوی» ج ۸، ص ۱۶۹، ط: ۴، ناشر: دار طیبه، ۱۴۱۷ هـ؛ خازن، علی بن محمد، «تفسیر الخازن»، ج ۴، ص

۳۱۶، ط: ۱، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵ هـ.

۴- عثمانی، «تفسیر معارف القرآن»، ج ۱۴، ص ۱۱۲.

۲- رسول خدا صلی الله علیه وسلم فرموده است: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ». (۱) ترجمه: «طلب علم بر هر مسلمانی فرض است».

کلمه «مسلم» مذکور در حدیث شریف فوق، شامل زن و مرد هر دو می‌شود؛ چنان‌که در حدیث صحیح آمده است: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ». (۲) ترجمه: مسلمان (کامل) آن است که (سایر) مسلمانان از (ضرر) زبان و دست وی سالم باشند. در اینجا کلمه «الْمُسْلِمُ» و «الْمُسْلِمُونَ» شامل هردو (زن و مرد) است.

۳- در صحیح البخاری از ابو سعید الخدری رضی الله تعالی عنه روایت شده است: «قَالَتِ النَّسَاءُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: غَلَبْنَا عَلَيْكَ الرَّجَالَ، فَأَجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ، فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَفِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعَّظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ...». (۳) ترجمه: «زنان به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفتند: مردان در استفاده از شما بر ما پیشی گرفته‌اند، برای ما روزی معین کن. پس وعده یک روز را داد و در آن روز آنان را ملاقات کرد و به ایشان موعظه نمود و فرمان داد...».

۴- در سنن ابی داود از شفاء بنت عبد الله رضی الله تعالی عنها روایت شده است: «دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا عِنْدَ حَفْصَةَ، فَقَالَ: أَلَا تَعْلَمِينَ هَذِهِ زُفْيَةَ الثَّمَلَةِ كَمَا عَلَّمْتَهَا الْكِتَابَةَ؟». (۴) ترجمه: «پیامبر صلی الله علیه وسلم نزد من آمد در حالی که نزد حفصه بودم، فرمود: آیا همان‌گونه که نوشتن را به او آموختی، رقیه نمله را نیز به او نمی‌آموزی؟».

۱ - ابن ماجه، محمد بن یزید، «سنن ابن ماجه»، ص ۹۷، ط: ۲، سعودی: دار الصدیق، ۱۴۳۵هـ. شعبان ارنووط می‌گوید: «این حدیث با توجه به طرق متعدد نقل و شواهد مؤید آن، حدیثی نیکو (حَسَن) است؛ بر اساس دیدگاهی که مزّی و سیوطی و دیگر عالمان حدیث اختیار کرده‌اند».

۲ - «صحیح البخاری»، ج ۱، ص ۱۳، شماره حدیث: ۱۰. عبدالحکیم حقانی، «الإمارة الإسلامية ونظامها»، ص ۲۴۸، مکتبة دارالعلوم الشرعیة.

۳ - «صحیح البخاری» ج ۱، ص ۵۰، شماره حدیث: ۱۰۱.

۴ - ابو داود، سلیمان بن اشعث، «سنن ابی داود»، ج ۶، ص ۳۵، ط: ۱، ناشر: دار الکتب العلمیة، ۱۴۳۰هـ. شعبان ارنووط می‌گوید: روایان این حدیث همگی مورد اعتماد (ثقه) هستند؛ اما در مورد متصل بودن یا مرسل بودن آن اختلاف شده است. امام الدارقطنی در کتاب العلیل تصریح کرده که صورت مرسل آن صحیح‌تر است. این حدیث در مسند أحمد نیز آمده و امام النسائی آن را در السنن الکبری از دو طریق روایت کرده است. در یکی از طرق آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم بر

علامه بدر الدین العینی رحمه الله تعالی در کتاب «نخب الأفكار» در شرح این حدیث می‌نویسد: «وفي الحديث دليل على أن تعليم النساء الكتابة غير مكروه»^(۱) ترجمه: «در این حدیث، دلیل است بر اینکه آموزش نوشتن به زنان مکروه نیست».

۵- همچنین عائشه بنت طلحة رحمه الله می‌گوید: «قُلْتُ لِعَائِشَةَ وَأَنَا فِي حِجْرِهَا وَكَانَ النَّاسُ يَأْتُونَهَا مِنْ كُلِّ مِصْرٍ فَكَانَ الشُّيُوخُ يَنْتَابُونِي لِمَكَانِي مِنْهَا وَكَانَ الشَّبَابُ يَتَأَخَّوْنِي فَيُهْدُونَ إِلَيَّ وَيَكْتُوبُونَ إِلَيَّ مِنَ الْأَمْصَارِ فَأَقُولُ لِعَائِشَةَ يَا خَالَهَ هَذَا كِتَابُ فُلَانٍ وَهَدِيَّتُهُ فَتَقُولُ لِي عَائِشَةُ: أَيْ بِنْتِةٌ فَأَجِيبِيهِ وَأَثِيبِيهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَكَ ثَوَابٌ أَعْطَيْتِكَ فَقَالَتْ فَتَعْطِينِي»^(۲).

«برای عائشه رضي الله عنها گفتم در حالی که در کنار ایشان بودم و مردم از هر شهر و ترجمه سرزمینی برای دیدار او می‌آمدند: پیران به سبب جایگاه من نزد او به دیدنم می‌آمدند، و جوانان مرا همچون خواهر خود می‌پنداشتند؛ پس برایم هدیه می‌فرستادند و از شهرهای گوناگون برایم نامه می‌نوشتند. آنگاه به عائشه رضي الله عنها می‌گفتم: ای خاله! این نامه‌ی فلان شخص و هدیه‌ی اوست. عائشه رضي الله عنها به من می‌گفت: ای دخترکم! به او پاسخ بده و هدیه‌اش را جبران کن؛ و اگر چیزی برای جبران نزد تو نبود، من به تو می‌دهم. راوی می‌گوید: پس او به من می‌بخشید» از نصوص و عبارات فوق دانسته می‌شود که تعلیم احکام شرعی برای زن ضروری است و یکی از حقوق شرعی زن بر شوهر می‌باشد.

حفصه وارد شد، در حالی که زنی به نام «الشفاء» نزد او بود و برای بیماری «نمله» رقیه می‌کرد. پیامبر صلی الله علیه وسلم به او فرمود: «این رقیه را به حفصه نیز تعلیم بده». در حدیثی دیگر از حضرت انس رضي الله عنه که در صحیح مسلم آمده، تصریح شده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم رقیه برای بیماری «نمله» را اجازه داد. «نمله» نوعی زخم یا دانه دردناک پوستی دانسته شده که معمولاً در پهلو ظاهر می‌شود و با رقیه به اذن خداوند برطرف می‌گردد. برخی علما از این حدیث جواز تعلیم نوشتن به زنان را استنباط کرده‌اند. همچنین علامه محمد شمس الحق عظیم‌آبادی رساله‌ای مستقل با عنوان عقود الجان فی جواز الكتابة للنسوان در این موضوع نگاشته است. درباره «الشفاء» گفته شده که او زنی قریشی و از قبیله عدی بود، پیش از هجرت اسلام آورد، با پیامبر صلی الله علیه وسلم بیعت کرد، و آن حضرت گاهی به خانه او می‌رفت. حضرت عمر رضي الله عنه نظر او را معتبر می‌دانست و گاه برخی امور بازار را به او واگذار می‌کرد. نام اصلی او «لیلی» بوده، ولی به «الشفاء» شهرت یافته است. نگا: الإصابة، ج ۷، ۷۳۷-۷۳۹.

۱- عینی، «نخب الأفكار»، ج ۱۴، ص ۱۹۳.

۲- البخاری، محمد بن اسماعیل، «الأدب المفرد»، ص ۶۲۷، ناشر: مکتبه معارف- ریاض، ط: ۱، ۱۴۱۹ هـ.

اما احادیثی که از آن، عدم جواز تعلیم و کتابت زنان فهمیده می‌شود، بعضی علماء کرام آن احادیث را بر حالتی حمل کرده اند که از تعلیم آنها خوف فساد باشد. چنانچه علامه خلیل احمد السهارنفوری رحمه الله تعالی در کتاب بذل المجهود ذکر کرده است: «فیه دلیل علی جواز تعلم النساء الكتابة، وأما حدیث: "لا تعلموهن الكتابة" فمحمول علی من یحشی فی تعلیمها الفساد».^(۱)

اما بعضی علماء کرام آن احادیث را ضعیف و غیرقابل استلال دانسته اند و چنین می‌گویند: «فهذه الروایات كلها ضعيفة جداً بل باطلة».^(۲) ترجمه: «بس همه این روایت‌ها بسیار ضعیف، بلکه باطل (بی اعتبار) هستند».

ضوابط شرعی در کیفیت تعلیم زن:

در مورد کیفیت تعلم و تعلیم زنان بحث وجود دارد و نیاز است ابتداءً مقدمه‌ای برای آن بیان گردد. الله تبارک و تعالی بیرون شدن زنان را از خانه هایشان بدون ضرورت شرعی منع نموده است، البته در صورت ضرورت شرعی نیز مراعات نمودن تمام شرائط و آداب خروج زن مسلمان، لازمی است. خداوند متعال چنین فرموده است: ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى﴾.^(۳) ترجمه: «و قرار بگیریید در خانه‌های خود و ظاهر نکنید (تجمل را) مانند ظاهر کردن عادت جاهلیت پیشینه».^(۴)

در تفسیر روح البیان در ذیل این آیه مبارکه آمده است: ای زنان پیامبر صلی الله تعالی علیه وسلم، در خانه‌های خود آرام گیرید و ثابت و قرار داشته باشید. و هرچند خطاب مخصوص زنان پیامبر صلی الله تعالی علیه وسلم است، اما دیگران نیز در آن شامل شده‌اند. روایت شده است که سوده بنت زمعه رضی الله تعالی عنها از ازواج مطهره پیامبر صلی الله تعالی علیه وسلم، هیچ‌گاه برای نماز، حج یا عمره از دروازه حجره‌اش بیرون نشد، تا زمانی که جنازه‌اش در عصر حضرت عمر رضی الله

۱- الشيخ خليل أحمد السهارنفوري، «بذل المجهود»، ج ۱۱، ص ۶۱۶، ناشر: مركز الشيخ أبي الحسن الندوي الهند.

۲- «عون المعبود»، ج ۱۰، ص ۲۶۹ و «الإمارة الإسلامية ونظامها»، ص ۲۴۹.

۳- السورة: الأحزاب، الآية: ۳۳.

۴- «تفسير كابل»، ج ۳، ص ۱۰۲.

عنه از خانه اش بیرون آورده شد. به او گفته شد: چرا حج و عمره نمی کنی؟ پاسخ داد: به ما گفته شده است: ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ﴾. (در خانه هایتان قرار گیرید).^(۱)

در عین اثبات حق آموزش، شریعت ضوابطی دیگری را نیز مقرر کرده است. خداوند متعال می فرماید: ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ﴾.^(۲) ترجمه: «و چون خواهید از زنان پیغمبر متاعی، پس طلب کنید از بیرون پرده».^(۳)

أبو عبد الله القرطبی می نویسد: «فی هذه الآية دليل على أن الله تعالى أذن في مسألتهن من وراء حجاب، في حاجة تعرض، أو مسألة يستفتين فيها، ويدخل في ذلك جميع النساء بالمعنى».^(۴) ترجمه: «در این آیه دلالتی است بر اینکه خداوند متعال اجازه داده است که از آنان از پشت پرده پرسش شود؛ خواه در مورد نیازی که پیش می آید، یا مسئله ای که درباره آن طلب فتوا می کنند. و این حکم، از جهت معنا، شامل همه زنان می شود».

همچنین ابن الهمام در فتح القدير می گوید: «وتعلم المرأة من المرأة أحب من تعلمها من الأعمى».^(۵) ترجمه: «آموزش زن نزد زن، پسندیده تر از آموزش او نزد مرد نابینا است».

حاصل بحث:

این بیان نشان می دهد که تعلیم احکام شرعی برای زن مشروع و ضروری بوده و یکی از حقوق وی بر شوهر می باشد، مشروط بر اینکه مفضی به نقض احکام شرعی مانند: ترک ستر و حجاب و سبب ارتکاب محظورات شرعی مانند: اختلاط و غیره نگردد. این بحث به طور مختصر بررسی شد، اگر نیاز به تفصیل باشد، به کتاب های مربوط این موضوع بالخصوص کتاب «الإمارة الإسلامية ونظامها» تألیف قاضی القضاة شیخ عبدالحکیم حقانی حفظه الله تعالی مراجعه شود.

۱- إسماعیل حقی بن مصطفی الحنفی، «روح البیان»، ج ۷، ص ۱۷۰، ناشر: دارالفکر بیروت.

۲- السورة: الأحزاب الآية: ۵۳.

۳- «تفسیر کابلی»، ج ۳، ص ۱۲۱.

۴- «تفسیر القرطبی» ج ۱۴، ص ۲۲۷.

۵- ابن الهمام، کمال الدین، محمد بن عبد الواحد، «فتح القدير»، ج ۱، ص ۳۴۳، ط: ۱، ناشر: مطبعة البابی الحلبی، ۱۳۸۹هـ.

نتیجه‌گیری:

شریعت اسلامی، نظام جامع و متوازن از حقوق و تکالیف خانوادگی ترسیم کرده است که در آن، زن و شوهر هر دو بر یکدیگر دارای حقوق شرعی می‌باشند. از نظر شریعت اسلامی، مهر، نفقه و مسکن طبق مقررات شرعی از حقوق مالی زن بر شوهر است. از نظر شریعت اسلامی، حق هم‌خوابی، رعایت عدالت در قسّم میان زوجات، حفظ اسرار زوجیت، حسن معاشرت، صبر در برابر خطاهای همسر و حق تعلیم احکام شرعی از حقوق غیر مالی زن بر شوهر است.

از نظر شریعت اسلامی در مسئله رعایت عدالت میان زوجات، میلان قلبی شوهر نسبت به یکی از زنان مستثنی است؛ البته میلان قلبی شوهر به این حد نرسد که حقوق شرعی سایر زوجات را تلف کرده و تحت تأثیر قرار دهد.

بررسی حق حسن معاشرت، حفظ اسرار زوجیت، صبر بر لغزش‌ها و مدارا با ویژگی‌های خلقی همسر، همگی گویای این حقیقت است که شریعت اسلامی، خانواده را بر بنیاد مودت، رحمت و معروف بنا نهاده است.

این تحقیق نشان داد که حقوق زن بر شوهر محدود به مسائل مالی نیست؛ بلکه حقوق غیرمالی در استحکام خانواده و تأمین آرامش و سعادت زوجیت، نقش بنیادی ایفاء می‌کند.

پیشنهادهای:

- تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی از نظر شریعت اسلامی، پیش از ازدواج برای آشنایی جوانان با حقوق و تکالیف زوجیت.
- افزایش موضوعات مربوط به مسایل خانواده در نصاب درسی مدارس و پوهنتون‌ها.
- تولید برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی در رابطه به حقوق زن و شوهر در اسلام، برای ارتقاء سطح آگاهی عمومی.

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

منابع و مأخذ:

قرآنکریم

- ۱- ابن ابی عمر، شمس الدین، عبد الرحمن، (ت: ۶۸۲ھ) «الشرح الكبير على المقنع»، ناشر: بیروت، دار الكتاب العربی، بی ط، ۱۴۰۳ھ.
- ۲- ابن الحاج، محمد بن محمد، «المدخل» ناشر: دار التراث: بی ط، بی تا.
- ۳- ابن خلکان، شمس الدین احمد بن محمد، «وفیات الأعیان»، ناشر: دار صادر- بیروت: بی ط، ۱۹۰۰م.
- ۴- ابن عابدین، محمد أمين بن عمر، (ت: ۱۲۵۲ھ) «رد المحتار على الدر المختار»، ناشر: مطبعة مصطفى حلبی، ط ۲، ۱۳۸۶ھ. ش
- ۵- ابن ماجه، محمد بن یزید، «سنن ابن ماجه»، ط: ۲، سعودی: دار الصديق، ۱۴۳۵ھ.
- ۶- ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی، «لسان العرب»، ناشر: دار صادر- بیروت، ط: ۳، ۱۴۱۴ھ.
- ۷- ابن نجیم، زین الدین بن ابراهیم، (ت: ۹۷۰ھ) «البحر الرائق شرح کنز الدقائق»، ناشر: دار الکتب الإسلامی، ط ۲، بی تا.
- ۸- أبو داود، سلیمان بن اشعث، (ت: ۲۷۵ھ)، «سنن أبي داود»، ناشر: دار الرسالة العالمية، ط ۱، ۱۴۳۰ھ.
- ۹- احمد بن حنبل، «مسند الامام احمد بن حنبل»، محقق: شعيب ارنووط و دیگران، ناشر: موسسه رسالت، ط: ۱، ۱۴۲۱ھ.
- ۱۰- احمد مختار عبد الحمید عمر، «معجم اللغة العربية المعاصرة»، ناشر: عالم الکتب، ط: ۱، ۱۴۲۹ھ.
- ۱۱- اصبحانی، اسماعیل بن محمد، (ت: ۵۳۵ھ) «شرح صحيح البخاری»، ناشر: دار اسفار- کویت، ط ۱، ۱۴۴۲ھ.
- ۱۲- بخاری، محمد بن اسماعیل، (ت: ۲۵۶ھ) «صحيح البخاری»، ناشر: دار التأصيل- بیروت، ط ۱، ۱۴۳۳ھ.
- ۱۳- بخاری، محمد بن اسماعیل، «الأدب المفرد»، ناشر: مکتبه معارف- ریاض، ط: ۱، ۱۴۱۹ھ.
- ۱۴- بغدادی، احمد بن علی، «الفقيه والمتفقه»، ط: ۲، سعودی: دار ابن جوزی، ۱۴۲۱ھ.

- ١٥- بغوي، حسين بن مسعود، «تفسير البغوي»، ٤:، ناشر: دار طيبة، ١٤١٧هـ.
- ١٦- بغوي، محيي السنة، حسين بن مسعود، (ت: ٥١٠هـ) «تفسير البغوي» ناشر: دار إحياء التراث العربي- بيروت، ط ١، ١٤٢٠هـ.
- ١٧- بهوتي، منصور بن يونس، «كشاف القناع»، ناشر: مكتبه نصر- رياض، بي ط، بي تا.
- ١٨- ترمذي، محمد بن عيسى بن سوره، (ت: ٢٧٩هـ)، «سنن الترمذي»، ناشر: مطبعة مصطفى حليبي، ٢، ١٣٩٥هـ.
- ١٩- ثعلبي، ابو اسحاق احمد بن ابراهيم، «تفسير الثعلبي»، جده: دار التفسير، ١٤٣٦هـ.
- ٢٠- حاكم، محمد بن عبدالله، «المستدرک على الصحيحين»، ناشر: دار الرسالة العالمية، ط: ١، ١٤٣٩هـ.
- ٢١- خازن، علي بن محمد، «تفسير الخازن»، ، بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤١٥هـ.
- ٢٢- زحيلي، وهبه بن مصطفى، «الفقه الاسلامي و أدلته»، ناشر: دار الفكر، سوريه، بي تا.
- ٢٣- سرخسي، شمس الأئمة، محمد بن أحمد، (ت: ٤٨٣هـ) «المبسوط»، ناشر: مطبعة السعادة- مصر، بي ط، بي تا.
- ٢٤- سعد غدبوش، طاهر بن شيخ الإسلام بن قاسم، «الجواهر من فقه الحنفية»، ناشر: دار السان- اسطنبول، ط ١، ١٤٤٠هـ.
- ٢٥- سيد سابق، (ت: ١٤٢٠هـ) «فقه السنة»، ناشر: دار الكتاب العربي- بيروت، ط ٣، ١٣٩٧هـ.
- ٢٦- شوکانی، محمد بن علي، «نبيل الأوطار»، ناشر: دار ابن جوزي، ط: ١، ١٤٢٧هـ.
- ٢٧- طبري، أبو جعفر، محمد بن جرير، (ت: ٣١٠هـ)، «جامع البيان» ناشر: دار التربية والتراث- مکه مکرمه، بي ط، بي تا.
- ٢٨- عثاني، محمد شفيح، «تفسير معارف القرآن»، مترجم مولانا محمد يوسف حسين پور، چاپ پنجم، انتشارات شيخ الإسلام احمد جام، ١٣٨٧هـ.ش.
- ٢٩- عظيم آبادي، محمد اشرف بن امير بن علي، «عون المعبود»، ناشر: دار الكتب العلمية- بيروت، ط: ٢، ١٤١٥هـ.
- ٣٠- عيني، محمود بن احمد، (ت: ٨٥٥هـ) «بنايه شرح هدايه»، ناشر: دار كتب علمي، بيروت- لبنان، ط ١، ١٤٢٠هـ.

- ۳۱- عینی، محمود بن أحمد، (ت: ۸۵۵ھ) «نخب الأفكار»، ناشر: وزارت اوقاف و شئون اسلامی قطر، ط ۱، ۱۴۲۹ھ.
- ۳۲- کاسانی، علاء الدین، أبوبکر بن مسعود الکاسانی، (ت: ۵۸۷ھ) «بدائع الصنائع»، ناشر: مطبعة جبالیه- مصر، ط ۱، ۱۳۲۷ھ.
- ۳۳- گروه از نویسندگان، «مجلة مجمع الفقه الإسلامی»، بی نا، بی ط، بی تا.
- ۳۴- لکنوی، محمد عبد الحی، «الفوائد البهية»، ناشر: مطبعة سعادت- مصر، ط: ۱، ۱۳۲۴ھ.
- ۳۵- محلی، جلال الدین، سیوطی، جلال الدین، «تفسیر جلالین»، مترجم: مسعود قادر مرزی، ناشر: مؤسسه انتشارات حسینی، چاپ اول، سال ۱۳۸۵ھ.ش.
- ۳۶- مرغینانی، علی بن أبی بکر، «الهدایة فی شرح بداية المبتدی»، ط: ۱، ناشر: دار احیاء تراث عربی- بیروت، ۱۴۲۵ھ.
- ۳۷- مسلم، أبو الحسین مسلم بن حجاج، «صحیح مسلم»، ناشر: دار الطباعة عامره- ترکیه، بی ط، ۱۴۳۴ھ.
- ۳۸- معین، محمد، «فرهنگ فارسی»، تهران، انتشارات امیر کبیر، ط ۵، ۱۳۶۲ھ.
- ۳۹- ملا علی قاری، نور الدین، علی بن سلطان محمد، (ت: ۱۰۱۴ھ) «مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح»، ناشر: دار الفکر بیروت، ط ۱، ۱۴۲۲ھ.
- ۴۰- نیشاپوری، أبو عبدالله محمد بن عبدالله حاکم، «المستدرک علی الصحیحین»، ناشر: دار الکتب العلمیة- بیروت، ط ۱، ۱۴۱۱ھ.
- ۴۱- إسماعیل حقی بن مصطفی الحنفی، «روح البیان»، ناشر: دارالفکر - بیروت.
- ۴۲- عبدالحکیم حقانی، «الإمارة الإسلامية ونظامها»، مكتبة دارالعلوم الشرعية.
- ۴۳- الشیخ خلیل أحمد السهارنفوری، «بذل المجهود»، ناشر: مركز الشیخ أبی الحسن الندوی الهند.

د اسلامي امارت د عدليې وزير، محترم شيخ الحديث مولوي عبدالحكيم شرعي په كابل كې د اندونيزيا سفارت له شارژدافير بناغلي نندا ايوايست او د هغه له مل پلاوي سره وكتل او خبرې وكړې.

دا ليدنه د دوشنبې په ورځ، دمحرم الحرام دمياشتې په ۱۸مه نيټه د عدليې وزارت په مقر كې ترسره شوه او دواړو لورو په كې د اړيكو د پياوړتيا، دوه اړخيزو همكاريو او په دې وروستيو كې په بېلابېلو برخو كې په ځانگړي ډول د قانون جوړونې په برخه كې د افغانستان د پرمختگونو په اړه بحث او خبرې وشوې.

د عدليې وزير په دې كتنه كې افغانستان او اندونيزيا د اسلامي او فرهنگي مشتركاتو درلودونكي دوه هېوادونه وبلل او څرگنده يې كړه چې د اسلامي هېوادونو ترمنځ اړيكې او همكاري بايد تر هغې كچې پورې وي چې ټول يې، يو هېواد وبلل شي.

نوموړي د اسلامي امارت تر واکمنۍ وروسته د افغانستان د پرمختگونو په ځانگړې توگه د عدالت د تايمين او د قانون جوړونې په اړه هم خبرې وكړې او زياته يې كړه چې تر دې دمه لسگونه عنوانه قوانين له معتبرو فقهي منابعو څخه تخريج شوي دي.

محترم شيخ الحديث مولوي عبدالحكيم شرعي وويل چې زموږ د ټولو قوانينو بنسټ قرآن كريم او نبوي سنت دي.

په كابل كې د اندونيزيا د سفارت شارژدافير، بناغلي نندا ايوايست په دې ليدنه كې د قوانينو او په نورو برخو كې پرمختگونه مهم وبلل او وپې ويل چې هېواد يې له اسلامي امارت سره لا زياتو همكاريو ته چمتو دى.

نوموړي د اندونيزيا او افغانستان ترمنځ نېې اړيكي اړينې وبللې او ټينگار يې وكړ چې په كابل كې د اندونيزيا ديپلماتيك استازي په عنوان د خپل مأموريت په دوره كې به هڅه وكړي چې له افغانستان سره په بېلابېلو برخو كې د خپل هېواد اړيكي او همكاري پراخې كړي.

په

سال بيست هفتم ، شماره مسلسل ۲۲۴ ، رمضان المبارک ، ۱۴۴۷ هـ.ق

۱۶

محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی، وزیر عدلیه امارت اسلامی با آقای فی البرت ایلساس، شارژدافیر سفارت ناروی برای افغانستان و هیئت همراهش دیدار کرده و درباره قوانین داخلی، حقوق بین الملل و سایر موضوعات با آنان گفتگو کرد.

این دیدار روز سه شنبه، ۲۰ ذی الحجة در مقر وزارت عدلیه انجام شد و در آن شپاری دیگر از مسؤولان وزارت عدلیه و سفارت ناروی نیز حضور داشتند.

وزیر عدلیه در این دیدار گفت که با حاکمیت امارت اسلامی و ختم اشغال امریکایی، الحمد لله در افغانستان فضای امن به وجود آمده و هیچ مشکل امنیتی در کشور وجود ندارد. او افزود که طی نزدیک به چهار سال گذشته پیشرفت‌های زیادی در همه عرصه‌ها از جمله در بخش قوانین صورت گرفته است. وی اضافه کرد که وزارت عدلیه امارت اسلامی قوانین فرعی را از قرآن کریم، سنت نبوی و منابع معتبر فقه حنفی تخریج می‌کند و ۹۵ درصد کار روی این قوانین در وزارت عدلیه تکمیل شده است. او اضافه کرد که علمای کرام و حقوق دانان روی قوانین کار می‌کنند و این قوانین پس از ملاحظه دقیق عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی از طرف وی توشیح و نافذ می‌شود.

آقای فی البرت ایلساس، شارژدافیر سفارت ناروی برای افغانستان در این دیدار از تسریع کار وزارت عدلیه بالای قوانین و پیشرفت چشم گیر در این عرصه قدردانی کرد. او گفت که روابط با افغانستان از جمله اولویت‌های ناروی است و تلاش دولت کشورش این است تا روابط خود با امارت اسلامی را حفظ و تقویت کند.

د اسلامي امارت د عدليې وزير، محترم شيخ الحديث مولوي عبدالحكيم شرعي روسيې هېواد ته د خپل رسمي سفر په ترڅ کې په یاد هېواد کې له يو شمېر مېشتو سوداگرو او افغانانو سره وکتل. دا کتنه د ذی القعدې د مياشتې په ۲۰ نېټه د پکشنې په ورځ په مسکو کې د اسلامي امارت د سفارت د مستشار په گډون، په سن پترزبورگ ښار کې ترسره شوه او په روسيې کې مېشتو سوداگرو او افغانانو په کې د اسلامي امارت د کړنو او په مسکو کې د اسلامي امارت د سفارت له قنسولي خدمتونو د هرکلي ترڅنګ، خپلې ستونزې او ننگونې د عدليې له وزير سره شريکې کړې.

هغوی وويل چې د اسلامي امارت د بيا واکمنېدو او په روسيه کې د اسلامي امارت د قنسولي فعاليتونو له پيل سره، د هغوی ډېرې ستونزې حل شوي خو ځينې ستونزې لا هم پاتې دي چې هيله لري حل شي.

په دې کتنه کې د عدليې وزير په روسيې کې د مېشتو سوداگرو او افغانانو د خبرو له اورېدو وروسته وويل چې اسلامي امارت د هېواد په داخل او بهر کې د ټولو افغانانو ستونزو ته رسيدګی خپل مسؤوليت گڼي او د حل په برخه کې يې اقدام کوي. نوموړي په مسکو کې د اسلامي امارت د سفارت مسؤولينو ته هم لارښوونه وکړه چې په روسيې کې د مېشتو سوداگرو او افغانانو ستونزو ته د رسيدګی په برخه کې لازياتې هڅې وکړي.

عدلیہ

تعمیرات و امور دولتی
وزارت عدلیہ ا.ا.ا.

۱۶۲

محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی، وزیر عدلیہ امارت اسلامی در سیزدهمین نشست مجمع حقوقی بین المللی سن پترزبورگ که با میزبانی کشور روسیه برگزار شد، اشتراک و سخنرانی نموده و تاکید کرد که امارت اسلامی قوانین را بر اساس شریعت اسلامی تدوین می کند. این نشست روز دوشنبه در شهر سن پترزبورگ روسیه آغاز شد و در آن وزیر عدلیہ روسیه و وزیران عدلیہ، مقامات قضایی و متخصصان حقوق از بیش از ۸۰ کشور جهان حضور داشتند. وزیر عدلیہ امارت اسلامی در سخنرانی خود در این نشست تاکید کرد که کاهش جرم هم در سطح ملی و هم در سطح بین المللی به هماهنگی و آگاهی نیاز دارد و اگر در کنار مجازات هماهنگی و آگاهی هم باشد، جرایم کاهش پیدا خواهد کرد. وی همچنان در رابطه به قوانین گفت که امارت اسلامی تمام قوانین را بر اساس شریعت تدوین می کند و فیصله های قضایی به اساس شریعت صورت می گیرد. وزیر عدلیہ امارت اسلامی تصریح کرد که امارت اسلامی زندان ها را به مراکز اصلاح، تربیت، شخصیت سازی و آگاهی دینی تبدیل کرده است. وزیر عدلیہ امارت اسلامی در سخنانش همچنین گفت که امارت اسلامی شریعت اسلامی را بسیار مقدس و با ارزش دانسته و احترام به آن را به همه لازمی می داند؛ چون اسلام به صورت واقعی کرامت انسانی و عدالت جهانی را تضمین می کند. او اضافه کرد که امارت اسلامی با هر کشور و سازمانی که به ارزش های اسلامی، حاکمیت ملی و تمامیت ارضی افغانستان و استقلال حاکمیت امارت اسلامی احترام داشته باشد، آماده تعامل و همکاری های حقوقی می باشد.

در این نشست وزیران عدلیه، مقامات قضایی و کارشناسان حقوقی دیگر کشورها نیز صحبت کردند.

د اسلامي امارت د عدلیې وزیر، محترم شیخ الحدیث مولوي عبدالحکیم شرعي د یوې ناستې په ترڅ کې د یو شمېر خصوصي روغتونونو له مسئولینو سره وکتل او د بېلابېلو موضوعاتو په اړه یې له هغوی سره خبرې وکړې.

په دې ناسته کې چې د شوال په ۲۲مه نېټه د یکشنبې په ورځ د عدلیې وزارت په مقر کې جوړه شوه، د عامې روغتیا وزارت مالي او اداري معین، محترم ملا بخت الرحمن شرافت، د استخباراتو استازي، د عدلیې وزارت د انسجام عمومي رئیس، محترم مفتي احمدضیا خیب او د دغه وزارت د بېلابېلو برخو نور مسئولینو هم ګډون درلود.

د عدلیې وزیر په دې ناسته کې د خپلو خبرو په ترڅ کې وویل چې د خصوصي روغتونونو هغه ټولنه چې د اسلامي امارت له واکمنۍ څخه وړاندې یې فعالیت درلود، لغوه شوې ده او د خصوصي روغتونونو مسئولین دې د نوې اتحادیې جوړولو لپاره اقدام وکړي تر څو له دې لارې د خلکو او روغتونونو ستونزو ته رسیدګي وشي.

نوموړې ټینګار وکړ، چې خلک د روغتیا په برخه کې له ګڼو ستونزو سره مخ دي له دې جملې د روغتونونو، درملتونونو او ډاکټرانو لخوا زیاتو پیسو اخیستلو، تاریخ تېر شوي درملو، بې کیفیته درملو او د خصوصي روغتونونو لخوا ناوړه ګټه اخیستلو سره مخ دي.

محترم شيخ الحدیث مولوي عبدالحكيم شرعي د دغه وزارت او نورو نهادونو د گډ پلاوي راپور ته چې دغه روغتونونه يې بررسي کړې وو، هم اشاره وکړه او ويې ويل چې ځينې روغتونونه يوازې د سوداگرۍ په موخه جوړ شوي او له ناروغانو څخه د زياتو پيسو د ترلاسه کولو لپاره له هېڅ ډول اقدام ډډه نه کوي.

هغه توصيه وکړه چې ډاکټران او د خصوصي روغتونونو مسئولين دې مادياتو ته پام نه کوي او د خپلو هېوادوالو لاس د ورور په څېر ونيسي او تر خپلې وسې له هغوی سره مرسته وکړي.

له بلې خوا، د عامې روغتيا وزارت مالي او اداري معين، محترم ملا بخت الرحمن شرافت هم په ياده ناسته کې د خصوصي روغتونو لخوا د اضافه پيسو اخيستو راپور ته په اشارې سره روښانه کړه چې د عامې روغتيا وزارت د داسې شرايطو د برابرولو په لټه کې ده چې نه د خلکو او نه د روغتونونو په ضرر وي، خو له خلکو دا ډول زياتې پيسې اخيستل او د تاريخ تېر شويو درملو پلورل د منلو وړ نه دي.

په دې ناسته کې د ځينو روغتونونو استازو هم خپلې ستونزې او ننگونې شريکې کړې او د عدليې وزير ډاډ ورکړ چې د اتحاديې له جوړېدو سره، به په دې برخه کې اقدامات وشي.

عديلي

نومېرېدلي وزارت عدليه ا.ا.ا

وزارت عدلیه امارت اسلامی جهت فراهم آوری شفافیت و سهولت‌های هرچه بیشتر برای مردم و دفاتر رهنمای معاملات در زمینه اخذ جواز رهنمای معاملات و عریضه نویسان و انجام معاملات املاک و وسایط نقلیه، سیستم آنلاین رهنمای معاملات را ایجاد کرد.

این سیستم روز دوشنبه، ۲۱ شعبان المعظم در مراسمی با حضور محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی، وزیر عدلیه، دیگر مسؤولان این وزارت و نمایندگان وزارت مالیه، وزارت مخابرات و تکنالوژی معلوماتی، ریاست عمومی ترافیک، وزارت امور داخله، و دیگر ادارات مربوطه افتتاح گردید.

وزیر عدلیه در این مراسم، ایجاد چنین سیستم را گام مهم خواند و افزود که این سیستم سبب سهولت برای مردم، کاهش مصارف و ایجاد شفافیت در معاملات می‌شود. وی همچنین بر گسترش این سیستم و وصل سازی دیگر بخش‌های مربوطه به آن تأکید کرد.

محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی در بخشی دیگر از سخنان خود بر تقویت هماهنگی میان وزارت‌ها و ادارات امارتی به منظور ارائه خدمات بهتر به مردم تأکید کرد و گفت که همه برای تقویت نظام و کسب رضای الله متعال کار کنند.

در سیستم آنلاین رهنمای معاملات و عریضه نویسان، جواز رهنمای معاملات با بارکد مخصوص به متقاضیان به صورت آنلاین توزیع می‌شود، تمامی معاملات املاک و وسایط نقلیه در سیستم ثبت می‌شود، وضعیت جواز فعالیت نمایش داده می‌شود و عرایض و

شکایات مردم سریع تر پیگیری می شود. همچنین چگونگی فعالیت عریضه نویسان و اعتبار جواز آن‌ها به صورت آنلاین بررسی می شود.

د اسلامي امارت عدليې وزارت په ټول هېواد کې د خدمتونو وړاندې کولو په بهير کې د لازیاتو آسانتیاوو رامنځته کولو په موخه، د هېواد د ۲۷ ولایتونو د عدليې ریاستونو لپاره د لمړیزې انرژۍ (سولري) سیستم نصب او فعال کړ.

دا سیستمونه د ۱۴۰۴ هجري شمسي - کال په سلواغې میاشت کې د میدان وردګ، پروان، کاپیسا، بامیان، دایکندي، غور، پکتیا، پکتیکا، خوست، لغمان، کنړ، ننگرهار، غزني، کندهار، ارزگان، هلمند، فراه، بادغیس، هرات، جوزجان، بلخ، تخار، کندوز، سمنگان، بغلان، بدخشان او نیمروز ولایتونو کې فعال شوي او په پاتې نورو ولایتونو کې هم د دغه ډول سیستمونو د نصب او فعالولو چارې روانې دي.

یاد سیستمونه په هر ولایت کې د عدليې ریاستونو د اړتیا په پام کې نیولو سره له ۱۰ تر ۲۰ کیلو واټه ظرفیت لري چې په فعالېدو سره یې د برېښنا لگښتونه کم شوي، د کارونو د ځنډ مخه نیول شوې او د عامه خدمتونو وړاندې کولو بهیر به لازیات ګټور شي.

محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی، وزیر عدلیه امارت اسلامی روز دوشنبه، ۲۹ رجب المرجب در مراسم فراغت فاضلان تخصص افتاء و قضاء جامعه عبد الله بن مسعود رضی الله عنه که در پوهنتون کابل برگزار شده بود اشتراک و سخنرانی نمود. در این مراسم شاری دیگر از وزیران و مقام‌های امارت اسلامی نیز اشتراک داشتند و وزیر عدلیه در آن بر اهمیت علم و تقوا تأکید کرد. او به فاضلان توصیه کرد که بعد از تحصیلات تخصصی، مسؤولیت‌های بعدی خود را با دیانت و صداقت انجام دهند. وی افزود که هدف قربانی افغان‌ها در دو دهه، برپایی نظام شرعی و اسلامی بود و اکنون که نظام شرعی داریم باید تقدس مسلک و نظام را حفظ کنیم. او تصریح کرد که امروز نیز همه باید برای حفظ نظام قربانی بدهیم و در صورت ضرورت از هر چیزی که داریم بگذریم. وزیر عدلیه امارت اسلامی در بخشی دیگر از سخنانش گفت که در حال حاضر، نظام اسلامی افغانستان مثالی دیگر در تمام روی زمین ندارد. وی اضافه کرد که اقتصاد کشور روز به روز در حال بهتر شدن است و کارهای انکشافی نیز در سراسر کشور جریان دارد. محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی از فاضلان و مسؤولان نظام خواست که در اعمال و رفتار خود محتاط باشند چون اعمال خطای یک عالم یا یک مسؤول نه تنها به حیثیت خودش بلکه به حیثیت مدرسه، مسجد و نظام صدمه می‌رساند. در این مراسم وزیران تحصیلات عالی و امر بالمعروف و نهی عن المنکر، رئیس شورای علمای کابل و مسؤولان جامعه عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نیز درباره ارزش علم و عمل مطابق آن صحبت کردند و از فارغان خواستند که از علم خود در راستای پیشرفت و ترقی افغانستان و تعلیم نسل‌های بعدی استفاده کنند.

د عدلیې وزیر او د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي او د غصب شویو ځمکو د استرداد کمېسیون رئیس، محترم شیخ الحدیث مولوي عبدالحکیم شرعي د کابل له والي، ولسوالانو او د ولسوالیو له امنیتي قوماندانانو او د کابل ښار امنیتي حوزو له مسؤلینو سره په یوې ناسته کې د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي په چارو کې د کمېسیون پر جدیت ټینګار وکړ.

دا ناسته د رجب المرجب د میاشتې په ۲۳ مه نېټه د کابل ولایت د مقام په مقر کې ترسره شوه او د کابل والي، محترم ملا امین الله عبید، امنیتي قوماندان، محترم ملا ولي جان حمزه، د استخباراتو رئیس، محترم ابوخالد، د کابل د ۱۴ ولسوالیو ولسوالانو او امنیتي قوماندانانو او د کابل ښار د امنیتي حوزو مسؤلینو په کې ګډون درلود.

په دې ناسته کې د اسلامي امارت د عدلیې وزیر او د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي کمېسیون رئیس د امارتي ځمکو د پېژندلو او استرداد لپاره د امارتي ادارو ترمنځ همکارۍ او همغږۍ مهمې وبللې او ویې ویل چې د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي کمېسیون له غاصبینو او غیر شرعي متصرفینو څخه د امارتي ځمکو د استرداد په برخه کې قاطع او جدي اقدامات ترسره کړي دي.

هغه ټینګار وکړ چې دا بهیر په ټول افغانستان کې په پوره جدیت او رویتیا او د قانون په چوکاټ او د اسلامي شریعت په رڼا کې روان دی ترڅو د بیت المال ساتنه وشي او د خلکو حقوق تأمین شي.

له بلې خوا په دې ناسته کې د کابل ولايت والي هم د کابل ولايت په کچه د ځمکو له غصب څخه د مخينوي کمپسيون لخوا د زرگونو جريو ځمکو د استرداد قدرداني وکړه او ډاډ يې ورکړ چې د ولايت مقام او نورې ادارې د عاليقدر اميرالمؤمنين حفظه الله تعالى د فرمانونو او حکمونو په پوره اطاعت له کمپسيون سره په دې برخه کې هر اړخيزه همغږي او همکاري کوي. په ياده ناسته کې د کابل ښار او ولسواليو ولسوالانو او امنيتي مسؤولينو هم ډاډ ورکړ چې له کمپسيون او اړوندو ادارو سره په همغږۍ کې، د غاصبينو او زورواکو پر وړاندې جدي او عملي اقدامات ترسره کوي.

هیئت رهبری کمیسیون جلوگیری از غصب زمین‌ها و استرداد زمین‌های غصب شده به ریاست محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی، وزیر عدلیه، رییس این کمیسیون و واریسی کننده وزارت اراضی و استرداد زمین‌های غصب شده امارتی روز چهارشنبه، ۱۶ ذی القعدة به منظور بررسی دوسیه‌های مربوط به غصب زمین به ولایت غزنی سفر کرده و با مقامات و مسؤولان محلی این ولایت دیدار و گفتگو نمودند.

در این سفر، محترم مولوی عطاء الله عمری، وزیر زراعت و آبیاری، محترم شیخ الحدیث مولوی نورالحق انور، رئیس عمومی اداره امور، محترم مولوی محمد اسماعیل غزنوی، معین وزارت سرحدات، اقوام و قبایل، محترم شیخ عبدالصمد حقانی، نماینده ستره محکمه، محترم مولوی احسان الله وثیق، رئیس عمومی قضایای امارت و سکرتر کمیسیون و دیگر اعضا و مسؤولین کمیسیون مذکور وزیر عدلیه را همراهی می نمودند.

رهبری کمیسیون در جریان این سفر نشستنی را با والی و سایر مقامات محلی ولایت غزنی برگزار کرد و در آن درباره جلوگیری از غصب زمین و استرداد زمین‌های غصب شده امارتی با آنان بحث و گفتگو نمود.

محترم شیخ الحدیث مولوی عبدالحکیم شرعی در این نشست بر جدیت کمیسیون در راستای استرداد زمین‌های غصب‌شده امارتی تاکید کرد و گفت که همکاری ادارات محلی ولایت غزنی در این زمینه با هیئت تخنیکی و کمیسیون نیاز اساسی است.

او همچنین گفت که مطابق قانون، کمیسیون فقط مسؤولیت جلوگیری از غصب زمین و استرداد زمین‌های غصب شده را دارد و صلاحیت توزیع زمین را تنها عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی دارد. وی تاکید کرد که در این زمینه باید به مردم از طریق ملا امامان مساجد، علما و رسانه‌ها آگاهی‌دهی شود.

رئیس کمیسیون جلوگیری از غصب زمین‌ها در بخشی دیگر از سخنانش در این نشست اتفاق و اتحاد را تنها راه حفظ نظام خواند و توصیه کرد که مسؤولان امارتی در کارهای شان اخلاص و صداقت داشته باشند.

در این نشست محترم مولوی عطاء الله عمری، وزیر زراعت و آبیاری گفت که موضوع اراضی یک موضوع بسیار کلان در سطح افغانستان است و مشکلات در این عرصه از گذشته‌های دور باقی مانده است. او تاکید کرد که به همین منظور امارت اسلامی حل مشکلات در بخش اراضی و استرداد زمین‌های غصب شده را در اولویت خود قرار داده و ایجاد یک وزارت جدید نیز نمایانگر همین واقعیت است.

از طرفی هم محترم مولوی محمد اسماعیل غزنوی، معین وزارت سرحدات، اقوام و قبایل گفت که نظام‌های قبلی علاوه بر این که جلو غصب و غاصب را نمی‌گرفت بلکه به آنان امتیازات حکومتی نیز می‌داد و زمینه غصب را برای آنان فراهم کرده بود. او تاکید کرد که امارت اسلامی در راستای حفاظت از بیت المال نهایت تلاش خود را می‌کند و نیاز است که برای مردم نیز در مورد اهمیت بیت المال و حفاظت و حراست از آن آگاهی داده شود.

محترم شیخ الحدیث مولوی نور الحق انور، رئیس عمومی اداره امور در این نشست بر اطاعت از امر امیر تاکید نمود و گفت که ادارات محلی ولایات باید در راستای تشخیص زمین‌های غصب شده امارتی با هیئت تخنیکی کمیسیون هماهنگی مداوم داشته باشند.

محترم شیخ عبدالصمد حقانی، نماینده ستره محکمه هم گفت که در ۴۵ سال گذشته میلیون‌ها جریب زمین امارتی و عامه از سوی زورمندان غصب شده و کمیسیون با هماهنگی ادارات مربوطه این زمین‌ها را استرداد می‌کند.

از طرف دیگر محترم ملا عبدالصمد جاوید، والی غزنی در این نشست تصریح کرد که در اداره گذشته زمین‌های زیادی در این ولایت غصب شده و همزمان معضل بی سرپناهی نیز وجود دارد. او اطمینان داد که مقام ولایت و ادارات محلی غزنی با تمام توان در قسمت جلوگیری از غصب زمین و استرداد زمین‌های غصب شده همکاری می‌کند.

در این نشست هیئت تخنیکی تشخیص زمین‌های غصب‌شده ولایت غزنی و دیگر مسؤولان بخش‌های مختلف نیز صحبت کرده و پیشرفت‌ها و چالش‌های شان را با رهبری کمیسیون شریک ساختند.

د عدلیې وزارت د مدرسة العدالة د حدیثو د لویې دورې د فاضلانو د دستاربندي او فراغت مراسم د رجب المرجب د میاشتې په ۱۶مه نېټه د سه شنبې په ورځ د یادو فاضلانو او د عدلیې وزارت د مقاماتو او مسؤولینو په ګډون ترسره شول.

په دغو مراسمو کې د عدلیې وزارت مسلکي معین، محترم شیخ الحدیث مولوي عبدالکریم حیدر، د امارت د قضاياوو عمومي رئیس، محترم مولوي احسان الله وثیق، مالي او اداري رئیس، محترم شیخ الحدیث مولوي سید حبیب الحبيب، د دعوت او ارشاد رئیس، محترم مولوي سعیدالرحمن سعید او د عدلیې وزارت نورو رئیسانو او مسؤولینو ګډون درلود.

په یادو مراسمو کې د عدلیې وزارت د امارت د قضاياوو عمومي رئیس، محترم مولوي احسان الله وثیق د علم پر فضیلت، په حکومتداری کې د هغه پر اهمیت او د علم پر دنیوي او اخروي ګټو خبرې وکړې. نوموړي وویل چې د قرآن کریم د مبارکو آیتونو له مخې، هغه څوک چې علم لري او د شریعت پر اوامرو او نواهیو پوهېږي، له هغه چا سره چې علم نه لري هېڅکله برابر نه دی. همداراز هغه حکومتداری یو لوی امانت وباله او زیاته یې کړه چې د حکومت د چارو پرمخ وړلو لپاره په ځانګړي ډول په هغو برخو کې چې د «حق العبد» موضوعات مطرح دي، د علماوو جدي اړتیا احساس کېږي.

د عدليې وزارت د مالي او اداري چارو رئيس، محترم شيخ الحديث مولوي سيد حبيب الحبيب هم يادو مراسمو ته په خپله وينا كې له فراغت څخه وروسته د فاضلانو مسؤوليتونو ته اشاره وكړه او ويې ويل چې د فاضلانو اساسي موخه دې دا وي چې د علم حيثيت وساتي تر څو د هغوی په ظاهر او باطن كې يې اغېزه څرگنده شي او د وخت له ضايع كېدو څخه هم مخنيوی وكړي. په يادو مراسمو كې د عدليې وزارت مسلکي معين، محترم شيخ الحديث مولوي عبدالکريم حيدر د صحيح البخاري كتاب په اړه معلومات وړاندې كړل او د بخاري شريف ختم يې ترسره كړ. د حديث شريف په دې دوره كې چې د عدليې وزارت د دعوت او ارشاد رياست له لورې ترسره شوې وه او ۹ مياشتې يې دوام وكړ، ۱۲ تنو گډون درلود چې د نن ورځې په مراسمو كې يې پر سرونو د فضيلت دستارونه كېښودل شول.

د

نمونه های مهم وزارت عدليه ا.ا.ا

نشست کمیته مؤظف به منظور نهایی سازی برنامه پنج ساله وزارت عدلیه روز شنبه، ۱۷ جمادی الأولى به ریاست شیخ الحدیث مولوی عبدالکریم حیدر، معین مسلکی این وزارت و با اشتراک دیگر اعضای کمیته شامل رئیسان مرکزی و دیگر مسؤلان بخش‌های مختلف برگزار شد. در این نشست برنامه پنج ساله این وزارت که در مطابقت با استراتژی پنج ساله امارت اسلامی تهیه و تدوین شده است، مورد تأیید کمیته قرار گرفت.

این برنامه به هدف تحکیم حاکمیت قانون در روشنائی شریعت اسلامی از طریق تقویت روند قانونگذاری، دفاع از دارایی‌های امارتی در داخل و خارج کشور، افزایش دسترسی مظنونین و متهمین و مجنی علیه بی بضاعت به مساعدت‌های حقوقی رایگان و تقویت عرضه خدمات در بخش‌های حمایتی تدوین گردیده است.

این برنامه قرار است در پنج سال آینده از طرف وزارت عدلیه و با همکاری ادارات ذیربط تطبیق گردد و اهداف تعیین شده در آن حاصل شود.

د افغانستان اسلامي امارت د عدلیې وزارت په تېرو څه باندې څلورو کلونو کې د عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله لخوا له توشیح څخه وروسته ۱۷۵ عنوانه تقنیني سندونه چې قوانین، اصولنامې، لایحې، فرمانونه، حکمونه، لارښوونې او لارښودونه په کې شامل دي په رسمي جریده کې او یا د کتاب په بڼه چاپ کړي او د خلکو په اختیار کې یې ورکړي دي.

په یادو تقنیني سندونو کې ۷۲ فرمانونه، ۶۱ حکمونه، ۱۱ لارښوونې او لارښودونه، ۱۷ قوانین، ۶ طرزالعملونه او دوې اصولنامې شاملې دي چې د اړوندو ادارو لخوا له تسوید، د عدلیې وزارت لخوا له تدقیق او فقهي تخریج او د تقنیني سندونو د وروستۍ بیاکتنې کمېسیون لخوا له بیاکتنې وروسته، د عالیقدر امیرالمؤمنین حفظه الله تعالی لخوا توشیح او نافذ شوي او په رسمي جریده کې چاپ او خپاره شوي دي. همدارنگه ۵ طرزالعملونه او یوه لایحه له یادو مراحلو تېرېدو وروسته د کتاب په بڼه چاپ شوي دي او د اړوندو مراجعو په اختیار کې ورکړل شوي دي.

د دې مودې په ترڅ کې تر ټولو مهمو خپاره شویو قوانینو کې د مالي محاسبې قانون، د مبلغینو قانون، د وزارتونو او امارتي ادارو د عقدونو قانون، د مشاعرو د تنظیم قانون، د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي او د غصب شویو ځمکو د استرداد قانون، د امر بالمعروف او نهی عن المنکر قانون، د شکایتونو اورېدلو قانون، د صرافانو او پولې خدمتونو د څانګې قانون، د صنعتي ساحو قانون او د امارتي ځمکو د اجارې قانون شامل دي. یاد قوانین په چاپ شوې بڼه په عدلیې

وزارت کپی موجود دی او محترم هېوادوال کولای شي دې وزارت ته په مراجعې سره د هغو چاپ شوي نسخې تر لاسه کړي. همداراز د تقينې سندونو الکترونيکي نسخې د عدليې وزارت د ويبپاڼې د قوانينو او حکمونو په ډيتاېس کې د لاسرسۍ وړ دي.

وزارت عدليه امارت اسلامي طی سال ۱۴۰۴ هجري شمسي برای حدود دو (۲) هزار ۷۵۰ تن از مظنونين، متهمين و متضررين بی بضاعت در سراسر کشور مساعدت‌های حقوقی رایگان ارائه نموده و در نهادهای عدلی و قضایی از حقوق آنان دفاع کرده‌است.

مساعدين حقوقی وزارت عدليه در این مدت در یک (۱) هزار و ۴۰۰ جلسه قضایی محاکم در سراسر کشور به هدف دفاع از حقوقی مظنونين، متهمين و متضررين بی بضاعت شرکت کرده‌اند و قضایای آنان را به پیش برده‌اند.

وزارت عدليه همچنان به یک (۱) هزار و ۶۰۸ تن از اتباع کشور شامل مردان، زنان و کودکان در موضوعات جزایی و مدنی مشوره‌های حقوقی رایگان ارائه کرده‌است. این مشوره‌ها هم به صورت حضوری و هم به صورت تلفنی از طریق شماره رایگان ۱۸۸ ارائه شده است.

وزارت عدليه در این مدت با برگزاری یک (۱) هزار و ۹۰۰ برنامه آگاهی عامه حقوقی در مکاتب، مدارس، محابس و دیگر محلات در سراسر کشور به نزدیک به ۵۰۰ هزار تن از اتباع کشور اعم از مرد، زن و طفل در موارد مختلف از جمله فرامين اميرالمؤمنين حفظه الله تعالی، تربیت اطفال با

روحیه اسلامی، حقوق مظنون و متهم، مواد مخدر و احکام آن در شریعت اسلامی، جلوگیری از غصب زمین و دیگر موضوعات مهم حقوقی و شرعی آگاهی دهی نیز کرده است. ارائه مساعدت‌ها و مشوره‌های حقوقی رایگان و آگاهی عامه حقوقی برای اتباع کشور از وظایف کلیدی وزارت عدلیه است و این وزارت متعهد است که در این راستا در سال پیش رو بیشتر از گذشته فعالیت کند.

د اسلامي امارت د عدلیې وزارت د ۱۴۰۴ هجري شمسي کال په ترڅ کې ۶۳ خیریه بنسټونو او ۱۶۴ اتحادیو ته د فعالیت جوازونه ورکړي دي او دغه ټولني عملاً په مرکز او د هېواد په بېلابېلو ولایتونو کې فعالیت ترسره کوي.

دغه راز یاد وزارت د همدې مودې په اوږدو کې په دوامداره توګه د ۱۸۱ ټولنو (خیریه بنسټونه او اتحادیې) له فعالیتونو څخه نظارت ترسره کړی چې د دغه نظارت په پایله کې ۳۶ خیریه بنسټونه او اتحادیې د سرغړونو له امله تړل شوي او د ۱۶ ټولنو جوازونه لغوه شوي دي.

نظارتی پلاوي د ټولنو د فعالیتونو د نظارت په ترڅ کې د هغو مسؤولینو ته د اصلاحاتو، همغږۍ، له اړمنو سره د مرستې او له خلکو سره د نښه چلند په اړه لازمي توصیې وړاندې کړي دي. همدا رنگه

هغو ټولنو چې خپلې ستونزې له عدلیې وزارت سره شریکې کړي، دغه وزارت د هغوی ستونزې حل او فصل کړي دي.

اوس مهال د ۳۹۹ اتحادیو او ۲۸۱ خیریه بنسټونو په شمول ۶۸۰ ټولني په عدلیې وزارت کې ثبت دي چې د هېواد په کچه فعالیت ترسره کوي.

د عدلیې وزارت په دوامداره توګه د خیریه بنسټونو د جواز د ترلاسه کولو د شرایطو د لا اسانتیا لپاره کار کوي ترڅو د دغو بنسټونو د جواز غوښتونکي وکولای شي په اسانه توګه د جواز د ترلاسه کولو بهیر بشپړ کړي او له اړمنو هېوادوالو سره مرسته او همکاري پیل کړي.

دغه وزارت د خیریه بنسټونو او اتحادیو پر مسؤولینو هم ټینګار کوي چې دغو ټولنو ته سوداګریزه بڼه ورنه کړي او د عاید سرچینې په توګه ترې ګټه پورته نه کړي؛ بلکې له نظام سره په همغږۍ کې د خلکو د ستونزو د حل لپاره هلې ځلې وکړي.

د عدلیې وزارت ټینګار او پاملرنه پر دې ده چې خیریه بنسټونه دې اړمنو ته مرستې په عزتمندانه توګه وړاندې کړي او له هر هغه عمل څخه ډډه وکړي چې د اړمنو د تحقیر یا سپکاوي لامل کېږي. یاد وزارت د دغه ډول مواردو د مشاهده په صورت کې له سرغړونکو خیریه بنسټونو سره جدي او قانوني چلند کوي.

وزارت عدلیه امارت اسلامی طی سال ۱۴۰۴ هجری شمسی فعالیت‌های دو (۲) هزار و ۲۴۴ باب دفتر رهنمای معاملات را در کابل مورد نظارت و بررسی قرار داده و ۲۶۳ باب آن را مسدود نموده است.

این دفاتر در نواحی و ولسوالی‌های مختلف کابل موقعیت داشته و به دلیل تخلفات مکرر، نداشتن یا عدم تمدید جواز فعالیت و دیگر فعالیت‌های غیر قانونی توسط هیئت نظارتی ریاست امور رهنمای معاملات و عریضه نویسان ریاست عمومی انسجام وزارت عدلیه مسدود شده‌اند. وزارت عدلیه طی سال گذشته همچنین برای یک (۱) هزار و ۲۷۱ تن جواز فعالیت جدید رهنمای معاملات صادر کرده و جواز فعالیت ۸۷۹ رهنمای معاملات فعال را تمدید نموده است. همچنین جواز فعالیت ۲۰۲ دفتر رهنمای معاملات به دلایل قانونی و یا به درخواست متصدیان آن‌ها لغو و فسخ شده است.

در این مدت برای ۲۳۳ متقاضی جواز عریضه نویسی نیز پس از اخذ امتحان جواز فعالیت صادر گردیده و ۵۶۱ جواز دیگر تمدید گردیده است. هیئت نظارتی موظف با نظارت مداوم از فعالیت ۵۴۵ عریضه نویس در شهر کابل، فعالیت ۲۰ تن آنان را به دلیل تخلفات متوقف نموده است.

قابل یادآوری است که وزارت عدلیه در سال ۱۴۰۴ هجری شمسی سیستم آنلاین رهنمای معاملات را نیز ایجاد کرد که با استفاده از آن معاملات در یک دیتابیس مشخص ثبت می‌شود و از معاملات غیر قانونی و نیز ضیاع وقت جلوگیری می‌شود.

د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي او د غصب شویو ځمکو د استرداد کمېسیون د ۱۴۴۷ هجري قمري کال له پیل راهیسې د څه باندې ۸۳۶ زره جریبه ځمکې په هکله د استرداد پرېکړه صادر کړې ده.

دا ځمکې د هېواد په بېلابېلو ولایتونو کې موقعیت لري چې د کمېسیون پرېکړې پر ځینو تطبیق شوي او پر ځینو نورو د تطبیق په حال کې دي.

دغه کمېسیون د خپل کار له پیل څخه تر دې دمه په ټول هېواد کې څه باندې ۵۲ میلیونه جریبه ځمکه بررسی او هغه یې امارتي تثبیت کړي او پر کابو څلور میلیونه جریبه غصب شوې امارتي ځمکې یې د استرداد پرېکړه صادره کړې ده. یادې ځمکې د هېواد په ټولو ولایتونو کې موقعیت لري.

د امارتي غصب شویو ځمکو قضیو ته د رسیدګۍ اختصاصي محکمو هم په دې موده کې د کمېسیون د ارجاع له مخې د سلګونو زرو جریبه ځمکو اړوند قضیې بررسی کړي او په ۶۵ قضیو کې یې شرعي پرېکړې صادرې کړې دي.

له بلې خوا، د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي کمېسیون د څرخایونو د تثبیت لپاره بدخشان، بادغیس او فاریاب ولایتونو ته یو پلاوی استولی چې یاد پلاوي په دغو ولایتونو کې څه دپاسه ۲۷،۵ میلیونه جریبه عامه څرخای تثبیت کړی دی. یادې ځمکې د ځمکو له غصب څخه د مخنیوي او د غصب شویو ځمکو د استرداد کمېسیون د پرېکړې پر بنسټ د ځمکو په بانک کې ثبت شوي دي.

منبع: آمريت ارتباط عامه